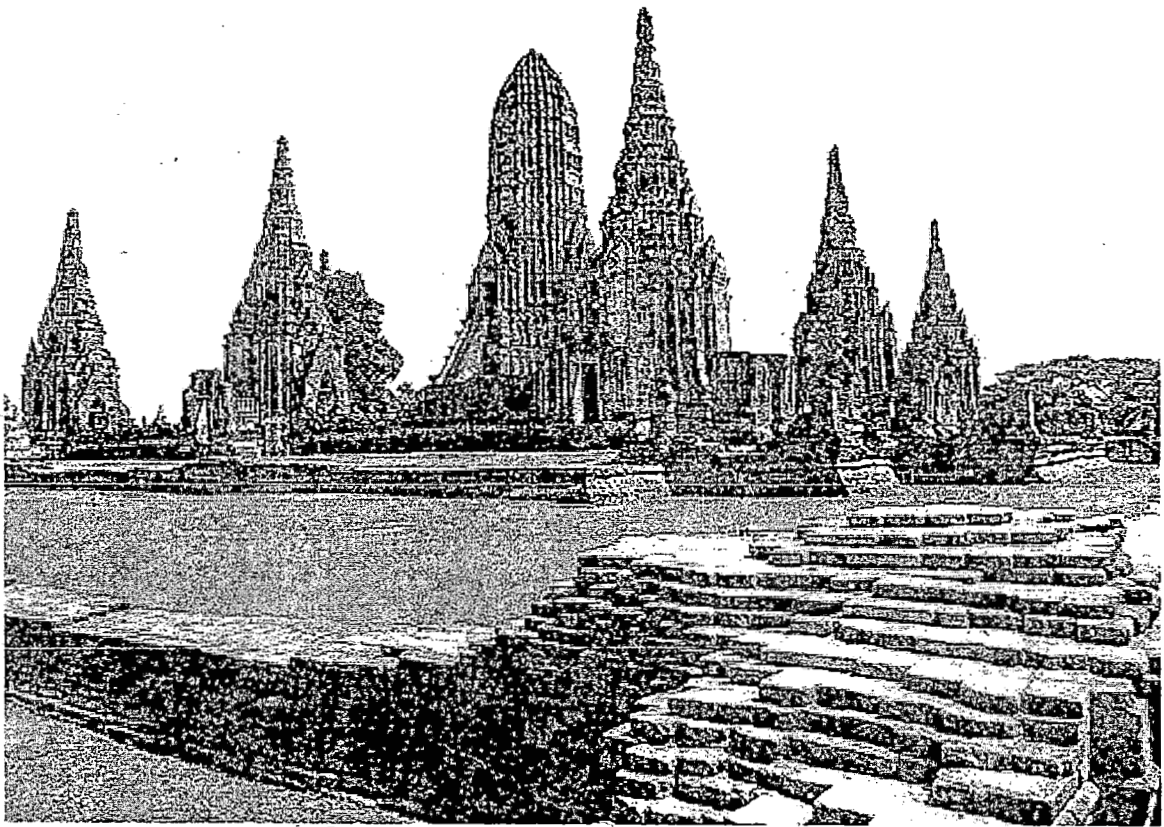

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
ต.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

เอกสารประกอบการสอน
วิชา 250221 ประวัติศาสตร์ไทยสมัยต้น
(Thai History : Early Period)

- 5 ส.ค. 2552 เรื่องวิทยุ ลีมปนาท เริ่มบริการ
25-14-18 ๕๔๑๕๖๖๐ 19 ส.ค. 2552

ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณเงินรายได้

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา 2550

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 250221 ประวัติศาสตร์ไทยสมัยต้น เขียนขึ้นมาเพื่อประกอบการเรียนการสอนแก่นิสิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา โดยได้รับทุนอุดหนุนการผลิตผลงานจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ในการผลิตเอกสารนี้ จึงใคร่ขอขอบคุณสถานที่ทำงานที่ให้การสนับสนุน ทุนอุดหนุนครั้งนี้ ตลอดจนคุณนงลักษณ์ ทองเต็ม เจ้าหน้าที่ผู้คอยติดตามประสานงานการทำงานของผู้เขียนเป็นอย่างดี

ผู้เขียนตระหนักดีว่า การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไม่ควรที่จะใช้เอกสารประกอบการเรียนการสอนเล่มใดเล่มหนึ่ง โดยเฉพาะการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงไม่ต้องการให้นิสิตประวัติศาสตร์ที่ศึกษากับผู้เขียนถือเอาเอกสารเล่มใดเล่มหนึ่งเป็นหลักในการศึกษา เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งในกระบวนการเรียนการสอนเท่านั้น แม้ว่าเนื้อหาที่บรรจุไว้จะครอบคลุมหัวข้อต่างๆ ในการศึกษาวิชา 250221 ประวัติศาสตร์ไทยสมัยต้นก็ตาม อย่างไรก็ตามผู้เขียนหวังว่า เอกสารประกอบการสอนนี้จะประ โยชน์แก่ผู้สนใจวิชาประวัติศาสตร์ สมัยต้นที่ต้องการอ่านเป็นพื้นฐานในการศึกษา ก่อนที่จะมีการศึกษาในระดับลึกซึ่งต่อไป

สุดท้ายขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ภารดี มหาจันทร์ ที่ช่วยกรุณาเป็นผู้ทรงคุณวุฒิอ่าน และช่วยตรวจแก้ไขผลงานนี้ให้กับผู้เขียน รวมทั้ง คุณวีร์ สุกุลนิรันดร ที่ช่วยเหลือในการพิมพ์แก้ไข และจัดทำรูปเล่มเอกสารนี้จนเสร็จสมบูรณ์ สุดท้ายขอขอบคุณความปรารถนาดีของเพื่อนร่วมงานหลายๆ ท่านที่ได้คอยถามถึง อันเป็นการกระตุ้นเตือนให้ผู้เขียนรู้สึกเสมอว่ายังมีงานชิ้นนี้ค้างคาอยู่ จนกระทั่งเอกสารประกอบการสอนนี้สำเร็จออกมาได้

เรืองวิทย์ ลิมปนาท

14 สิงหาคม 2551

สารบัญ

หน้า

ข้อมูลรายวิชาและการสอน.....	1
บทที่ 1 แนวความคิดเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของคนไทย.....	4
1.1 แหล่งกำเนิดของคนชาติไทยอยู่บริเวณเทือกเขาอัลไต.....	5
1.2 แหล่งกำเนิดของคนชาติไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวน.....	6
1.3 แหล่งกำเนิดของคนชาติไทยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปบริเวณตอนใต้ของจีน และตอนเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตลอดจนรัฐอัสสัมของอินเดีย.....	6
1.4 แหล่งกำเนิดของคนชาติไทยอยู่บริเวณเส้นศูนย์สูตร.....	7
1.5 แหล่งกำเนิดของคนชาติไทยอยู่บริเวณประเทศไทยปัจจุบัน.....	7
1.6 เกณฑ์ในการพิจารณาคนไทย.....	8
1.6.1 เกณฑ์ด้านเชื้อชาติ.....	8
1.6.2 เกณฑ์ด้านภาษา.....	10
1.6.3 เกณฑ์ด้านวัฒนธรรม.....	11
1.7 สรุปการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของคนไทย.....	12
บทที่ 2 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.....	13
2.1 การแบ่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทย.....	14
2.1.1 แบบที่ให้ความสำคัญกับพัฒนาการทางเทคโนโลยี.....	14
2.1.2 แบบที่ให้ความสำคัญกับแบบแผนการดำรงชีพและลักษณะทางสังคม.....	15
2.2 การแบ่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตามนักธรณีวิทยา.....	15
2.2.1 วัฒนธรรมในสมัยไพลสโตซีน.....	15
2.2.2 วัฒนธรรมสมัยโฮโลซีนหรือสมัยหลังไพลสโตซีน.....	15
2.3 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.....	16
2.3.1 สมัยหินเก่า.....	16
2.3.2 สมัยหินกลาง.....	19
2.3.3 สมัยหินใหม่.....	20
2.3.4 สมัยโลหะ.....	22
2.4 กลุ่มชนหาอาหารจากธรรมชาติสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.....	23
2.5 กลุ่มชนทำการเกษตรยุคแรก.....	24

บทที่ 3 พัฒนาการของบ้านเมืองต่างๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18.....	27
3.1 การเกิดบ้านเมืองยุคแรกและการรับอารยธรรมจากอินเดียและจีน.....	28
3.2 บ้านเมืองและแคว้นในภาคกลาง.....	29
3.3 บ้านเมืองและแคว้นในภาคเหนือตอนบน.....	32
3.4 บ้านเมืองและแคว้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	36
3.5 บ้านเมืองและแคว้นในภาคใต้.....	42
บทที่ 4 แคว้นสำคัญในพุทธศตวรรษที่ 18 ก่อนพัฒนาเป็นอาณาจักร.....	48
4.1 แคว้นละโว้.....	49
4.2 แคว้นสุพรรณภูมิ.....	52
4.3 แคว้นล้านนา.....	54
บทที่ 5 แคว้นสุโขทัย.....	59
5.1 ที่ตั้งและอาณาเขต.....	60
5.2 สภาพการปกครอง.....	61
5.3 สภาพเศรษฐกิจ.....	62
5.4 สภาพสังคมและวัฒนธรรม.....	67
บทที่ 6 อาณาจักรอยุธยา.....	70
6.1 ที่ตั้งและพัฒนาการของอาณาจักร.....	71
6.2 สภาพการเมืองการปกครอง.....	73
6.3 สภาพเศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับต่างประเทศ.....	76
6.4 สภาพสังคม.....	90
6.5 การล่มสลายของอาณาจักร.....	93
บทที่ 7 สมัยกรุงธนบุรี.....	95
7.1 สภาพการเมืองการปกครอง.....	96
7.2 การสถาปนาอำนาจใหม่และฟื้นฟูอาณาจักร.....	97
7.3 สภาพเศรษฐกิจ.....	101
7.4 ปัญหาการเมืองในปลายรัชสมัย.....	102
บทที่ 8 สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	104
8.1 การฟื้นฟูระบบการปกครองและสังคม.....	105
8.2 สภาพการเมืองการปกครองกับบทบาทของขุนนาง.....	107
8.3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม.....	108
8.3.1 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ.....	108
8.3.2 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม.....	109

8.4 การเข้ามาของชาติตะวันตกและผลกระทบ.....	109
8.4.1 ผลกระทบด้านการเมืองและการค้า.....	109
8.4.2 ผลกระทบด้านวิทยาการและการศึกษา.....	111
บรรณานุกรม.....	113
ภาคผนวก	

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 ขวานหินขัด.....	20
ภาพที่ 2 ภาพเขียนสีบนผนังหินที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี.....	21
ภาพที่ 3 ภาชนะลายเขียนสีที่พบที่บ้านเชียง.....	22
ภาพที่ 4 ภาพสันนิษฐานแสดงชีวิตความเป็นอยู่ของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคหินใหม่ ราว 4,000-2,000 ปีมาแล้ว อาศัยอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เริ่มรู้จักการเพาะปลูก และทำภาชนะ ดินเผาเพื่อเก็บอาหาร.....	25
ภาพที่ 5 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หล่อด้วยสำริด	44
ภาพที่ 6 ศิลาจารึกหลักที่ 1.....	63
ภาพที่ 7 ภาชนะสีเขียวไข่กาในสมัยสุโขทัย.....	65
ภาพที่ 8 วัดศรีสวย จังหวัดสุโขทัย.....	69
ภาพที่ 9 ทหารอาสาญี่ปุ่นในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม เขียนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.....	81
ภาพที่ 10 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงรับคณะราชทูตเซอวาติเออร์ เดอ โชมองต์.....	86

ข้อมูลรายวิชาและการสอน

ชื่อวิชา 203221 ประวัติศาสตร์ไทยสมัยต้น
Thai History: Early Period

จำนวนหน่วยกิต 3 (3-0-6)

สถานภาพรายวิชา วิชาบังคับ สำหรับบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์

คำอธิบายรายวิชา

ความเป็นมาของคนในประเทศไทยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกสมัยรัชกาลที่ 4 ในด้านการตั้งถิ่นฐานจนพัฒนาขึ้นมาเป็นรัฐ ในบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และการติดต่อกับต่างประเทศ

ความมุ่งหมายรายวิชา

1. สามารถอธิบายพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทยตั้งแต่สมัยโบราณถึงก่อนการปรับปรุงประเทศตามแบบตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ได้
2. สามารถอธิบายสาเหตุความเป็นมาและปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อพัฒนาการทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศไทยได้
3. สามารถวิเคราะห์ผลกระทบของเหตุการณ์สำคัญทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของประเทศไทยได้

แผนการสอน

ลำดับที่	หัวข้อ	กิจกรรม
1	แนวความคิดเกี่ยวกับกำเนิดของชนชาติไทย	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
2	สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
1	พัฒนาการของบ้านเมืองต่างๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
2	พัฒนาการของบ้านเมืองต่างๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 (ต่อ)	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม

สัปดาห์	หัวข้อ	กิจกรรม
5	แคว้นสำคัญในพุทธศตวรรษที่ 18 (ละโว้,สุพรรณภูมิ,ล้านนา)	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
5	แคว้นสุโขทัย	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
5	การเมืองการปกครองสมัยอยุธยา	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
5	เศรษฐกิจและการค้ากับต่างประเทศสมัยอยุธยา	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
5	สังคมสมัยอยุธยา	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
10	ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
10	ประวัติศาสตร์สมัยธนบุรี	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
10	ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
5	ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
10	ประวัติศาสตร์สังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม
15	การเข้ามาของชาติตะวันตกและผลกระทบ	บรรยายโดยใช้สื่อแผ่นใสและอภิปรายซักถาม

อุปกรณ์การสอน

1. แผนที่
2. แผ่นใส
3. รูปภาพ
4. วีดิทัศน์
5. หนังสือ

การประเมินผล

1. การเข้าชั้นเรียนและความสนใจในการเรียน	5	%
2. งาน	15	%
3. สอบกลางภาค	40	%
4. สอบปลายภาค	40	%

บทที่ 1

แนวความคิดเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของคนไทย

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. เพื่อรู้แนวคิดต่างๆ ในการศึกษาเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทย
2. เพื่อรู้มิติหรือเกณฑ์ในการจำแนก “ความเป็นคนไทย”
3. เพื่อให้รู้วิธีวิทยาในการศึกษาเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทยพอสังเขป

วิธีการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย – ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เข้าชั้นเรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งรายงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

ถึนกำเนิดของคนไทยหรือคำถามว่าบรรพบุรุษของคนไทยมาจากไหนเป็นคำถามที่มีการถำมถำนถำนในการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติไทย ที่ถำนมาเราพบว่าคำถามดังกล่าวเกี่ยวพันไปกับการศึกษาเรื่องชนชาติไทย จนเหมือนกับเป็นเรื่องเดียวกัน ดังนั้นการทำความเข้าใจเรื่องถึนกำเนิดของคนไทยจึงต้องมีความเข้าใจเรื่อง ชนชาติไทย ด้วย

ชนชาติไทย เป็นชื่อเรียกกลุ่มคนซึ่งนักวิชาการจำนวนมากเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของคนไทย ในปัจจุบัน ทั้งนี้อาจมีพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องมากบ้างน้อยบ้างตามแต่กลุ่ม ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยจึงมักเริ่มต้นด้วยความรู้เรื่องถึนกำเนิดของคนไทย ซึ่งดูเหมือนเป็นความรู้พื้นฐานทั่วไปที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์จะต้องเรียนรู้ ขณะเดียวกันกลับเป็นความรู้ซึ่งยากที่จะศึกษาเข้าใจด้วยตนเองอย่างถ่องแท้ ทั้งข้อจำกัดของความรอบรู้และระเบียบวิธีเชิงสหวิทยาการ รวมทั้งมายาคติทางวิชาการซึ่งสร้างสมถำนถำนเกี่ยวกับความรู้เรื่องนี้ โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับถึนกำเนิดของคนไทย

คำถามเกี่ยวกับถึนกำเนิดคนไทยเป็นคำถามที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ทุกคนต้องพบ ที่ถำนมา มีการศึกษาถึงแหล่งกำเนิดคนไทยเป็นจำนวนมาก ด้วยวิธีการศึกษาที่หลากหลาย แม้ในปัจจุบัน การศึกษาเกี่ยวกับแหล่งกำเนิดของคนไทยยังคงเป็นปัญหาแห่งการค้นคว้าถึนถำนอยู่ การนำเสนอนี้ เป็นเพียงการนำเสนอเบื้องต้นเกี่ยวกับแนวคิดหรือทฤษฎีที่มีการนำเสนอเกี่ยวกับถึนกำเนิดคนไทยอย่างสั้นๆ ซึ่งแนวคิดต่างๆ เกี่ยวกับแหล่งกำเนิดคนไทยนี้ไม่ใช่ข้อสรุปที่ตายตัว ประกอบกับมีงานศึกษาในเรื่องดังกล่าวนี้เป็นจำนวนมาก ในที่นี้จึงต้องจัดกลุ่มแนวความคิดในการศึกษาเรื่องดังกล่าวให้เป็นหมวดหมู่ก่อน

กรอบความคิดในการเสนอเรื่องถึนกำเนิดของคนไทยนี้สามารถแบ่งงานศึกษาออกเป็น 2 กลุ่มแนวคิด คือ

1. กลุ่มที่เชื่อว่าคนไทยมีการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาในดินแดนประเทศไทย
2. กลุ่มที่เชื่อว่าคนไทยมีถิ่นฐานอยู่ในดินแดนประเทศไทยมาแต่ดั้งเดิม

โดยทั้ง 2 กลุ่มแนวคิดนี้ นอกจากมีสมมติฐานที่แตกต่างกันในเรื่องการอพยพเคลื่อนย้ายของคนไทยแล้ว ในแต่ละกลุ่มยังมีวิธีวิทยาที่แตกต่างกันออกไปตามความถึนถำนของผู้ศึกษาแต่ละคน ตั้งแต่การเริ่มตั้งคำถามเพื่อจำแนกกลุ่มคนไทยที่ทำการศึกษาว่าพิจารณาความเป็นคนไทยจากเงื่อนไขอะไร เช่น เชื้อชาติ ภาษา หรือวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอแนวคิดเรื่องถึนกำเนิดของคนไทยในแนวทางต่างๆ เพื่อให้เห็นถึงข้อเสนอของนักวิชาการที่สนใจศึกษาในเรื่องดังกล่าว

1.1 แหล่งกำเนิดของชนชาติไทยอยู่ในบริเวณเทือกเขาอัลไต

แนวคิดนี้เริ่มมาจากมิชชันนารีอเมริกันชื่อ วิลเลียม คลิฟตัน ด็อดด์ (William Clifton Dodd) เขียนงานชื่อ "The Tai race : the elder brother of the Chinese" โดยด็อดด์ ได้เดินทางจากเชียงรายเข้าไปยังเวียงจันทน์ เชียงรุ่งเข้าเขตมณฑลยูนนาน แล้วล่องแม่น้ำมาขึ้นที่เมืองกวางตุ้ง และใน

การเดินทางเขาพบกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทในลุ่มแม่น้ำยางซี พบผู้พูดคำไทที่เหียนในมณฑล กวางสี คำผู้ไทย คำไทยน้อย คำไทยน้ำ คำคนใหญ่ คำไทยลาย และคำไทยเหนือในมณฑลยูนนาน และพบผู้พูดคำไทโท้และคำผู้ไทยดำในตังเกี๋ย ฯลฯ การพบผู้ใช้ภาษาตระกูลไทเช่นนี้ จึงสรุปว่า ชนชาติไทเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่อยู่ในประเทศจีนก่อนชนชาติจีนและชาติอื่นๆ หลายชาติแล้วจึงอพยพ จากตอนเหนือของประเทศจีนมายังตอนใต้ของจีนเมื่อหลายพันปีมาแล้ว และตั้งบ้านเมืองอยู่แถบ มณฑลยูนนานและอพยพมาตั้งอาณาจักรน่านเจ้าในเวลาต่อมา

แนวคิดนี้สืบทอดต่อมาโดยขุนวิจิตรมาตราในงานชื่อหลักไทยที่เขียนเมื่อ พ.ศ.2471 ว่าไทย มีที่ตั้งอยู่ตรงไหนไม่แน่ชัด แต่อาจมีแหล่งเดิมอยู่บริเวณภูเขาอัลไตบริเวณกลางทวีปเอเชีย (บริเวณ ดังกล่าวเป็นแหล่งกำเนิดของพวกมองโกลอยด์) ก่อนที่จะมาตั้งถิ่นฐานในแถบลุ่มแม่น้ำเหลืองและ แม่น้ำแยงซีเกียง ต่อมาชาวจีนถึงอพยพเข้ามาอยู่ในลุ่มแม่น้ำเหลืองภายหลังคนไทย และรุกราน คนไทยจนต้องถอยร่นลงมาทางใต้ อย่างไรก็ตามแนวความคิดนี้ในปัจจุบันถูกคัดค้านกันมากว่า เป็นไปไม่ได้ เพราะบริเวณเทือกเขาอัลไตนั้นทางตอนใต้มีทะเลทรายโกบี ซึ่งหากมีการอพยพลงมา จริงจะต้องผ่านทะเลทรายซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้

1.2 แหล่งกำเนิดของชนชาติไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวน

แนวคิดนี้เสนอโดยนักนิรุกติศาสตร์ชาวอังกฤษเชื้อสายฝรั่งเศสชื่อ แตรียง เดอ ลาคูเปอรี (Terrien de Lacouperie) เสนอไว้ในงานเขียนเรื่อง Cardle of The Shan Race เมื่อพ.ศ.2428 โดย ศึกษาจากหลักฐานจีนและพิจารณาความคล้ายคลึงทางภาษาของคนจีนกับคนในเอเชียตะวันออก เฉียงใต้ มีการนำจดหมายเหตุของจีนในสมัยพระเจ้าฮู่ (1665 ปีก่อนพุทธศักราช) ได้บันทึกใน รายงานการสำรวจภูมิประเทศของจีนเรียกชุมชนไทยว่า มุงหรือด้ามุง โดยกล่าวว่าชุมชนดังกล่าวอยู่ใน ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของจีนซึ่งปัจจุบันคือมณฑลเสฉวน

แนวคิดว่าคนไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวนได้รับการสืบทอดต่อมาในงานของสมเด็จพระ อยุธยาจักราชานุภาพ คือ แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม (2467) และลักษณะการปกครอง ประเทศสยามแต่โบราณ (2477) ทรงสรุปว่า คนไทยเดิมอยู่แถบที่เบตต่อกับจีน (มณฑลเสฉวน) และถูกจีนรุกรานอพยพมาที่ยูนนานและแคว้นต่างๆ ก่อนมายังประเทศไทยในปัจจุบันซึ่งเป็นที่อยู่ ของพวกละว้า มอญ เขมร แนวคิดที่ว่าคนไทยอยู่บริเวณมณฑลเสฉวนนี้ได้รับการยอมรับสืบทอด มายังหลวงวิจิตรวาทการและนักประวัติศาสตร์ เช่น ศาสตราจารย์รอง ศยามานนท์ (กาญจณี ละอองศรี: 118-120)

1.3 แหล่งกำเนิดของชนชาติไทยอยู่กระจัดกระจายทั่วไปบริเวณตอนใต้ของจีนและตอน เหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตลอดจนรัฐอัสสัมของอินเดีย

แนวคิดนี้เริ่มจาก Archibal R. Colquhoun นักสำรวจชาวอังกฤษในผลงานชื่อ Chryse (2428) ที่ผู้เขียนออกเดินทางสำรวจจากกวางตุ้งไปเมืองมณฑลเสฉวนในพม่า เขาพบว่าพบคนเชื้อชาติไท ในบริเวณนี้โดยตลอด งานชิ้นนี้ต่อมามีการแปลเป็นภาษาฝรั่งเศสและภาษาเยอรมัน

แนวคิดนี้ปรากฏในผลงานของอีกหลายท่านในเวลาต่อมา เช่น E.H.Parker เขียนบทความเรื่องน่านเจ้า (2437) สรุปว่า อาณาจักรน่านเจ้าเป็นอาณาจักรของคนไท และคนไทที่น่านเจ้าถูกพวกจีนกดดันให้ถอยร่นลงมาทางใต้ และงานของเอเตรียน เอโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) ในผลงานเรื่องกัมพูชา

ส่วนผลงานของคนไทย ได้แก่ พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) ได้เขียนพงศาวดารโยนก โดยศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนไทยทั้งจากเอกสารไทยและต่างประเทศ และสรุปว่าคนไทยมาจากทางตอนใต้ของจีน

1.4 แหล่งกำเนิดของชนชาติไทยอยู่บริเวณเส้นศูนย์สูตร

ผู้เสนอความคิดนี้คือ พอล เบเนดิกต์ (Paul Benedict) นักภาษาศาสตร์และนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันเชื่อว่า บรรพบุรุษของคนไทยมีถิ่นกำเนิดที่หมู่เกาะแล้วอพยพขึ้นมาอยู่อาศัยตามลุ่มน้ำเจ้าพระยา คนไทยอยู่ในตระกูลออสโตรนีเซียน ซึ่งมีอยู่ในอินโดนีเซีย มลายู รวมทั้งจาม ข่า และญวน พอล เบเนดิกต์ได้เทียบเคียงความคล้ายคลึงของคำในภาษาไทยและอินโดนีเซีย พบว่ารากศัพท์ของภาษาไทยกับภาษาอินโดนีเซียคล้ายกันมาก ขณะที่รากศัพท์ของภาษาไทยกับภาษาจีนแตกต่างกันมากจนไม่น่าจะเป็นเชื้อสายเดียวกัน ดังนั้นถิ่นเดิมของชนชาติไทยจึงน่าจะอยู่บริเวณบริเวณเส้นศูนย์สูตรแล้วจึงอพยพขึ้นไปทางเหนือในทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจีน แล้วจึงอพยพลงมาอยู่ที่ประเทศไทย

งานของนายแพทย์สมศักดิ์ พันธุ์สมบุญ ได้ศึกษากลุ่มเลือดของคนไทย เสนอข้อคิดเห็นจากการตรวจเลือด (blood group) ของผู้ป่วยในโรงพยาบาลศิริราชมีความคล้ายคลึงกับกลุ่มเลือดของชาวอินโดนีเซีย (ทางใต้) มากกว่ากลุ่มชาวจีนทางเหนือ โดยเปรียบเทียบความถี่ของยีนในคนไทยที่ไม่มีประวัติผสมกับคนต่างด้าวกับคนจีนที่อยู่ในประเทศจีนกับคนชาติที่อยู่ใกล้เคียงกันก็บอกได้ว่าคนไทยไม่ได้สืบเชื้อสายมาจากคนจีน (แนวคิดของสมศักดิ์ พันธุ์สมบุญ สอดคล้องกับพอล เบเนดิกต์ ที่เชื่อว่าบรรพบุรุษของคนไทยมีถิ่นกำเนิดที่หมู่เกาะแล้วอพยพขึ้นมาอาศัยอยู่ตามลุ่มน้ำเจ้าพระยา พอล เบเนดิกต์ ศึกษาเปรียบเทียบความคล้ายคลึงของคำในภาษาไทยและอินโดนีเซีย (ชาว) ซึ่งนักภาษาศาสตร์หลายคนได้คัดค้านวิธีการศึกษาเช่นนี้ (สุมิตร ปิติพัฒน์ 2544: 13)

1.5 แหล่งกำเนิดของชนชาติไทยอยู่บริเวณประเทศไทยปัจจุบัน

นักวิชาการที่ระบุว่าคนไทยอยู่ในประเทศไทยในปัจจุบันเป็นนักวิชาการด้านโบราณคดี คือ ควอริช เวลส์ (Quaritch Wales) โดยมีหลักฐานจากการศึกษากะโหลกศีรษะที่ขุดพบที่พงตึก จังหวัดราชบุรี เขาเสนอว่ากลุ่มคนไทยตั้งหลักแหล่งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำแม่กลองและลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษต้นๆ (ควอริช เวลส์ 1936 : 42-48) ต่อมามีนักวิทยาศาสตร์ เช่น ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุด แสงวิเชียร และนายแพทย์สรโรจ แสงวิเชียร ได้นำกระดูกของ

ศึระะมนุษย์สมัยหิน ชุดพบที่จังหวัดกาญจนบุรีมาศึกษาเปรียบเทียบกับศึระะคนไทยปัจจุบัน พบว่าไม่มีความแตกต่างกันจนเป็นคนละเชื้อชาติ

สุด แสงวิเชียร ศึกษาเปรียบเทียบกะโหลกของคนไทยที่รวบรวมอยู่ที่ภาควิชากายวิภาคศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล กับ โครงกระดูกมนุษย์โบราณ สมัยหินใหม่ ซึ่งได้จากการขุดค้นที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี พบว่าจากลักษณะของกะโหลกที่ศึกษามีลักษณะคล้ายคลึงกัน ไม่พบลักษณะที่จะสามารถแยกกะโหลกที่ศึกษาทั้งสองแหล่งออกจากกัน ดังนั้นสุด แสงวิเชียรจึงสรุปว่า มนุษย์ที่อาศัยอยู่ที่บ้านเก่าในสมัยหินใหม่กับมนุษย์ปัจจุบัน ไม่มีลักษณะแตกต่างกันชัดเจนพอที่จะแบ่งเป็นคนละเชื้อชาติ อีกทั้งยังเชื่อว่า มนุษย์ที่บ้านเก่าอาจเป็นบรรพบุรุษของคนไทยที่อพยพมาอยู่ในบริเวณดังกล่าวเมื่อประมาณ 3,700 ปีมาแล้ว และมีประเพณีบางอย่าง (การตกแต่งฟัน) ที่อาจสืบเนื่องมาในคนไทยปัจจุบัน (สุด แสงวิเชียร 2526 : 21-23)

1.6 เกณฑ์การพิจารณาคนไทย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าแนวความคิดเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทยมีหลายแนวทางอย่างไรก็ตามในข้อเสนอแนวทางต่างๆ นั้นต่างมีการศึกษาโดยพิจารณาความเป็นคนไทยจากหลักฐานที่แตกต่างกัน งานศึกษาของสุมิตร ปิติพัฒน์ ได้แสดงให้เห็นถึงข้อสรุป "ความเป็นคนไทย" ไว้ที่น่าสนใจ ได้นำเสนอการพิจารณาคนไทยในมิติต่างๆ โดยอาศัยงานศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับที่มาของคนไทย โดยเสนอว่า ไม่ว่าจะพิจารณาจากมิติด้านเชื้อชาติ มิติด้านภาษา มิติด้านการเมือง และมิติด้านวัฒนธรรม จะพบว่า เกณฑ์การพิจารณาความเป็นคนไทยในมิติต่างๆ นั้นล้วนมีข้อจำกัดของตน (สุมิตร ปิติพัฒน์, 2544) ในที่นี้จะพิจารณาถึงเกณฑ์ในการพิจารณาคนไทยในด้านต่างๆ เป็นลำดับไป

เกณฑ์ด้านเชื้อชาติ

การตั้งคำถามเรื่องแหล่งกำเนิดชนชาติไทย นัยหนึ่งปฏิเสธไม่ได้เลยว่าเป็นการพิจารณาถึงแนวคิดเรื่องเชื้อชาติ (Race) ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงความคล้ายคลึงกันของรูปร่าง หน้าตา สีผิว ลักษณะของเส้นผม กะโหลกศีรษะ โครงสร้างของร่างกาย รวมทั้งลักษณะพันธุกรรมอีกด้วย การพิจารณาดังกล่าวเกิดจากการที่มนุษย์กลุ่มหนึ่งๆ มีการผสมพันธุ์ในกลุ่มของตน จนก่อให้เกิดลักษณะทางพันธุกรรมร่วมกัน จนทำให้มีลักษณะรูปร่างหน้าตาดังกล่าวเป็นลักษณะกลุ่มของตนเอง ซึ่งมีความแตกต่างจากมนุษย์กลุ่มอื่นๆ

คนไทยเป็นกลุ่มที่ถูกจำแนกอยู่ในกลุ่มเชื้อชาติมองโกลอยด์ (Mongoloid) หรือคนผิวเหลือง ขณะที่มีการจำแนกคนกลุ่มนี้เป็นกลุ่มคนที่มีผิวสีตั้งแต่ขาว เหลืองจนถึงน้ำตาล ลักษณะสีผิวที่แตกต่างกันนี้เป็นลักษณะที่มีความสัมพันธ์กับถิ่นที่อยู่อาศัย ดังนี้

1. กลุ่มจีนเหนือ อาศัยอยู่ในภาคเหนือ และภาคกลางของจีนและแมนจูเรีย
2. กลุ่มมองโกลอยด์ อาศัยอยู่ในไซบีเรีย มองโกเลีย เกาหลี และญี่ปุ่น

3. กลุ่มเอเชียอาคเนย์ อาศัยอยู่ในภาคใต้ของจีน ไทย เวียดนาม พม่า และอินโดนีเซีย
4. กลุ่มทิเบต อาศัยอยู่ในทิเบต
5. กลุ่มอินเดียน เป็นคนพื้นเมืองในทวีปอเมริกาเหนือ ใต้ และกลาง

วิธีวิทยาในการศึกษาเรื่องเชื้อชาติที่เกี่ยวข้องกับคนไทยนั้น มีการศึกษากันในหลายวิธี ในปัจจุบันนักวิชาการได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านพันธุกรรมมากขึ้น เพื่อนำมาใช้เป็นเกณฑ์กำหนดเชื้อชาติ โดยการตรวจสอบความถี่ของยีนในกลุ่มเลือดต่างๆ และลักษณะยีนบางอย่างที่ตรวจวัดจำแนกได้ ทำให้ทราบลักษณะต้นแบบ (phenotype) และการแปรผันต่อเนื่องของลักษณะกายภาพมนุษย์ (HoebeI, 222 อ้างใน สุมิตร ปิติพัฒน์ 2544 : 12)

งานอีกชิ้นในกลุ่มนี้ได้แก่งานของ นายแพทย์ประเวศ วะสี ศึกษาเฮโมโกลบินอี (Haemoglobin E) ของคนพื้นเมืองในเอเชียอาคเนย์ พบว่าคนไทยอีสานมีเฮโมโกลบินอีในความถี่สูง ในขณะที่เกือบไม่พบเฮโมโกลบินอีในคนจีนเลย ซึ่งการศึกษาดังกล่าวนำมาซึ่งการตีความได้ 3 ประเด็น ดังนี้

1. การไม่พบเฮโมโกลบินอีในคนจีนตอนใต้ แต่พบมากในคนไทย แสดงว่าคนไทยไม่เคยอยู่ในจีนมาก่อน
2. หากคนไทยเคยอยู่ในจีนยังไม่มีคามผิดปกตินี้ แต่เมื่ออพยพลงมาแล้วจึงได้รับจากคนพื้นเมือง
3. ความถี่ของเฮโมโกลบินอีที่ต่างกันของคนไทยและคนจีนเป็นผลจากวิวัฒนาการของคนในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน โดยไม่เกี่ยวกับการอพยพหรือไม่อพยพของคนไทย (สุมิตร ปิติพัฒน์ 2544 : 13-14)

จากการศึกษาของนักวิชาการเกี่ยวกับเชื้อชาติของคนไทยจากลักษณะโครโมโซม กลุ่มเลือด และลักษณะพันธุศาสตร์ จะพบว่า คนไทยมีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเอเชียอาคเนย์มาก เพราะคนไทยมีความคล้ายคลึงกับคนชาติต่างๆ ในเอเชียอาคเนย์ เช่น มอญ เขมร อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ แม้ว่าจะมีลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันบ้าง แต่ก็ไม่ชัดเจน ประกอบกับคนกลุ่มนี้อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จึงมีการผสมกลมกลืนกันทางวัฒนธรรม การแต่งงานข้ามกลุ่ม การอพยพโยกย้ายด้วยเหตุผลจากการดำรงชีพและการสงครามที่เกิดขึ้นในอดีต เหล่านี้ล้วนทำให้เกิดการผสมระหว่างกลุ่มเชื้อชาติบริเวณนี้ อีกทั้งยังมีคนจากต่างถิ่นเข้ามาอาศัยตามเมืองท่าชายทะเลตั้งแต่สมัยโบราณ เหตุผลเหล่านี้ทำให้เห็นว่า พื้นที่แถบนี้เป็นพื้นที่ซึ่งกลุ่มชนหลายเผ่าพันธุ์เชื้อชาติเข้ามาตั้งแต่สมัยโบราณ อีกทั้งในปัจจุบันก็พบว่ามี ความหลากหลายภายในกลุ่มอยู่มากพอสมควร เนื่องจากการผสมผสานทางชาติพันธุ์ และการผสมผสานทางสังคมวัฒนธรรมได้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและยาวนาน ดังนั้นการศึกษาเพื่อหาคนไทยที่มีเชื้อชาติบริสุทธิ์จึงยากที่จะทำได้

สรุปการใช้เกณฑ์ด้านเชื้อชาติเป็นการศึกษาความเป็นคนไทยนั้น พบว่า ดินแดนเอเชียอาคเนย์ เป็นทางผ่านของกลุ่มชนหลายเผ่าพันธุ์มาตั้งแต่โบราณ จึงยากที่จะพบความแตกต่างทาง

กายภาพที่จะจำแนกกลุ่มคนไทยจากประชากรอื่นที่อาศัยอยู่ในประเทศใกล้เคียง ปัจจุบันคนไทยมีความหลากหลาย เพราะการผสมผสานทางวัฒนธรรมกับคนต่างกลุ่ม จึงยากที่จะหาคนไทยที่มีเชื้อชาติไทยบริสุทธิ์ได้

เกณฑ์ด้านภาษา

วิธีวิทยาของนักภาษาที่วิเคราะห์จากภาษาตระกูลไท (Tai Language Family) เป็นภาษาที่กลุ่มคนในเอเชียอาคเนย์จำนวนมากใช้ภาษาในตระกูลนี้ เช่น ลาว พม่า จีน อินเดีย เวียดนาม ภาษาตระกูลไทจึงเป็นภาษาตระกูลใหญ่ที่มีความสำคัญในภูมิภาคนี้ การใช้ภาษามาเป็นหลักในการศึกษาความเป็นคนไทยนั้น นักภาษาศาสตร์มีกรอบวิธีการศึกษาดังนี้

1. ศึกษาแบบแผนการเปลี่ยนแปลงของภาษา โดยดูการเปลี่ยนแปลงจากการใช้ภาษาเขียนในเอกสารประวัติศาสตร์ที่บันทึกไว้ เปรียบเทียบกับเอกสารในรุ่นต่อมามีการใช้ภาษาแตกต่างกันอย่างไรในแต่ละช่วงเวลา
2. วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงภายในของภาษาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันในอดีต โดยเปรียบเทียบลักษณะความแตกต่างด้านระบบคำและความหมาย ภาษาที่เกี่ยวข้องกันอาจเป็นภาษาถิ่นสองภาษาที่แยกออกมาจากภาษาหลักหรือภาษาแม่ แล้วพิจารณาหาอัตราการเปลี่ยนแปลงคำศัพท์พื้นฐาน (Basic Vocabulary) ซึ่งเป็นคำศัพท์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ใช้เรียกสิ่งของเครื่องใช้ทั่วไปที่มนุษย์มีใช้และพบเห็น ซึ่งอาจเป็นคำศัพท์ที่เก่า คำศัพท์พื้นฐานนี้จะมีโอกาสเป็นคำศัพท์ร่วมเชื้อสาย (cognates) กับภาษาที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากต้นตระกูลเดียวกันก็จะถูกเก็บรักษาไว้

กรอบวิธีการศึกษาดังกล่าวนี้สามารถทำได้ เมื่อพิจารณาว่ากลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไททั้งหมดนี้เป็นกลุ่มพวกเดียวกัน เพราะมีภาษาพูดตระกูลเดียวกัน แม้ว่าปัจจุบันภาษาในกลุ่มภาษาตระกูลไทจะมีความแตกต่างเป็นภาษาถิ่นต่างๆ ก็ตาม งานศึกษาในกรอบการใช้ภาษาเป็นกรอบการพิจารณาความเป็นไทยนี้มีเป็นจำนวนมาก ในที่นี้จะขอยกเฉพาะตัวอย่างงานศึกษาที่เด่นๆ และมีบทบาทสำคัญในเวลาต่อมา

งานของ วิลเลียม คลิฟตัน ดอดด์ ได้เดินทางสำรวจค้นหากกลุ่มคนไทยในพม่า จีน และเวียดนาม โดยพิจารณาว่า กลุ่มคนใดพูดภาษาตระกูลไท ก็คือคนไทย ดอดด์ได้เสนอว่า ไทยเป็นชนชาติที่เก่าแก่ มีถิ่นฐานเดิมอยู่ในประเทศจีนมาก่อนที่จีนจะเข้ามาครอบครอง คนไทยยังพบอยู่ในบริเวณจีนตอนใต้เป็นจำนวนมากที่ยังคงรักษาภาษาและสืบทอดเชื้อชาติไทยดั้งเดิมมากกว่ากลุ่มคนไทยที่แยกออกมาตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ คือ สยามและพม่า (Dodd 1996 : 19)

Fang Kui Li นักภาษาศาสตร์จีน ได้จัดกลุ่มภาษาถิ่นตระกูลไท โดยพิจารณาจากหลักการกระจายของศัพท์ต่างๆ ลักษณะเสียง และพัฒนาการของเสียงออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเหนือ กลุ่มกลาง กลุ่มตะวันตกเฉียงใต้ โดยทั้ง 3 กลุ่มนี้จะมีประชากรที่พูดภาษาในตระกูลไทนี้กระจายอยู่ในหลายพื้นที่ในมณฑลต่างๆ เช่น มณฑลกวางสี มณฑลกุ้ยโจว มณฑลหูหนานของสาธารณรัฐ

ประชาชนจีน และยังมีกระจายอยู่ในเวียดนามและลาวอีกด้วย (คูรายละเอียดในสุมิตร ปีตีพณ์ 2544 : 22-26)

Gedney และ Chamberlain เชื่อว่าถิ่นเดิมของผู้ใช้ภาษาตระกูลไทน่าจะอยู่บริเวณตอนใต้ของจีนใกล้ชายแดนเวียดนาม ซึ่งปัจจุบันยังพบคนที่ใช้ภาษาตระกูลไท-กะไดกระจุกตัวกันอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณนี้

การใช้ภาษาตระกูลไทในการพิจารณาความเป็นคนไทยนั้น เห็นได้ว่าเป็นการให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดและเรียนรู้วัฒนธรรมทางภาษา โดยหากยังใช้ภาษาตระกูลไทอยู่ก็ถือว่าเป็นคนกลุ่มนั้น แต่หากเลิกใช้ภาษาตระกูลไทก็ถือว่าสูญเสียความเป็นคนไทยไป ซึ่งจะเห็นได้ว่าการใช้ภาษาเป็นวิธีพิจารณาความเป็นคนไทยนั้นอาจไม่สมบูรณ์ เพราะการที่กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงก็สามารถมารับภาษาตระกูลไทไปใช้ได้ ดังนั้น หากจะใช้ภาษาเป็นวิธีพิจารณาความเป็นคนไทยแล้ว จะต้องนำปัจจัยทางด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมมาพิจารณาร่วมด้วย

สรุปการใช้เกณฑ์ด้านภาษามาเป็นหลักในการพิจารณาความเป็นคนไทยอาจไม่สมบูรณ์ ทั้งนี้เพราะ ภาษาเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ซึ่งพบว่าจะมีคนต่างกลุ่มชนเผ่ามารับภาษาไทไปใช้ด้วยความใกล้ชิดหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลของกลุ่มคนไทยที่มีอำนาจมากกว่า ทั้งที่กลุ่มคนนั้นมีพื้นฐานภาษาตระกูลอื่นที่ไม่ใช่ไท เช่น มอญ เขมร ดังนั้น การใช้ภาษาเป็นหลักในการพิจารณาจึงอาจมีปัญหาความสมบูรณ์ จึงควรเอาปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องมาพิจารณาด้วย

เกณฑ์ด้านวัฒนธรรม

การใช้เกณฑ์ทางด้านวัฒนธรรมมาเป็นเครื่องชี้วัดความเป็นไทยนั้นก็ยังมีข้อจำกัดอยู่อย่างมากเช่นเดียวกัน โดยในการพิจารณาถึงมิติทางวัฒนธรรมนี้จะมีสมมติฐานว่า การที่คนอยู่ในสภาพแวดล้อมเดียวกันน่าจะมีวัฒนธรรมร่วมกัน แต่อย่างไรก็ตาม สมมติฐานดังกล่าวก็ไม่สามารถพิสูจน์ได้ ทั้งนี้เพราะหากพิจารณาอีกด้านของวัฒนธรรม จะพบว่า วัฒนธรรมสามารถที่จะมีการสังสรรค์แลกเปลี่ยนระหว่างคนต่างกลุ่มต่างชาติพันธุ์ได้ ดังนั้นแนวทางการศึกษาความเป็นคนไทยโดยใช้มิติทางวัฒนธรรมเพื่อบ่งบอกว่าเป็นกลุ่มคนเชื้อชาติเดียวกันนั้นจึงยังคงมีจุดอ่อนอยู่มาก

อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการจำนวนมากได้พยายามสร้างมโนภาพหรือแบบจำลองในการอธิบายความเป็นไทยผ่านมิติทางสังคมและวัฒนธรรม งานศึกษาในกลุ่มนี้มีเป็นจำนวนมากที่พยายามอธิบายว่าสังคมหรือวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างไร แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ยังไม่สามารถสร้างคำอธิบายได้อย่างสมบูรณ์ที่จะยอมรับได้ว่าลักษณะที่พบนั้นหมายถึงลักษณะของคนไทยอย่างเป็นทางการ ซึ่งสอดคล้องกับนักวิชาการบางคน เช่น Leach ไม่เห็นด้วยกับนิยามว่า กลุ่มชาติพันธุ์ คือ ผู้คนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน พูดภาษาเดียวกัน และเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเดียวกัน (อานันท์ 2538 : 14 คูสมิตร ปีตีพณ์ 2544 : 41) Leach เห็นว่าภาษาและลักษณะทางชาติพันธุ์อาจเปลี่ยนแปลงได้เสมอตามความต้องการของคนและเงื่อนไขทางสังคม ตลอดจนสภาพแวดล้อมต่างๆ ดังนั้นจึงอาจ

สรุปได้ว่าการพิจารณาความเป็นคนไทย โดยใช้เกณฑ์ดังกล่าวนี้ก็ไม่สามารถที่จะหาคนไทยที่มีลักษณะเป็นคนไทยแท้ๆ ที่รักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเองตราบจนปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของมนุษย์ที่ย่อมต้องมีกระบวนการเลือกรับปรับใช้วัฒนธรรมต่างๆ ให้สอดคล้องกับตนเองในการดำรงวิถีชีวิต

1.7 สรุป การศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับถิ่นกำเนิดของคนไทย

การศึกษาเรื่องถิ่นกำเนิดของคนไทย เราอาจต้องทบทวนคำถามในการพิจารณาศึกษาเรื่องดังกล่าวใหม่ จากถิ่นกำเนิดของคนไทยอยู่ที่ไหน มาอย่างไร ทั้งนี้เพราะคำถามดังกล่าวนี้ เราพบว่าท้ายที่สุดแล้วเราไม่สามารถแสวงหาข้อสรุปได้อย่างชัดเจน คำถามที่น่าสนใจกว่าในการศึกษาเรื่องนี้ น่าจะเป็นการแสวงหาลักษณะของวัฒนธรรมที่คนต่างกลุ่มเชื้อชาติศาสนา ความเชื่อได้มีส่วนร่วมมาในอดีตอย่างไร หรือว่ากลุ่มคนต่างๆ ในบริเวณเอเชียอาคเนย์นี้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมด้านต่างๆ กันอย่างไรน่าจะเป็นคำถามที่แสวงหาคำตอบได้ง่ายกว่าคำถามที่เคยถามกันมานานในการศึกษาเรื่องชนชาติไทย

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. นิสิตรู้เกณฑ์การแบ่งพัฒนาการสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย
2. รู้จักแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย
3. รู้จักลักษณะและหลักฐานที่พบในแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

วิธีการเรียนการสอน

1. ให้นิสิตอ่านเอกสารประกอบการสอน บทที่ 2
2. บรรยาย
3. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เข้าชั้นเรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

การศึกษาเรื่องราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้น เป็นการศึกษาอดีตในครั้งที่มนุษย์ยังไม่มีการบันทึกเรื่องราวต่างๆ ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรืออาจกล่าวอย่างง่ายๆ ว่า มนุษย์ยังไม่รู้จักใช้ภาษาเขียน การศึกษาเรื่องราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาของนักโบราณคดีที่จะศึกษาถึงเรื่องกลุ่มคนและวัฒนธรรมเป็นสำคัญ ซึ่งนักวิชาการจะเรียกสาขาวิชานี้ว่า โบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีขอบข่ายการศึกษาตั้งแต่เมื่อปรากฏบรรพบุรุษของมนุษย์เมื่อราว 2 ล้านปีมาจนกระทั่งถึงการเริ่มต้นของสมัยประวัติศาสตร์ที่มนุษย์เริ่มมีการคิดค้นอักษรขึ้นใช้และมีการจดบันทึกนั่นเอง การเริ่มต้นสมัยประวัติศาสตร์ด้วยการจดบันทึกที่เกิดขึ้นในดินแดนต่างๆ ของโลกนั้นมีระยะเวลาที่ไม่พร้อมกัน ดังนั้นจึงทำให้สมัยก่อนประวัติศาสตร์ของดินแดนต่างๆ ในโลกนี้มีระยะเวลาที่ไม่เท่ากันด้วย

2.1 การแบ่งพัฒนาการสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทย

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ของประเทศไทยมีพัฒนาการของวัฒนธรรมที่ชัดเจน ทั้งนี้เพราะได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่าดินแดนประเทศไทยนี้มีมนุษย์อาศัยอยู่มายาวนานนับแสนปี และมีพัฒนาการทางวัฒนธรรมเรื่อยมาตราบถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ก็ได้มีพัฒนาการที่เห็นได้ชัดเจนสามารถแบ่งย่อยยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ออกเป็นสมัยต่างๆ ได้อีก ทั้งนี้นักโบราณคดียังมีมุมมองในการแบ่งย่อยสมัยก่อนประวัติศาสตร์ว่า ควรอาศัยเงื่อนไขใดเป็นหลัก ซึ่งพอสรุปเงื่อนไขสำคัญในการแบ่งได้ 2 แบบ และด้วยเงื่อนไขการแบ่งสมัยย่อยที่แตกต่างกันนี้ ทำให้การแบ่งสมัยย่อยของสมัยก่อนประวัติศาสตร์มีความแตกต่างกันตามเงื่อนไขคือ (สุรพล นาถะพินทุ : 24-25)

2.1.1 แบบที่ให้ความสำคัญกับพัฒนาการทางเทคโนโลยี การแบ่งแบบนี้จะแบ่งตามเทคนิค วิธีการและวัสดุที่ใช้ทำเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ ซึ่งสามารถแบ่งตามความเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีได้ดังนี้

ก. สมัยหิน หรือยุคหิน (Stone Age) เป็นสมัยที่มนุษย์ใช้หินเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่สำคัญ ซึ่งยังสามารถแบ่งย่อยสมัยหินได้อีก คือ

สมัยหินเก่า (Old Stone Age หรือ Palaeolithic Period) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 500,000 ถึง 10,000 ปีมาแล้ว

สมัยหินกลาง (Middle Stone Age หรือ Eolith Period) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 10,000 ถึง 6,000 ปีมาแล้ว

สมัยหินใหม่ (New Stone Age หรือ Neolithic Period) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 6,000 ถึง 4,000 ปีมาแล้ว

ข. สมัยสำริด หรือยุคสำริด (Bronze Age) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 4,000 ถึง 2,500 ปีมาแล้ว

ค. สมัยเหล็ก หรือยุคเหล็ก (Iron Age) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 2,500 ถึง 1,500 ปีมาแล้ว

2.1.2 แบบที่ให้ความสำคัญกับแบบแผนการดำรงชีพและลักษณะทางสังคม โดยพิจารณาพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก สามารถแบ่งได้ดังนี้

ก. สมัยชุมชนล่าสัตว์ – หาของป่า (Hunting – Gathering Society Period) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 500,000 ถึง 4,500 ปีมาแล้ว

ข. สมัยหมู่บ้านเกษตรกรรม (Agricultural Village Society Period) เริ่มปรากฏราว 4,500 ปีมาแล้ว

ค. สมัยสังคมเมือง (Urban Society Period) สังคมแบบนี้เริ่มปรากฏขึ้นประมาณ 2,500 ปีมาแล้ว

2.2 การแบ่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของนักธรณีวิทยา การแบ่งสมัยย่อยของประวัติโลกตามที่นักธรณีวิทยาได้แบ่งไว้เป็นวัฒนธรรมสองสมัยที่ยังมีการแบ่งย่อยภายในอีก คือ (สุรพล นาละพินทุ : 25-36)

2.2.1 วัฒนธรรมในสมัยไพลสโตซีน

วัฒนธรรมในสมัยนี้พิจารณาจากวัสดุที่ใช้ในการทำเครื่องมือ ตลอดจนวิธีการทำเครื่องมือ รวมทั้งลักษณะของเครื่องมือหิน วัฒนธรรมสมัยไพลสโตซีนนี้จัดได้ตรงกับยุคที่เรียกอีกอย่างว่า ยุคหินเก่า หากพิจารณาสมัยทางธรณีวิทยานี้จะครอบคลุมระยะเวลาตั้งแต่ 2,000,000-10,000 ปีมาแล้ว โดยนักโบราณคดีได้อาศัยการแบ่งสมัยไพลสโตซีนนี้แบ่งสมัยย่อยออกเป็น 3 สมัยย่อย คือ

1. สมัยไพลสโตซีนตอนต้น ครอบคลุมช่วงเวลาประมาณ 2,000,000-700,000 ปีมาแล้ว
2. สมัยไพลสโตซีนตอนกลาง ครอบคลุมช่วงเวลาประมาณ 700,000-125,000 ปีมาแล้ว
3. สมัยไพลสโตซีนตอนปลายครอบคลุมช่วงเวลาประมาณ 125,000-10,000 ปีมาแล้ว

2.2.2 วัฒนธรรมสมัยโฮโลซีนหรือสมัยหลังไพลสโตซีน (Post-Pleistocene)

สมัยทางธรณีวิทยานี้ครอบคลุมช่วงเวลาตั้งแต่ประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว เป็นต้นมา ซึ่งนักโบราณคดีได้แบ่งสมัยโฮโลซีนออกเป็น 3 สมัยย่อย คือ

1. สมัยโฮโลซีนตอนต้น (Early Holocene) ครอบคลุมช่วงเวลาประมาณ 10,000-7,000 ปีมาแล้ว
2. สมัยโฮโลซีนตอนกลาง (Middle Holocene) ครอบคลุมช่วงเวลาประมาณ 7,000-4,000 ปีมาแล้ว
3. สมัยโฮโลซีนตอนปลาย (Late Holocene) ครอบคลุมช่วงเวลาประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว เป็นต้นมา

จะเห็นได้ว่าการแบ่งสมัยดังกล่าวมานี้ในปัจจุบันยังคงมีข้อโต้แย้งและไม่สามารถหาข้อยุติได้ การแบ่งสมัยย่อยในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยนั้นมีการแบ่งที่หลากหลายตามเงื่อนไขของเนื้อหาและวิธีการศึกษา การศึกษาในที่นี้มิได้ต้องการที่จะรวมถกเถียงถึงการแบ่งยุคสมัยดังกล่าว แต่ต้องนำเสนอเพื่อให้ผู้อ่านเห็นเกณฑ์การแบ่งยุคสมัยของกลุ่มคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังนั้นในที่นี้จะขอเสนอถึงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดยอาศัยการแบ่งสมัยตามพัฒนาการของเทคโนโลยี เพราะเป็นการแบ่งที่แพร่หลายและชัดเจนในด้านการกำหนดอายุของสมัย

2.3 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

สมัยก่อนประวัติศาสตร์ หมายถึง สมัยที่ยังไม่มีการบันทึกหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้นการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับมนุษย์ในสมัยนี้จึงต้องอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีเป็นหลัก สำหรับประเทศไทยมีการศึกษาเรื่องราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ และแบ่งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยออกได้ ดังนี้

2.3.1 สมัยหินเก่า (Old Stone Age หรือ Palaeolithic Period)

สมัยหินเก่านี้มีการกำหนดอายุว่ามีอายุตั้งแต่ 10,000 ปีขึ้นไปจนกระทั่งถึง 500,000 ปี พัฒนาการของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์นั้น เชื่อว่ามีมนุษย์เกิดขึ้นแล้ว โดยมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่เชื่อว่ามีอายุเก่าแก่และอพยพโยกย้ายไปอยู่ในที่ต่างๆ เป็นมนุษย์ดึกดำบรรพ์คือ โฮโม อีเรคตัส (Homo erectus) เป็นมนุษย์ที่เดินตัวตรง ยังชีพด้วยการล่าสัตว์เก็บพืชป่าเป็นอาหาร ยังไม่รู้จักการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์ เป็นกลุ่มที่ยังชีพด้วยการพึ่งพาธรรมชาติหรือหาอาหารจากธรรมชาติ หลักฐานของโฮโม อีเรคตัสมีการค้นพบซากชิ้นส่วนกระดูกในเกาะชวา ตรงฝั่งแม่น้ำโซโล (Solo River) และมีการค้นพบเพิ่มเติมอีกหลายแห่ง ซึ่งเป็นหลักฐานทำให้ทราบว่าโฮโม อีเรคตัส อยู่ในทวีปแอฟริกาก่อนที่จะมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะซากชิ้นส่วนกระดูกนี้ไม่ใช่ซากกระดูกที่พบในที่อยู่อาศัยของโฮโม อีเรคตัส แต่เป็นซากกระดูกที่ถูกเคลื่อนย้ายมาทับถมในภายหลัง(ชาร์ล ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์ 2542 : 23-24)

ร่องรอยของมนุษย์เก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทย เป็นร่องรอยของมนุษย์โฮโมอีเรคตัสคือการค้นพบฟันกรามด้านบนขวาของมนุษย์หนึ่งซี่ปะปนอยู่กับฟอสซิลของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม ที่ถ้ำวิมานนาคินทร์ อำเภอกอนสาร จังหวัดชัยภูมิ ฟันซี่นี้กำหนดอายุได้ประมาณ 180,000 ปีมาแล้ว ลักษณะของฟันคล้ายคลึงกับฟันของมนุษย์โฮโม อีเรคตัสซึ่งพบที่ประเทศจีนและอินโดนีเซีย (วิวัฒน์ พันธวุฒิชยานนท์ 2541)

หลักฐานที่แสดงให้เห็นร่องรอยของมนุษย์ในสมัยนี้ คือ เครื่องสับตัดและเครื่องขูดขนาดใหญ่ (Chopper-chopping tools) ทำจากหินกรวด (Pebbles) ทำอย่างหยาบๆ มีความแตกต่างจากหินกรวดธรรมชาติที่รอยกะเทาะ¹ ซึ่งมีการค้นพบในหลายที่ เช่น

1. บ้านแม่ทะ และบ้านคอนมูล จังหวัดลำปาง ในประเทศไทย ร่องรอยที่จะบอกว่ามีการดำรงอยู่ของมนุษย์โฮโม อีเรกตัส คือ การค้นพบของคณะสำรวจที่ค้นพบเครื่องมือหินกะเทาะ (Flaked Stone Tools) ที่บ้านแม่ทะ และบ้านคอนมูล จังหวัดลำปาง จำนวน 3 ชิ้น จมอยู่ใต้ชั้นหินบาชอลท์ ซึ่งสามารถกำหนดอายุจากชั้นลาวาภูเขาไฟที่ทับถมอยู่เหนือเครื่องมือหินนี้ได้ว่ามีอายุกว่า 700,000 ปีมาแล้ว นอกจากนี้ต่อมาเมื่อมีการขุดค้นพบที่เขাপ่าหนาม พบเครื่องมือหินกะเทาะร่วมกับกระดูกสัตว์ภายในถ้ำ ซึ่งมีสัตว์ได้แก่ ฮยีน่า (hyaena) ฮิปโปโปแตมัส เสือ วัวป่า และสัตว์พวก กวาง โปป (Pope) นักโบราณคดีชาวสหรัฐอเมริกาและคณะสำรวจลงความเห็นว่า หลักฐานโบราณคดีที่ถ้ำเขাপ่าหนามนี้เป็นหลักฐานสมัยเดียวกับที่บ้านแม่ทะและบ้านคอนมูล แต่อย่างไรก็ตามยังไม่มี การค้นพบซากมนุษย์โฮโม อีเรกตัสในบริเวณดังกล่าวเลย (ชาร์ล ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์ 2542 : 24)

2. ถ้ำหลังโรงเรียน จังหวัดกระบี่ ในช่วงประมาณเกือบ 40,000 ปี มีหลักฐานที่ถ้ำหลังโรงเรียน จังหวัดกระบี่ โดยคักลาส แอนเดอร์สัน (Douglas Anderson) นักโบราณคดีชาวสหรัฐอเมริกาได้ขุดสำรวจที่ถ้ำนี้ พบว่ามีมนุษย์มาอาศัยอยู่ที่ถ้ำหลังโรงเรียนตั้งแต่ประมาณ 38,000 - 27,000 ปีมาแล้ว โดยอาศัยเป็นที่พักชั่วคราว คนกลุ่มนี้มีวัฒนธรรมที่เรียกว่า "ฮัวบินเนียน"² เป็นพวกที่มีพื้นฐานการดำรงชีวิตโดยการล่าสัตว์หรือเก็บพืชป่าเป็นอาหาร สัตว์ที่ถูกนำมาเป็นอาหาร เช่น ปู ปลา หอย กระจอก กวาง แรด การดำรงชีพด้วยการหาอาหารจากธรรมชาตินี้ดำรงอยู่นานนับหมื่นปี ที่ถ้ำหลังโรงเรียนแห่งนี้ ขณะที่มนุษย์อาศัยอยู่นั้นมีระดับน้ำทะเลขึ้นลงตลอดเวลา ทำให้ระยะห่างจากปากถ้ำถึงชายฝั่งทะเลไกลประมาณ 30-100 กิโลเมตร นำสังเกตว่าเศษอาหารที่มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้กินทิ้งไว้ไม่มีสัตว์ทะเล เช่น ปลา ปู หรือหอยเลย แสดงให้เห็นว่า มนุษย์เหล่านี้ล่าสัตว์ในบริเวณใกล้เคียงเป็นอาหาร (ชาร์ล ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์ 2542 : 25)

จากการขุดค้นสามารถแบ่งการอยู่อาศัยของมนุษย์ที่ถ้ำหลังโรงเรียนระหว่าง 38,000 - 27,000 ปีได้เป็น 3 สมัย คือ

¹ การครูดรอยกะเทาะนั้น หากเป็นการกะเทาะที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติมักจะกะเทาะออกเป็นเส้นตรง และกะเทาะเพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้น แต่หากรอยกะเทาะนั้นเกิดจากมนุษย์ จะมีรอยกะเทาะเว้าหรือนูนออกมาและมีรอยกะเทาะหลายด้าน

² ฮัวบินเนียน (Hoabinhian) เป็นชื่อเครื่องมือหินที่ แมดเดอลีน โคลานี (Madeleine Colani) ขุดค้นพบครั้งแรกที่จังหวัดฮัวบินอยู่ทางตอนเหนือของประเทศเวียดนาม ซึ่งในประเทศไทยก็มีการขุดค้นพบเครื่องมือหินที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน จึงเรียกมนุษย์ที่ใช้เครื่องมือนี้ว่าเป็นกลุ่มที่มีวัฒนธรรมฮัวบินเนียน

สมัยแรก ในชั้นดินล่างสุด พบเถ้านและกองไฟ 2 กอง มีเศษกระดูกสัตว์ใหม่ไฟและเครื่องมือหินอยู่

สมัยที่สอง หลังจากถ้ำนี้ถูกทิ้งร้างไปหลายพันปี ก็มีมนุษย์มาอาศัยอยู่ที่ถ้ำนี้อีก ในชั้นดินนี้พบกองไฟ 3 กองและมีปริมาณของกระดูกสัตว์และเครื่องมือหินเพิ่มมากขึ้น

สมัยที่สาม พบกองไฟ 7 กอง ในจำนวนนี้มี 2 กองที่เอาก้อนหินมาวางเรียงกันอย่าง จงใจ มีกระดูกสัตว์และเครื่องมือหินมาวางกองรวมกันอยู่ใกล้ๆ

เครื่องมือหินที่พบทั้งหมดในถ้ำหลัง โรงเรียนนี้มีจำนวน 45 ชิ้น เป็นเครื่องมือขูด (scrapers) มีด (knives) เครื่องมือสับตัด (choppers) ทำจากวัสดุที่มีในท้องถิ่น คือ หินเชิร์ต(chert) และเขากวาง 1 อัน(ชาร์ล ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์ 2542 : 26)

การค้นพบที่ถ้ำหลัง โรงเรียนนี้ สันนิษฐานว่าน่าจะมีมนุษย์ที่มีพื้นฐานการดำรงชีพเช่นมนุษย์ที่ถ้ำหลังโรงเรียนและอาศัยอยู่ในบริเวณตอนในของแผ่นดินอีกก็ได้ ส่วนบริเวณแถบชายฝั่งทะเลในช่วงหลายหมื่นปีมานี้ก็จะจมอยู่ใต้ท้องทะเลหมดแล้ว ดังนั้นหลักฐานที่ถ้ำหลังโรงเรียนจึงเป็นหลักฐานแหล่งก่อนประวัติศาสตร์ในยุคหิน ที่มีอายุประมาณ 38,000-27,000 ปีเพียงแห่งเดียว ซึ่งกว่าจะพบหลักฐานร่องรอยของมนุษย์ในสมัยต่อมาก็เป็นร่องรอยที่มีอายุต่อมาอีกนับหมื่นปี

3. ถ้ำพระ จังหวัดเชียงราย นายฟริทซ์ ซาระสิน (Fritz Sarasin) นักโบราณคดีชาวสวิสเซอร์แลนด์ ได้ขุดค้นที่ถ้ำพระ จังหวัดเชียงรายในปี พ.ศ.2474 พบเครื่องมือหินกะเทาะทำจากหินกรวดไดอะเบส (diabase) และหินชนวน (green slate) อยู่ปนกับเครื่องมือกระดูก ซาระสินตั้งชื่อกลุ่มเครื่องมือหินนี้ว่า ไฮแอมเมียน (Siamian) (Sarasin 1933, ซิน อยู่ดี 2500)

4. บริเวณแควน้อย จังหวัดกาญจนบุรี นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ชาวฮอลันดาชื่อ แวน เฮกเคเรน(H.R. Van Heekeren) ที่ถูกทหารญี่ปุ่นกวาดต้อนมาจากอินโดนีเซียเพื่อมาสร้างทางรถไฟสายหนองปลาตึก-ด่านพระเจดีย์สามองค์ จังหวัดกาญจนบุรี ได้พบเครื่องมือหิน คือ หินกรวดกะเทาะหน้าเดียว (Uniface) หรือขวานกำปั้นบนเนินดินลูกรังข้างทางรถไฟซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของสถานีรถไฟบ้านเก่า ตำบลจรเข้มะเือก อำเภอมะนัง จังหวัดกาญจนบุรี และเครื่องมือหินกะเทาะหลายชิ้นที่สถานีวังโพธิ์ รวมทั้งมีผู้พบขวานหินมีบ่า 1 ชิ้นที่ใกล้หนองปลาตึกแล้วนำมาให้ ภายหลังตรวจสอบได้ผลว่า เครื่องมือหินกรวดกะเทาะทำขึ้นใช้เมื่อ 5 แสนปีมาแล้ว นอกจากนี้ยังมีการขุดพบเครื่องมือหินกะเทาะหรือขวานกำปั้นที่อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง อำเภอร่องควาง จังหวัดแพร่ และบริเวณแม่น้ำโขง แม่น้ำคำ และแม่น้ำเมย การค้นพบหลักฐานเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ามีมนุษย์สมัยหินเก่าอยู่กระจายหลายแห่งในประเทศไทยและเป็นมนุษย์ในสมัยเดียวกันเพราะมีเครื่องมือหินกรวดกะเทาะหน้าเดียวหรือขวานกำปั้นที่คล้ายกันทุกแห่ง

กล่าวโดยสรุป มนุษย์สมัยหินเก่านี้มักอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ตามป่าเขาและชายทะเล มีการโยกย้ายเร่ร่อนไปตามความอุดมสมบูรณ์ของอาหาร มนุษย์สมัยนี้ยังไม่สามารถเพาะปลูกหรือ

เลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อเป็นอาหาร ประกอบกับมนุษย์สมัยนี้ยังมีจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับความอุดมสมบูรณ์ของอาหาร ทำให้ไม่มีความจำเป็นที่จะมีการพัฒนารูปแบบการหาอาหาร พัฒนาการด้านต่างๆ ของมนุษย์สมัยนี้จึงเป็นไปอย่างช้าๆ

อย่างไรก็ตามยังไม่ปรากฏว่ามีการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์ในสมัยหินเก่าในประเทศไทย จึงทำให้ยังไม่สามารถเห็นถึงความเชื่อหรือพิธีกรรมใดๆ ที่จะเห็นได้จากหลุมศพ

2.3.2 สมัยหินกลาง (Middle Stone Age หรือ Mesolithic Period)

สมัยหินกลางในประเทศไทยมีการกำหนดอายุตั้งแต่ 10,000 ถึง 6,000 ปีมาแล้ว โดยหลักฐานที่ค้นพบโดยคณะสำรวจทางโบราณคดีชาวไทย-เคนมาร์กได้ร่วมกันขุด เมื่อ พ.ศ. 2504 พบโครงกระดูกมนุษย์ที่พบโครงกระดูกมนุษย์สมัยหินกลางพร้อมเครื่องมือเครื่องใช้ทำจากหินและเครื่องปั้นดินเผาผิวเคลือบ บางชิ้นขัดเป็นเงามีลายเชือกทาบ รวมทั้งพบเศษกระดูกสัตว์ และซากพืชหลายชนิดด้วย

1. ถ้ำผี จังหวัดแม่ฮ่องสอน เซสเตอร์ กอร์มัน (Chester Gorman) นักโบราณคดีชาวสหรัฐอเมริกาได้สำรวจตามภูเขาในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอนในเดือนตุลาคม พ.ศ.2508 และในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2509 กอร์มันได้ขุดค้นที่ถ้ำผี พบชั้นดินที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่สามารถกำหนดอายุได้ประมาณ 13,000-7,500 ปีมาแล้ว แบ่งออกได้เป็น 4 สมัย โดยสามสมัยแรกเป็นสมัยฮัวบินเนียน พบหลักฐานคล้ายกับที่ถ้ำไทรโยค ส่วนสมัยที่ 4 พบว่ามีเศษภาชนะดินเผา เครื่องมือหินขัด 1 ชั้น และชิ้นส่วนเครื่องมือหินขัดอีก 2 ชั้น มีดินเหนียว 2 ชั้น หลักฐานเหล่านี้พบร่วมกับกองไฟและพบเครื่องมือหินกะเทาะแบบฮัวบินเนียนร่วมอยู่ด้วย

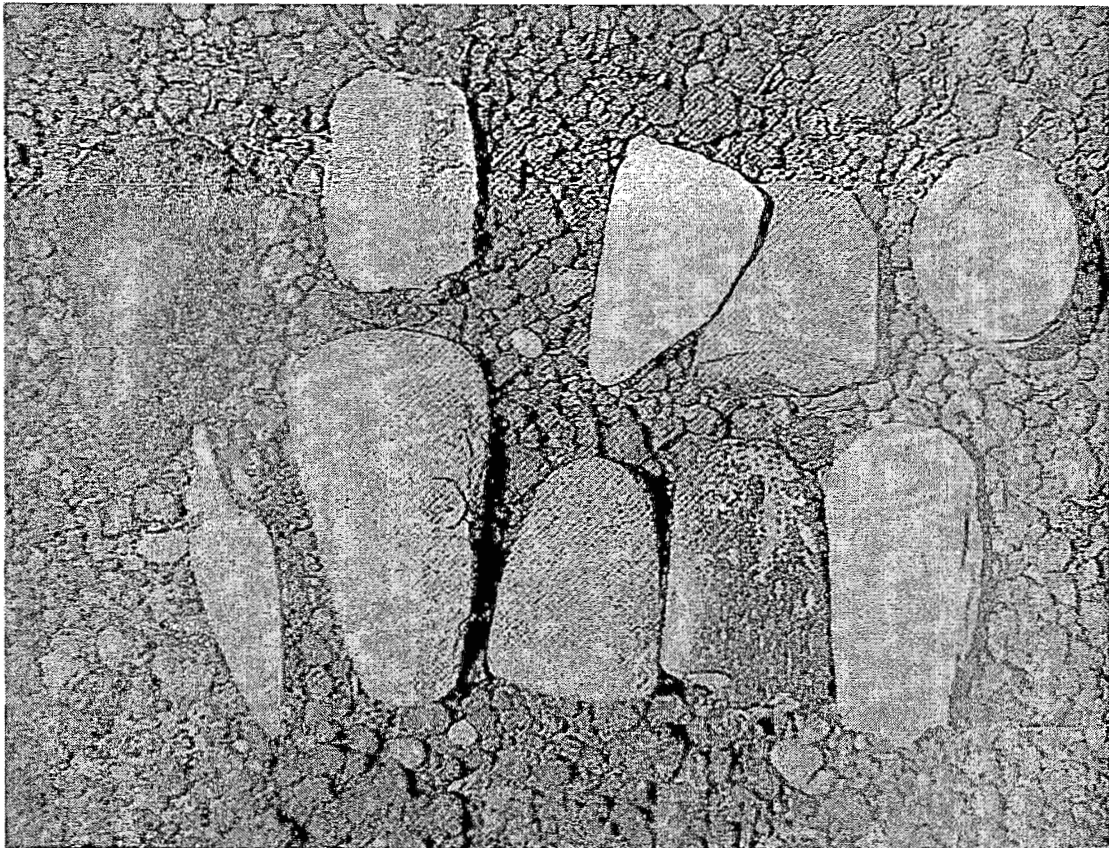
การพบเศษภาชนะดินเผาที่ถ้ำผีนี้มีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก เพราะภาชนะดินเผา ขวานหินขัด และมีดินเหนียวที่ถ้ำผีนี้กำหนดอายุได้เก่าประมาณ 7,500 ปี ซึ่งเป็นหลักฐานเก่าแก่ที่จะแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงพื้นฐานการดำรงชีพมาสู่การเกษตรกรรมในดินแดนนี้

นอกจากเศษภาชนะดินเผาและเครื่องมือหินดังกล่าวแล้ว ที่ถ้ำผียังพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงชีวิตด้วยการหาอาหารจากธรรมชาติที่แตกต่างกับที่พบในถ้ำไทรโยค ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตะแกรงที่ใช้ร่อนดินที่ได้จากการขุดค้นมีความถี่มากกว่า จึงทำให้พบกระดูกสัตว์เล็ก เช่น ลิง ค่าง บ่าง กระจงจำนวนมาก และสัตว์น้ำ เช่น ปลา และหอยด้วย ส่วนสัตว์ใหญ่ เช่น กวางป่าที่พบในทุกชั้นดิน กระดูกหมูป่ามีเป็นจำนวนน้อย นอกจากนั้นยังพบเมล็ดพืชหลายพันธุ์ เช่น มะกิม (canarium) มะเข้ (candlenut) หมาก (betel nuts) เมล็ดน้ำเต้า (gourds) และพืชตระกูลถั่ว แต่จะไม่พบข้าวเลย (Yen 1977) หลักฐานต่างๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมการดำรงชีพด้วยการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติที่หลากหลายชนิด

2. ถ้าพระ ตำบลไทรโยค อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ที่มีร่องรอยของการล่าสัตว์เป็นอาหารเพราะพบซากกระดูกสัตว์ต่างๆ ในหลุมศพ เช่น หมูป่า เก้ง กวาง วัว และสัตว์น้ำ เช่น ปลา เต่า นอกจากนี้ยังมีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากหินและเครื่องปั้นดินเผาอยู่ด้วย

2.3.3 สมัยหินใหม่ (New Stone Age หรือ Neolithic Period)

สมัยหินใหม่ในประเทศไทยมีอายุประมาณ 6,000-4,000 ปีมาแล้ว โดยมีการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์และขวานหินขัด (ขวานหินขัดนี้บ้างก็เรียกขวานฟ้า เพราะชาวบ้านเชื่อว่าตกลงมาจากฟ้าขณะมีฟ้าแลบหรือฟ้าผ่า) ที่มีการขัดและตกแต่งให้มีประสิทธิภาพในการใช้งานมากขึ้น การพบหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้สมัยหินใหม่นี้มีหลากหลายชนิด ได้แก่ ขวานหินแบบธรรมดา ขวานฟ้าชนิดมีใบ ขวานหินรูปคล้ายจะงอยปากนก ขวานหินกลม ฆ้อนหิน ใบหอกหิน จักร กำไลหิน หัวกระบอง ลิ่ม และหินบด โดยพบทั่วในทุกภาคของประเทศไทยถึง 33 จังหวัด (ชิน อยู่ดี 2529 : 99)

ภาพที่ 1 ขวานหินขัด

นอกจากเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทหินขัด ในบางแห่งยังพบเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทอื่น โดยเฉพาะที่บ้านเก่า ตำบลจรเข้เผือก อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี และบ้านโนนนกทา ตำบลบ้านนาดี อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น มีการพบภาชนะดินเผาบางที่ขาหรือปลายเท้าสฟ ผีมือ ประณีตกว่าภาชนะดินเผาสมัยหินกลาง มีรูปร่างคล้ายโตกหรือพานมีเชิง นอกจากนี้ยังขุดพบเครื่องปั้นดินเผาชนิดมีขาและไม่มีขา ลักษณะผิวขัดมันสีดำทรงกลมประดิษฐ์หลายรูปแบบ ภาชนะดินเผาสามขาที่ขุดพบในหลุมฝังศพที่บ้านเก่านี้เป็นแบบเดียวกับที่ตำบลลุงซาน ประเทศจีน แสดงให้เห็นถึงการติดต่อแลกเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมระหว่างกันมาในอดีต นอกจากนี้ในหลุมฝังศพยังพบเครื่องประดับทำด้วยหิน เครื่องมือเครื่องใช้ทำจากกระดูกสัตว์และเปลือกหอยอีกด้วย

หลักฐานอีกประเภทของมนุษย์ในสมัยหินใหม่คือภาพเขียนสีซึ่งมีการพบตามถ้ำต่างๆ ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ภาพเขียนสีที่พบตามผนังถ้ำจะเขียนเป็นลายเส้นมีหลายแบบ คือ เส้นเรขาคณิต รูปสัตว์ รูปคน และฝ่ามือประทับสี

ภาพที่ 2 ภาพเขียนสีบนผนังหินที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

แหล่งภาพเขียนสีที่มีชื่อที่สุด คือ ภาพเขียนสีบนผนังหินผาแต้มที่ภูผาขาม ตำบลบ้านกุ่ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ภาพเขียนที่ผาแต้มและผาโกล้เคียงนี้มีเขียนอยู่ตามซอกถ้ำลึกต่างๆ เป็นภาพสองมิติสีแดงถึงแดงคล้ำแกมน้ำตาลและสีดำ มีรูปคนและสัตว์ต่างๆ เช่น ช้าง ปลาบึก ผงหมาป่า พุงข้าว และฝ่ามือประทับสี

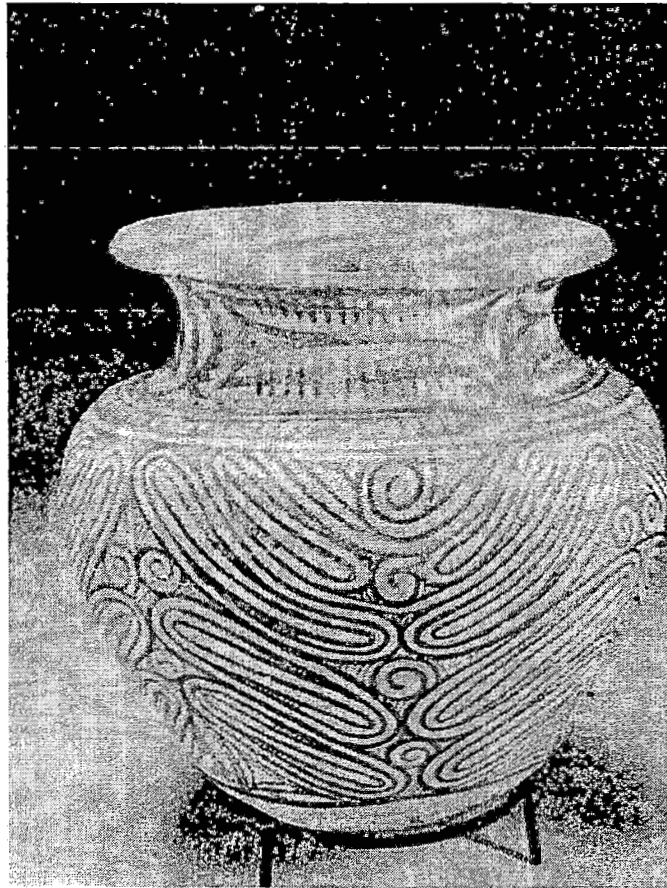
จากหลักฐานที่พบนี้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ในสมัยหินใหม่มีการติดต่อกับคนภายนอกและมีพัฒนาการด้านเครื่องมือเครื่องใช้ ตลอดจนพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับพิธีฝังศพ

2.3.4 สมัยโลหะ (Metal Age)

สมัยโลหะในประเทศไทยมีอายุประมาณ 4,000 ปีลงมา มนุษย์ในสมัยโลหะจะรู้จักทำเครื่องมือเครื่องใช้จากโลหะเช่น สำริด และเหล็ก ดังนั้นจึงมีการแบ่งสมัยโลหะย่อยออกตามลักษณะเครื่องมือเครื่องใช้ คือ

1. ยุคสำริด (Bronze Age) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 4,000-2,500 ปีมาแล้ว
2. ยุคเหล็ก (Iron Age) ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง 2,500-1,500 ปีมาแล้ว

โดยมนุษย์ในสมัยนี้จะใช้เครื่องมือหินกะเทาะในการขุดหาแร่โลหะเพื่อนำมาทำเครื่องมือเครื่องใช้ แหล่งโบราณคดีที่มีการขุดพบหลักฐานในสมัยโลหะมีมากมายที่มีชื่อเสียงได้แก่ แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่าคนที่นี่ปลูกเรือกินอยู่เป็นที่ รู้จักการปลูกข้าว เลี้ยงสัตว์ เช่น หมู, วัว มีการขุดพบโครงกระดูกมนุษย์และเครื่องมือเครื่องใช้มากมาย โดยเฉพาะภาชนะดินเผาที่มีความสวยงามประณีต เขียนสีเป็นลวดลายงดงาม น่าจะทำไว้สำหรับใช้ในพิธีฝังศพโดยเฉพาะ พบใบหอกทำด้วยเหล็กด้ามหุ้มสำริด คำนวณอายุยุคโลหะแล้วพบว่ายุคโลหะที่บ้านเชียงเริ่มประมาณ 4,000-3,500 ปี

ภาพที่ 3 ภาชนะลายเขียนสีที่พบที่บ้านเชียง

2.4 กลุ่มชนหาอาหารจากธรรมชาติสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย

งานขุดค้นของแวน เฮกเคอเรน (H.R. van Heekeren) ชาวเนเธอร์แลนด์ระหว่างที่ถูกจับเป็นนักโทษของญี่ปุ่นระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง และถูกนำตัวมาก่อสร้างทางรถไฟสายมรณะที่จังหวัดกาญจนบุรี พบเครื่องมือหินกะเทาะจำนวน 6 ชิ้น ซึ่งภายหลังอีก 17 ปีต่อมาเมื่อเขากลับเข้ามาทำงานโบราณคดีกับโครงการร่วมมือระหว่างไทย-เดนมาร์ก เขาได้ขุดค้นถ้ำหลายแห่งในอำเภอไทรโยค และที่ถ้ำไทรโยค พบเปลือกหอยน้ำจืด กระดูกสัตว์ขนาดใหญ่ เช่น ควายป่า หมูป่า กวาง แรด และเลี้ยงผา ส่วนเครื่องมือหินที่พบเป็นเครื่องมือขุด (picks) เครื่องมือสับตัด (choppers) และขวาน (axes) เฮกเคอเรนเชื่อว่าถ้ำนี้คงใช้เป็นที่พักอาศัยของกลุ่มคนหาอาหารจากธรรมชาติในเวลาสั้นๆ และในชั้นดินต่ำสุด เฮกเคอเรนประมาณอายุว่าราว 10,000-12,000 ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นอายุที่ใกล้เคียงกับแหล่งโบราณคดีอีกแห่งที่ขุดพบหลักฐาน โดยเพร์ เซอเรนเซน (Per Sorensen) ได้ขุดค้นที่ถ้ำองบะ ที่อยู่ห่างจากถ้ำไทรโยคไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ราวประมาณ 15 กิโลเมตร เขาพบเครื่องมือหินแบบฮัวบินเนียน เมล็ดพืชและกองไฟ ซึ่งสามารถกำหนดอายุได้ประมาณ 11,200-9,400 ปีมาแล้ว

ต่อมาเชสเตอร์ กอร์มัน (Chester Gorman) ได้ทำการขุดค้นที่ถ้ำปุงสูงในปี พ.ศ.2515 ซึ่งเขาพบเมล็ดพืช เช่นเดียวกับที่ถ้ำผีและยังพบข้าวด้วย หลักฐานที่ถ้ำปุงสูงนี้สามารถกำหนดสมัยการเข้าอยู่อาศัยของมนุษย์เป็น 3 สมัย ช่วงสองสมัยแรกมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ที่นี้จะจับสัตว์น้ำ เช่น ปลา หอยจากแหล่งน้ำใกล้เคียง และสัตว์ใหญ่เช่น หมูป่า วัวป่า กวาง ส่วนสัตว์เล็กเช่น ค่าง ลิง หมี หมูหริ่ง เม่น กระรอก และแรด หลักฐานเหล่านี้สอดคล้องกับที่ค้นพบที่ถ้ำผี ส่วนชั้นดินชั้นบนซึ่งเป็นสมัยที่สามพบกระดูกปลา แรด และกวาง หลักฐานที่น่าสนใจ คือ ข้าว ส่วนพืชอื่นๆ ก็จะเหมือนที่ถ้ำผี เช่น มะกิม น้ำเต้า และถั่ว

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาในเวลาต่อมา ทำให้ทราบว่า แม้หลักฐานซึ่งพบที่ถ้ำปุงสูงจะเหมือนกับที่ชั้นดินบนของถ้ำผี แต่เมื่อวิเคราะห์ถึงอายุของการเข้ามาอาศัยที่ถ้ำปุงสูงแล้วพบว่าช่วงเวลาของถ้ำผีและถ้ำปุงสูงนั้นห่างกันถึง 5,000 ปี ส่วนการวิเคราะห์ข้าวที่พบนั้นพบว่าเป็นข้าวป่าไม่ใช่ข้าวปลูก (Yen 1977) ซึ่งทำให้สามารถสรุปได้ว่า ถ้ำปุงสูงนี้เป็นที่พักอาศัยของกลุ่มชนหาอาหารจากธรรมชาติ เมื่อประมาณ 4,000-5,000 ปีมาแล้ว และแม้แต่ประมาณพันกว่าปีที่ผ่านมาก็ยังใช้เป็นที่พักของกลุ่มชนที่ล่าสัตว์และเก็บพืชป่าอยู่

ถ้ำผาชัน ตั้งอยู่ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นถ้ำที่ขุดค้นโดยกอร์มัน มีอายุอยู่ระหว่าง 7,500-5,500 ปีมาแล้ว ตั้งอยู่บนหน้าผาสูงชัน มีลำน้ำป่าอยู่ห่างออกไปประมาณ 2 กิโลเมตร พบเศษกระดูกสัตว์ เช่น วัวป่าอย่างน้อย 3 ตัว ควายป่า 2 ตัว กวาง 13 ตัว และหมูป่า 2 ตัว กระดูกสัตว์เหล่านี้มีร่องรอยถูกทุบและมีรอยเผาไหม้ ชาร์ลส ไฮแอม (Higham 1989) ศึกษาวิเคราะห์กระดูกเหล่านี้แล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะถูกล่าในบริเวณใกล้เคียงและฆ่าและเป็นชิ้นก่อนนำขึ้นมาบนถ้ำแล้วจึงรมด้วยควันไฟเพื่อเก็บไว้เป็นอาหาร ได้นานกว่าเนื้อดิบ ส่วนเครื่องมือหินกะเทาะที่นี้มีขนาด

ใหญ่มีถึง 28 ชิ้นที่มีร่องรอยการใช้งานบริเวณคมของขวานหิน รัชณี ทศรัตน์ ให้ความเห็นว่า เครื่องมือหินกะเทาะนี้ถูกใช้งานจนทื่อแล้วนำมากะเทาะแต่งคมใหม่

โคกพนมดี ตั้งอยู่ในเขตอำเภอนันทนิคม จังหวัดชลบุรีอยู่ห่างจากหนองโนไปทางทิศเหนือ ประมาณ 14 กิโลเมตร โคกพนมดีในสมัยก่อนประวัติศาสตร์เคยอยู่ใกล้ทะเล มีการอยู่อาศัยเป็น เวลานาน เห็นได้จากการฝังศพที่มีประเพณีการฝังศพซ้อนทับกันที่สืบทอดกันมาหลายศตวรรษ แสดงให้เห็นว่า โคกพนมดีมีการตั้งถิ่นฐานอยู่ติดที่ไม่เคยเคลื่อนย้ายไปไหน ซึ่งจากการศึกษาการฝังศพ ที่โคกพนมดีนี้พบว่ามีการฝังศพถึง 7 สมัยด้วยกัน ซึ่งสามารถประมาณช่วงเวลาของการอยู่อาศัยได้ ประมาณ 400 ปี

มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ที่โคกพนมดีในสมัยที่หนึ่งถึงสมัยที่สาม เป็นพวกหาอาหารจาก ธรรมชาติ ปั่นภาชนะดินเผาและใช้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ขาดแคลน คือหินชนิดดีเพื่อนำมา เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น ขวานหินขัด การติดต่อแลกเปลี่ยนสิ่งของนี้ สันนิษฐานว่ามีความสำคัญ เห็นได้จากการนำสิ่งของหายากเข้ามาเช่น เปลือกหอยมือเสือ งาช้าง หินชนวน เพื่อนำมาทำเป็น เครื่องประดับ

กระดูกสัตว์ที่พบที่โคกพนมดี มีสัตว์บกและสัตว์น้ำหลายชนิด มีทั้งปลาทะเล ปลาน้ำจืด นกพันธุ์ต่างๆ เต่า ปู และหอยกว่า 200 ชนิด โคกพนมดีถูกทิ้งร้างไปเมื่อประมาณ 3,600 ปีมาแล้ว

กล่าวโดยสรุป กลุ่มชนหาอาหารจากธรรมชาติมักอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเล็กๆ ลักษณะการอยู่ อาศัยจะอยู่ไม่ติดที่ มีการเคลื่อนย้ายไปตามฤดูกาลของแหล่งอาหาร การดำรงชีพจะเก็บเกี่ยวพืชป่า และล่าสัตว์หรือดักสัตว์เป็นอาหาร แหล่งที่พบกลุ่มชนหาอาหารจากธรรมชาตินี้มักพบในถ้ำบนเขา สูงและตามชายหาดทะเลเก่า

2.5 กลุ่มชนทำการเกษตรยุคแรก

พัฒนาการของมนุษย์จากการแสวงหาอาหารจากธรรมชาติมาสู่การรู้จักการเพาะปลูก นั้นนับเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และไม่เพียงเกิดการเปลี่ยนแปลงเฉพาะการรู้จักการเพาะปลูกเท่านั้นยังมีการพัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ และยังรวมถึงการรู้จักเลี้ยงสัตว์ด้วย อย่างไรก็ตามการ เปลี่ยนแปลงจากการหาอาหารจากธรรมชาติมาสู่การเพาะปลูกในประเทศไทยนั้นยังไม่เป็นที่แน่ชัด แต่ก็มีการเสนอแนวคิดเช่น เซสเตอร์ กอร์มัน เสนอว่าพวกฮัวบินเนียนซึ่งเป็นพวกที่หาอาหารจาก ธรรมชาติได้นำพืชบางชนิดมาเพาะปลูกในบริเวณเชิงเขาระหว่างที่ราบกับภูเขาสูง โดยพืชที่เหมาะสม คือ พวกเผือกและต่อมาจึงพัฒนามาเป็นข้าว (Gorman, 1977)

การเพาะปลูกนั้นต้องใช้ทั้งแรงงานและเวลาในการเพาะปลูกเป็นเวลานานพอสมควร ทั้งนี้ เพราะมนุษย์ต้องเริ่มถากถางพื้นที่ซึ่งเคยเป็นป่าให้มีลักษณะเป็นที่ราบ หรือจะต้องมีการปรับไถ หน้าดินให้เหมาะสำหรับการเพาะปลูก และเมื่อลงมือเพาะปลูกแล้วยังจะต้องรอเวลาให้เติบโต จึง

จะสามารถเก็บผลผลิตได้ ดังนั้นการเพาะปลูกจะเกิดขึ้นได้ มนุษย์ต้องอยู่เป็นหลักแหล่งคิดที่เดิม เป็นเวลานานพอสมควร

ภาพที่ 4 ภาพสันนิษฐานแสดงชีวิตความเป็นอยู่ของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในยุคหินใหม่ ราว 4,000-2,000 ปีมาแล้ว อาศัยอยู่ใกล้แหล่งน้ำ เริ่มรู้จักการเพาะปลูกและทำภาชนะดินเผาเพื่อเก็บอาหาร

อย่างไรก็ดีข้อสรุปนี้ก็ไม่ไร้ทฤษฎีที่ตายตัวนัก เพราะมีการเสนอว่าในประเทศไทยนั้นการเข้าสู่การเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์อาจเกิดขึ้นเอง หรือเป็นผลมาจากการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนที่รู้จักการเพาะปลูกเข้ามาในดินแดนประเทศไทยก็ได้ ข้อเสนอที่ยังไม่ได้รับการพิสูจน์ว่าถูกต้อง แต่ก็ยังเป็นข้อเสนอที่ควรรับฟังอยู่ไม่น้อย ทั้งนี้เพราะพบว่าหลักฐานที่พบนั้นมีวิวัฒนาการในตัวเอง เช่นพบการเปลี่ยนแปลงจากข้าวป่ามาเป็นข้าวปลูก หรือพบกระดูกของสัตว์ป่ามาสู่กระดูกของสัตว์เลี้ยงอย่างชัดเจน เช่น ควายป่า วัวป่าที่เมื่อนำมาเลี้ยงจะมีขนาดเล็กลงอย่างเห็นได้ชัด การพบการเปลี่ยนแปลงของซากพืชและสัตว์เช่นนี้ประกอบกับหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นถึงขนาดของชุมชนที่มีขนาดใหญ่ขึ้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมยุคแรกนั่นเอง

การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมในประเทศไทยนี้ นักโบราณคดีเชื่อว่าอาจเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะการที่มีข้าวป่าขึ้นอยู่ทั่วไป และในดินแดนนี้ยังอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์ป่าหลายชนิดทั้งวัว ควาย หมู ช้าง ไก่ป่า เป็นต้น สัตว์เหล่านี้ในเวลาต่อมากลายเป็นสัตว์เลี้ยงที่สำคัญของคนในประเทศไทย ดังนั้นจึงน่าจะเชื่อว่าคนในดินแดนแถบนี้รู้จักการเพาะปลูกได้ด้วยตนเอง โดย เซสเตอร์ กอร์มัน ได้เสนอว่า พวกฮัวบินเนียนซึ่งเป็นพวกหาอาหารจากธรรมชาติได้นำ

พืชบางชนิดมาปลูกในบริเวณที่ลุ่มตามเชิงเขาระหว่างที่ราบและภูเขาสูง โดยน่าจะปลูกพืชจำพวกเผือกก่อน แล้วต่อมาจึงรู้จักการปลูกข้าว

หลักฐานเกี่ยวกับการปลูกข้าวมีหลายแห่ง เช่นที่ โลกพนมดี พบหลักฐานของข้าวที่มีอายุเก่าแก่ กำหนดอายุได้ประมาณ 4,000 ปี หรือที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี เซอเรนเซน ได้เคยเสนอว่าเป็นที่อยู่ของพวกเกษตรกรที่เคลื่อนย้ายมาจากทางตอนใต้ของประเทศจีน เป็นต้น ดังนั้น การพบหลักฐานดังกล่าวนี้คงเพียงพอที่จะบอกได้ว่ามีกลุ่มที่รู้จักทำการเกษตรยุคแรกมานานหลายพันปีในประเทศไทย แม้ในปัจจุบันจะยังไม่สามารถสรุปได้ว่า สังคมเกษตรกรรมยุคแรกนี้ มนุษย์นำเอาความรู้เรื่องการเพาะปลูกมาจากไหน หรือเป็นการค้นพบได้ด้วยตนเอง คงต้องอาศัยเวลาและการพัฒนาในการศึกษาเรื่องดังกล่าวต่อไป

บทที่ 3

พัฒนาการของบ้านเมืองต่างๆ ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. อธิบายการก่อตัวของบ้านเมืองต่างๆ ในประเทศไทยก่อนพุทธศตวรรษที่ 18
2. สภาพภูมิศาสตร์ และพัฒนาการของบ้านเมืองและแคว้นสำคัญในแต่ละภูมิภาค
3. ศึกษาสภาพศิลปะและความเชื่อของบ้านเมืองและแคว้นสำคัญในแต่ละภูมิภาค

วิธีการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เข้าชั้นเรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

3.1 การเกิดบ้านเมืองยุคแรกและการรับอารยธรรมจากอินเดียและจีน

พัฒนาการของบ้านเมืองยุคแรกในประเทศไทยและบ้านเมืองในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ว่าจะมีการตั้งบ้านเมืองมาก่อนที่จะมีการติดต่อกับ โลกภายนอก แต่จากหลักฐานที่พบแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องของระหว่างดินแดนแถบนี้ที่มีการติดต่อกับ โลกภายนอก ซึ่งมีส่วนในการหล่อหลอมอารยธรรมของบ้านเมืองแถบนี้ โดยเฉพาะบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทย

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการติดต่อและรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากภายนอกมานานแล้ว อิทธิพลภายนอกที่เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ วัฒนธรรมของอินเดียและจีน ซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมที่สำคัญและเก่าแก่ ดังนั้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงได้รับอิทธิพลจากแหล่งอารยธรรมทั้งสอง หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อระหว่างอินเดียกับดินแดนแถบนี้ ได้แก่ คัมภีร์ชาดกทางพุทธศาสนา นิทานพื้นเมือง และพงศาวดารจีน คัมภีร์ชาดกทางพุทธศาสนาได้เล่าถึงการเดินเรือจากอินเดียมายังดินแดนที่เรียกกันว่า สุวรรณภูมิและหมู่เกาะแถบนี้มากมายหลายเรื่อง

การติดต่อค้าขายทางทะเลระหว่างอินเดียกับจีนที่เริ่มตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 4 โดยสินค้าออกของจีน ได้แก่ ทองคำและผ้าไหม ส่วนสินค้าออกของอินเดีย ได้แก่ อัญมณีและเครื่องแก้วต่างๆ

อินเดียได้นำเข้าทองคำและเงินจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สมัยนี้มีการผลิตเหรียญทองคำใช้อย่างแพร่หลายและต่อเนื่องมาถึงหลังสมัยเมารยะด้วย ด้วยเหตุนี้ทองคำของจีนจึงเป็นสินค้าที่ความต้องการของอินเดีย โดยผ่านทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การส่งออกทองคำของจีนดำเนินการมาจนถึง พ.ศ. 993 จีนก็ขาดแคลนทองคำ เห็นได้จากการที่นายพลตันเหอจี ยกทัพมารุกรานอาณาจักรจัมปาใน พ.ศ. 982 โดยปล้นเอาทองคำจาก จัมปาไปเงินจำนวนมาก เพื่อชดเชยทองคำที่ขาดแคลน ทั้งที่จีนส่งออกเสมอมา ขณะเดียวกันอินเดียก็ไม่สามารถผลิตเหรียญทองคำได้อีกภายหลัง พ.ศ. 993

เส้นทางเดินเรือระหว่างจีนกับอินเดีย

เส้นทางแรก จากจีนสู่อินเดียโดยเลียบไปตามชายฝั่งอินโดจีนและข้ามคาบสมุทรมลายูจากนั้นเดินทางต่อไปยังอินเดียตอนใต้

เส้นทางสายที่สอง จากอินเดียไปจีนโดยไม่ต้องข้ามคาบสมุทรมลายู แต่จะไปทางช่องแคบมะละกาแล้วเดินทางเลียบชายฝั่งอินโดจีนสู่เวียตนามและจีนต่อไป เพราะฉะนั้นบริเวณคาบสมุทรมลายู จึงปรากฏเมืองที่พ่อค้าใช้แวะพักหาเสบียงอาหาร ดังนั้นตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 4 ได้ปรากฏบ้านเมืองอยู่แล้วในดินแดนแถบนี้

ชุมชนที่พัฒนาเป็นบ้านเมืองในระยะนี้เป็นบ้านเมืองขนาดเล็กที่เกิดขึ้นจากการติดต่อกับชาวต่างประเทศทางทิศตะวันตก มีแคว้นที่พอกำหนดพื้นที่ได้ว่าอยู่ในประเทศไทย คือ แคว้นพัน-พัน ในลุ่มแม่น้ำบางปะกง (เมืองศรีมโหสถ อำเภอโคกปีบ จังหวัดปราจีนบุรี) แคว้น

ลึงยะลิว ในลุ่มแม่น้ำท่าจีน (เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองนครชัยศรีหรือนครปฐม โบราณ) แคว้นชิลูบนแหลมมลายู แคว้นเหล่านี้เป็นแคว้นเล็กๆ ภายใต้อาณาจักรใหญ่ เช่น ฟูนัน ที่มักจะยกกองทัพหรือส่งลูกหลานมาปกครอง

ในสมัยนี้บ้านเมืองบริเวณดังกล่าวได้รับวัฒนธรรมจากอินเดีย เห็นได้จากหลักฐานด้าน ประติมากรรมและศิลปกรรมแบบอมราวดีที่มาจากอินเดียตอนใต้ และศิลปะสกุลช่างคุปตะที่มาจาก อินเดียตอนเหนือ ส่วนอิทธิพลทางศาสนา เป็นศาสนาพุทธหินยานและฮินดูร่วมกัน

เมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นสมัยที่เริ่มมีการบันทึกหลักฐานไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ในประเทศไทยมีหลักฐานประเภทจารึก รวมทั้งหลักฐานอื่นๆ ที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของ บ้านเมืองแคว้นต่างๆ ในดินแดนประเทศไทยก่อนที่จะเกิดแคว้นสุโขทัยจำนวนมาก จาก หลักฐานจารึกต่างๆ พบว่า ดินแดนแถบประเทศไทยในสมัยโบราณมีกลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า "स्या" หรือ "เสียม" ซึ่งหมายถึงคนไทกลุ่มต่างๆ จากศิลาจารึกของชาวจามเมื่อ พ.ศ. 1593 (ค.ศ.1050) จารึกของพม่า พบที่เมืองพุกามเมื่อ พ.ศ. 1663 (ค.ศ. 1120) หรือหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของ เวียดนามที่บันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 1692 (ค.ศ. 1149) ก็เรียกคนไทว่า เสียม เช่นกัน นอกจากนี้จิตร ภูมิศักดิ์ ยังอ้างว่า มีการค้นพบจารึกภาษาขอมโบราณของอาณาจักรเจนละที่มีร่องรอยของस्याหรือเสียมอายุ ประมาณ พ.ศ. 1182 (ค.ศ. 639) และยังมีหลักฐานที่ปรากฏใน โบราณสถาน ดังภาพหินในปราสาท นครวัดที่สร้างขึ้นสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1655-1690) ที่ปรากฏว่าชาวสยามหรือเสียมได้ เข้ามาเกี่ยวข้องกับสงครามระหว่างเขมรกับจามในสมัยโบราณ

ในสมัยโบราณสยามหรือเสียมมีกลุ่มชนชาติต่างๆ อาศัยอยู่หลายกลุ่ม ตั้งแต่คนพื้นเมือง ดั้งเดิม ได้แก่ พวกเงาะป่า ซาไก และชาวเล อีกพวกคือกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร เช่น ขมุ ถิ่น ลัวะหรือละว้า มรานิ (หรือผีตอเหลือง) ของ ส่วย เขมร มอญ ฯลฯ

ซึ่งบ้านเมืองแคว้นต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีส่วนสัมพันธ์ในการหล่อหลอมและพัฒนาการ บ้านเมืองจนเป็นอาณาจักรที่แข็งแกร่งในเวลาต่อมา ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะเมืองที่มีอาณาเขตอยู่ ภายในประเทศไทยปัจจุบันเท่านั้น ซึ่งพอลำดับได้ดังนี้

3.2 บ้านเมืองและแคว้นในภาคกลาง

สภาพภูมิศาสตร์

บริเวณภาคกลางของประเทศไทยเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยมีแม่น้ำสำคัญสายหลักคือ แม่น้ำเจ้าพระยา ที่ราบลุ่มภาคกลางนี้มีลักษณะเป็นดินดอนสามเหลี่ยม โดยส่วนยอดของบริเวณ สามเหลี่ยม คือ เขตจังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน ด้านตะวันตก คือ เขตจังหวัดเพชรบุรี และด้าน ตะวันออก คือ เขตจังหวัดชลบุรี โดยบริเวณที่ราบภาคกลางนี้จะมีแม่น้ำสำคัญที่ทำให้เกิดดินดอน สามเหลี่ยม ได้แก่ แม่น้ำเพชรบุรี แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำบางปะกง โดยพื้นที่แม่น้ำที่ใหญ่ที่สุดคือแม่น้ำเจ้าพระยาจะมีจุดเด่นเป็นพื้นที่สามเหลี่ยมที่มีที่ราบลุ่มต่ำ อัน

เกิดจากการตกตะกอนทับถมของแม่น้ำน้อยใหญ่จากพื้นที่สูงและภูเขาทางเหนือ ทางตะวันตกและทางตะวันออก ทำให้ที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นบริเวณที่ราบลุ่มลุ่มลาดลง (Riverine area) ซึ่งมีลำคลองใหญ่น้อยมากมายเชื่อมต่อที่ราบ การมีพื้นที่ราบเช่นนี้ทำให้สามารถบร่่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในช่วงก่อนประวัติศาสตร์และสมัยต้นประวัติศาสตร์กระจายตัวอย่างหนาแน่น โดยเฉพาะทางด้านตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและตอนเหนือของบริเวณดินดอนสามเหลี่ยม ขณะที่ไม่ค่อยพบแหล่งโบราณคดีในตอนกลางของที่ราบลุ่ม (อ่างทอง ออยุธยา กรุงเทพฯ สมุทรปราการ) สันนิษฐานว่าบริเวณดังกล่าวน่าจะเป็นพื้นที่ต่ำที่น้ำท่วมถึงจึงไม่เหมาะสำหรับการตั้งชุมชน ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในที่ราบภาคกลางจึงมีหลักฐานอยู่ในภาคตะวันตกบริเวณ อู่ทอง นครปฐม ราชบุรี กาญจนบุรี และทางตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณจังหวัด ลพบุรี สระบุรี นครนายก และปราจีนบุรี การตั้งถิ่นฐานที่หนาแน่นในบริเวณดังกล่าวในเวลาต่อมา ได้มีพัฒนาการขึ้นเป็นรัฐที่สำคัญในภาคกลาง และมีอิทธิพลทางศิลปะและวัฒนธรรมต่อบ้านเมืองในภูมิภาคต่างๆหลายแห่ง รัฐดังกล่าวคือ ทวารวดี

ทวารวดี

ศูนย์กลางของรัฐทวารวดีนั้น สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณสองลุ่มน้ำสำคัญในภาคกลางคือ ลุ่มน้ำท่าจีนและลุ่มน้ำแม่กลอง ด้วยบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ซึ่งมีความเหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน

ด้านตะวันตกของรัฐทวารวดีมีพรมแดนธรรมชาติที่เป็นป่าเขาและหุบเขาของภูเขาถนนธงชัยและตะนาวศรี เป็นเส้นแบ่งแดนระหว่างบ้านเมืองในที่ราบลุ่มน้ำอิรวดี-สาละวินกับลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำปิง บริเวณนี้จึงอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติประเภทป่าและแร่ธาตุและเป็นเส้นทางติดต่อกันระหว่างกลุ่มบ้านเมืองในพม่า-มอญและสยามในสมัยโบราณ

ทวารวดีเป็นรัฐมอญที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดีย ซึ่งสันนิษฐานกันว่ามอญได้อพยพมาจากแถบตะวันตกของจีนมาทางทิศใต้โดยเส้นทางลำน้ำโขงและสาละวิน เข้าสู่พม่าตอนล่างและดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ศูนย์กลางของมอญคือ เมืองสะเทิมหรือสุธรรมวดี

คำว่า ทวารวดี เป็นคำสันสกฤต แปลว่า ประกอบด้วยประตู ซึ่งหมายถึงเมืองท่า แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองในฐานะเมืองท่าที่ทำการค้าขายฝั่งอันมั่งคั่ง

ศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีนั้นมีการสันนิษฐานว่า นครปฐมน่าจะเป็นศูนย์กลางของทวารวดี เพราะพบหลักฐานเป็นจำนวนมากว่าที่อื่นๆ เช่น ล้อธรรมจักรวงหมอบและเหรียญ 2 อัน จารึกภาษามอญพบที่วัดพระประโทณ จังหวัดนครปฐม ซึ่งมีข้อความว่า ศรีทวารวดี อิศวร ปุณยะ แปลว่า "บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี" หรือ "พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ" นอกจากนั้นยังพบร่องรอยเมืองโบราณอีกหลายแห่งในเขตอำเภอเมืองนครปฐมและเขตอำเภอกำแพงแสน ซึ่งเมืองดังกล่าวมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สามารถใช้ในการติดต่อกับเมืองต่างๆ ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น เมืองโบราณอู่ทองที่สุพรรณบุรี เมืองโบราณพดุงที่กาญจนบุรี และเมืองโบราณคูบัวที่ราชบุรี เป็นต้น

ประมาณราวพุทธศตวรรษที่ 11 ทวารวดีได้เติบโตและมีความเจริญแพร่ขยายไปในหลายบริเวณ เป็นกลุ่มเมืองหลายกลุ่มที่แต่ละกลุ่มสามารถสร้างบ้านเมืองมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ จากการสำรวจของนักประวัติศาสตร์โบราณคดีพบว่าเมืองโบราณเหล่านี้มักกระจุกกระจายอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ เช่น บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำท่าจีน ลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบซากโบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่มีรูปแบบทวารวดีที่เมืองอุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่นครชัยศรี กำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ที่ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองอุตะเกา อำเภอมโนรมย์ จังหวัดชัยนาท เมืองบ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี เมืองจันทเสน อำเภอดาเกี เมืองบน อำเภอพยุหะคีรี จังหวัดนครสวรรค์ เมืองเสนา อำเภอสองเนิน จังหวัดนครราชสีมา เมืองดงละคร อำเภอวัฒนานคร จังหวัดปราจีนบุรี เมืองพระรถ อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี

เมืองโบราณทวารวดีในแถบปราจีนบุรี ลพบุรี อุทอง นครปฐม ราชบุรี และเพชรบุรีเหล่านี้ ตกอยู่ภายใต้การปกครองของมอญตามหลักฐานจารึกภาษาเขมรได้แสดงให้เห็นว่า มอญได้ขยายอำนาจการปกครองไปยังตะวันออกจรดดินแดนเขมรและเชื่อมอำนาจลงเรื่อยๆ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16-17 อาณาจักรทวารวดีก็เชื่อมอำนาจลงอย่างสิ้นเชิง เมื่อพระเจ้าไชยวรมันที่ 7 ของเขมรสามารถขยายอำนาจเข้าปกครองดินแดนส่วนนี้ไว้ได้

ทวารวดีถือว่าเป็นแหล่งศิลปวัฒนธรรมที่รุ่งเรือง รู้จักกันในชื่อว่า ศิลปะทวารวดี เป็นศิลปะที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนาซึ่งมีลักษณะผสมผสานความหลากหลายของคติความเชื่อ กล่าวคือ เป็นศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานิกายหินยาน หรือเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีสันสกฤตแล้วยังมี ความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาหายานและศาสนาพราหมณ์อีกด้วย ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของศิลปะทวารวดีทวารวดี ศิลปะทวารวดีเป็นอารยธรรมที่ถือกำเนิดในภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน ศิลปะทวารวดีกำหนดอายุได้ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 6-11 หรือราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16

อิทธิพลของศิลปะทวารวดีที่ปรากฏในเมืองโบราณของบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่ เมืองอุทองและนครปฐมในลุ่มแม่น้ำท่าจีน เมืองคูบัวในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เมืองละโว้ในลุ่มแม่น้ำลพบุรี เมืองจันทเสนบริเวณตอนบนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองศรีมโหสถทางตะวันออกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองศรีเทพในลุ่มน้ำป่าสัก เมืองหริภุญชัยบริเวณลุ่มน้ำป่าสักตอนล่าง รวมทั้งดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นเมืองเสมา เมืองฟ้าแดดสงยาง เมืองกันทรวิชัย เมืองจำปาศรี และภาคใต้ที่เมืองไชยาอีกด้วย

3.3 บ้านเมืองและแคว้นในภาคเหนือตอนบน

สภาพภูมิศาสตร์

พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและหุบเขา มีที่ราบกระจัดกระจายอยู่ตามแอ่งต่างๆ กลางหุบเขา ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดเมืองที่แยกกันอยู่ตามที่ราบระหว่างหุบเขา ภูมิประเทศที่เป็นเทือกเขาสูงต่อเนื่องมาจากเทือกเขาหิมาลัยและเทือกเขาในแคว้นยูนนานของจีน เนื้อที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขาและหุบเขา มีที่ราบเพียง 1 ใน 4 ส่วนของพื้นที่ ทิวเขาในภาคเหนือเป็นแนวยาวขนานกันเป็นส่วนใหญ่ โดยขนานจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ ได้แก่ ทิวเขาแดนลาวอยู่เหนือสุด ทิวเขาถนนธงชัยอยู่ทางฝั่งตะวันตก ทิวเขาฝิ่ปันน้ำอยู่ตอนกลางของภาค และทิวเขาหลวงพระบางอยู่ทางตะวันออกสุดของภาค

เทือกเขาเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดแม่น้ำหลายสาย โดยปันน้ำออกเป็น 3 แห่ง ส่วนใหญ่ไหลจากเหนือลงใต้ คือ แม่น้ำปิง วัง ยม น่าน อยู่ตอนกลางของภาค ไหลลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำป่าสัก ยม เมย ไหลลงสู่แม่น้ำสาละวินทางด้านตะวันตกของภาค ส่วนในตอนบนของภาค คือ แม่น้ำกก ฝาง ลาว อิง ไหลลงสู่แม่น้ำโขง

ส่วนพื้นที่ราบ มีพื้นที่ราบด้านตะวันตกของภาค ได้แก่ พื้นที่ราบด้านตะวันตก บริเวณแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน อยู่ระหว่างทิวเขาถนนธงชัยกลางและทิวเขาฝิ่ปันน้ำตะวันตก มีแม่น้ำปิงไหลผ่าน จึงทำให้ที่ราบนี้เป็นศูนย์กลางของชุมชนเมือง แอ่งที่ราบเชียงราย (ที่ราบลุ่มแม่น้ำกก) มีที่สูงคั่นเป็นตอนๆ ที่ราบจึงไม่ต่อกันเป็นผืนใหญ่ ที่ราบนี้เป็นที่ตั้งของเชียงราย เชียงแสน และตอนใต้ของแอ่งมีพะเยาในลุ่มน้ำอิง และแอ่งที่ราบลำปาง (ลุ่มแม่น้ำวัง) มีที่ราบเป็นตอนๆ ขนาดใหญ่อยู่ที่อำเภอเมือง อำเภอห้างฉัตร อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ส่วนที่เหลือเป็นที่ราบแคบๆ และที่ราบขั้นบันได

ส่วนพื้นที่ราบด้านตะวันออกของภาค ได้แก่ แอ่งที่ราบแพร่ (แม่น้ำยม) และแอ่งที่ราบน่าน (แม่น้ำน่าน) ซึ่งมีที่ราบอยู่น้อยและเป็นตอนๆ

การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานในภาคนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานยาวตามลำน้ำ ตามที่ราบมีชุมชนหนาแน่น ส่วนบนที่สูงจะมีประชากรเบาบาง ด้วยภูมิประเทศที่มีภูเขาและทิวเขาขวางกั้น การติดต่อระหว่างกันจึงเป็นไปได้ยากลำบาก อย่างไรก็ตามพบว่าบ้านเมืองต่างๆ ในภาคเหนือจะตั้งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำต่างๆ ได้แก่ ลุ่มน้ำกก ลุ่มน้ำอิง (พะเยา) ลุ่มน้ำปิงตอนบน (ลำะ, หริภุญชัย) ลุ่มน้ำวัง (ลำปาง, เขลางค์นคร) ลุ่มน้ำยมตอนบน (แพร่) ลุ่มน้ำน่านตอนบน (น่าน)

ลุ่มน้ำกก มีแม่น้ำลาว แม่น้ำคำ แม่น้ำจัน แม่น้ำสาย เป็นแอ่งที่อุดมสมบูรณ์ มีการตั้งถิ่นฐานมาช้านาน จึงมีเมืองช้ำซ้อนกันอยู่ เช่น เมืองเงินยาง เมืองรอย และเมืองเชียงแสน การศึกษาพัฒนาการของเมืองในลุ่มน้ำกกสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 สมัย คือ

1. สมัยชุมชนในตำนาน ศึกษาจากตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานเชียงแสน หรือตำนานสิงหนวัติกุมาร หรือสิงหนติ กล่าวว่าดินแดนแถบนี้เดิมเป็นของพวกกรอม(เขมร) ต่อมาคนไทยได้ย้ายมาจากตอนใต้ของจีนมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำกก โดยตำนานจะกล่าวถึง "เจ้าชาย" เป็นผู้นำบริวารมา เช่น เจ้าชายสิงหนวัติ, เจ้าสุวรรณคำแดง มาอยู่ร่วมกับชนพื้นเมืองและมีชายเป็นชาวพื้นเมือง ตั้งชุมชนขึ้นร่วมกับชนพื้นเมือง มีพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง เรียกเมืองของตัวเองว่า โยนก, ยวน (ไทยสยามเรียก), โยนหรือยูน (พม่าเรียก)

2. สมัยเงินยาง (พุทธศตวรรษที่ 16 หรือ 17) หรือชื่อตามภาษาบาลีว่า หิริญนคร ในสมัยนี้ราชวงศ์ลาวหรือลวจักราช จะเห็นได้ว่าพระนามของกษัตริย์จะขึ้นต้นด้วย "ลาว" ทั้งสิ้น โดยมีข้อสันนิษฐานว่า "ลาว" เป็นชนพื้นเมืองมาก่อนหมายถึง ลัวะ หรือสันนิษฐานว่าเป็นคนไทยกลุ่มหนึ่งที่อพยพเข้ามาในดินแดนลัวะ คือ อ้ายลาวหรืออายหลาว

เรื่องเกี่ยวกับกำเนิดราชวงศ์ลาว จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เล่าว่า มีการเชิญกษัตริย์ของเมืองต่างๆ ไปประชุมเพื่อกำหนดศักราชใหม่ ที่เมืองเชียงลาว (แม่น้ำสาย) ไม่มีกษัตริย์พระอินทร์จึงส่งลาวจงไต่บันไดเงินลงมาจากสวรรค์ตรงบริเวณดอยตุง พร้อมบริวารหนึ่งพันคน ชาวเมืองเชียงลาวจึงยกลาวจงเป็นกษัตริย์พระองค์แรก เป็นการเริ่มต้นราชวงศ์ลาว ซึ่งในชินกาลมาลีปกรณ์ เรียก วงศ์ลาว

การสร้างบ้านแปลงเมือง ลาวจงส่งลาวครอบ โอรสองค์โตไปครองเชียงของ ลาวช้าง โอรสองค์ที่สองครองเมืองของ ลาวแก้ว โอรสองค์เล็กครองเมืองเชียงลาวสืบต่อมา ราชวงศ์ลาวจึงเป็นต้นวงศ์ของเมืองต่างๆ เช่น เชียงของ เชียงคำ เชียงลาว

เมืองเงินยางอยู่ใกล้เมืองเชียงแสนหรืออาจอยู่บริเวณเดียวกัน จึงมีชื่อ เมืองเงินยาง-เชียงแสน

การขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางเกิดขึ้นในสมัยขุนเจือง ทำให้ขุนเจืองเป็นวีรบุรุษของเมืองในแถบสิบสองพันนา เงินยาง พระยา ล้านช้าง โดยอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เช่น เชียงรุ่งยกธิดาให้เงินยาง เงินยางยกธิดาให้พะเยา เมืองเงินยางจึงมีการเติบโตจากความสัมพันธ์ทางเครือญาตินี้ ซึ่งในหลักฐานของจีนเรียก "ปาไปซีฟู" หมายถึง เมืองที่กษัตริย์มีชายาแปดร้อยคน ซึ่งชายาแต่ละคนจะเป็นผู้รับผิดชอบชุมชนแห่งหนึ่ง

ลักษณะทางสังคม พวกไทยจะเป็นผู้ปกครอง ชาวลัวะซึ่งเป็นคนพื้นเมืองเดิมเป็นไพร่อาศัยอยู่ในที่ราบลุ่ม ทำนาค้า รู้จักทำเหมืองฝาย ส่วนลัวะมักอาศัยอยู่บนที่สูงมีระบบการควบคุมไพร่และเกณฑ์แรงงานทำราชการ 10 วัน ทำงานส่วนตัว 10 วันผลัดเปลี่ยนกันไป

ลุ่มน้ำปิง บ้านเมืองในแถบนี้จะมีพัฒนาการที่เร็ว เพราะสะดวกในการติดต่อกับสังคมภายนอก ซึ่งอาจแบ่งเป็น 2 ยุคคือ

1. ยุคชุมชนพื้นเมือง "ลัวะ" อยู่กระจายทั่วไปในเขตภาคเหนือ ศูนย์กลางอยู่ที่เชิงดอยสุเทพ และเรียงรายตามริมแม่น้ำปิง หลักฐานต่างๆ ที่กล่าวถึงชนพื้นเมือง ได้แก่

- ตำนานพระธาตุต่างๆ มองลัวะ ว่าเป็นคนพื้นเมือง
- ตำนานพระธาตุลำปางหลวง กล่าวถึงลัวะย้ายกองที่ถวายน้ำผึ้งแด่พระพุทธเจ้า
- ตำนานพระธาตุช่อแฮ กล่าวถึง ขุนลัวะย้ายค้อมถวายนวมาก
- ตำนานมูลศาสนา ชินกาลมาลีปกรณ์ และจามเทวีวงศ์ กล่าวถึงลัวะว่าเป็นคนเกิดในรอยเท้าสัตว์ (ช้าง แรด วัว เนื้อ) สะท้อนภาพสังคมชนเผ่าที่ล่าหลัง เพราะลัวะยังไม่นับถือพุทธศาสนาจึงเป็นคนล่าหลัง
- ตำนานที่เขียนสมัยหลัง เช่น ตำนานเจ้าสุวรรณคำแดง ตำนานเสอาอินทขิล (เสาหลักเมือง) ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ จะเน้นลัวะเป็นผู้สร้างเวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอก เวียงนพบุรีหรือเชียงใหม่ ส่วนปู่สะย่าสะ (ศรัทธาเมืองเชียงใหม่) รับพุทธศาสนาและฤๅษีวาสุเทพเป็นลูกหลานสร้างเมืองลำพูน

2. บุคเมืองหริภุญไชย เดิมเป็นเมืองที่รับวัฒนธรรมทวารวดีจากละโว้ผ่านแม่น้ำปิง โดยพระนางจามเทวี ธิดาของกษัตริย์เมืองละโว้เสด็จมาเสวยราชย์ที่เมืองหริภุญไชย พ.ศ. 1310-1311 และราชวงศ์จามเทวีมีกษัตริย์ปกครองสืบมาจนพุทธศตวรรษที่ 19 จึงถูกพญามังรายผนวกเข้ากับล้านนา

การรับอิทธิพลจากละโว้นามาซึ่ง

1. ความเจริญทางพุทธศาสนา(เถรวาท) พระนางจามเทวีนำพระมหาเถระมาจำนวน 500 รูป และเผยแผ่พุทธศาสนาในหริภุญไชย กษัตริย์องค์ต่อๆ มาทรงสร้างวัดพระธาตุหริภุญไชยและอีกหลายวัด
2. เกิดสังคมเมือง มีการสร้าง "เวียง" ที่มีคูน้ำล้อมรอบ เช่น เวียงพางคำ เวียงสวนดอก เวียงไช้เป็นที่ประทับของกษัตริย์ จะตั้งในที่สูงเพื่อป้องกันข้าศึกศัตรู เวียงใหญ่มักจะมีเวียงบริวารอยู่รอบๆ เช่น สมัยราชวงศ์มังราย เวียงเชียงใหม่มีศูนย์กลางรูปสี่เหลี่ยม มีเวียงเจ็ดลิน เวียงสวนดอก และเวียงกุมกามเป็นบริวาร

การสลายตัวของแคว้นหริภุญไชย

พญามังรายได้ผนวกแคว้นหริภุญไชยเข้ากับแคว้นโยนกในราว พ.ศ. 1835 ก่อรูปเป็นอาณาจักรล้านนา เมื่อผนวกได้แล้วพญามังราย ครองอยู่เพียง 2 ปีก็ยกให้อ้ายฟ้า (ไส้ศึก) เข้าครองและดำริให้เมืองหริภุญไชยเป็นเมืองพุทธศาสนา และย้ายมาสร้างเวียงกุมกาม (พ.ศ.1837) และเวียงเชียงใหม่ (พ.ศ.1839)

ลุ่มน้ำวัง ได้แก่ เมืองเขลางค์นคร เป็นเมืองที่ขยายออกมาจากแคว้นหริภุญไชยมีพัฒนาการควบคู่กันมาตั้งแต่สร้างเมืองในราวพุทธศตวรรษที่ 14 โดยพระนางจามเทวี และสิ้นสุดนครรัฐพร้อมกันในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อพญามังรายผนวกหริภุญไชยเข้ากับแคว้นโยนกเกิดเป็นล้านนาไทย

ฐานะของเขลางค์นครจึงเป็นเสมือนบ้านพี่เมืองน้องกับหริภุญไชย

ลุ่มน้ำยม หรือเมืองพลรัฐ (พลนคร) ในพุทธศตวรรษที่ 17

-มีพระราชช่อแพร เป็นสิ่งค้ำบ้านค้ำเมือง ซึ่งต่อมาชื่อเมืองก็กลายเป็น แพล

-แพรเป็นนครรัฐอิสระที่อยู่ระหว่างอาณาจักรขนาดใหญ่ เช่น ล้านนา-สุโขทัย-เมือง
น่าน ทำให้สามารถดำรงความเป็นอิสระอยู่ได้ราว 300-400 ปี และมีความสัมพันธ์กับสุโขทัยเป็น
หลัก เพราะอยู่บนลุ่มน้ำยมสายเดียวกัน

แพรถูกผนวกเข้ากับล้านนาในพ.ศ.1986

ลุ่มน้ำน่าน มีเมืองน่าน มีอายุราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18-ต้นพุทธศตวรรษที่ 19) เมือง
น่านมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ถูกโอบล้อมด้วยเทือกเขา จึงเป็นเมืองโดดเดี่ยว

เมืองปัว หรือรัฐกาว ตั้งอยู่บริเวณตอนบนของแม่น้ำน่านมีความสัมพันธ์กับหลวง
พระบางค่อนข้างแนบแน่น ตามหลักฐานเช่นพื้นเมืองน่านบอกว่ากษัตริย์เป็นพี่น้องกันและเป็นลูก
ของพญากุกา เมืองปัวแตกออกมาจากเมืองย่าง โดยขยายลงมาได้แม่น้ำน่านเพื่อความอุดมสมบูรณ์
และได้สถาปนาพระราชอนุเบียงแช่แห่ง ที่เวียงภูเพียงแช่แห้ง

น่านและสุโขทัยจะมีสัมพันธภาพที่ดีเพื่อป้องกันอาณาจักรใหญ่กว่าสุโขทัย แต่ต่อมา
ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 นครรัฐน่านก็สลายตัวลงเมื่อสุโขทัยได้พ่ายแพ้ต่ออยุธยา

ลุ่มน้ำอิง ได้แก่เมืองพะเยา เมืองเทิง และเมืองเชียงของ การสร้างบ้านแปลงเมืองเป็น
ผลจากการขยายตัวของราชวงศ์ลาวหรือลวจังกราช

เมืองพะเยาตั้งบนที่ราบปลายภูเขาที่เรียกในตำนานว่า "ภูยาว" ซึ่งกลายมาเป็น "พยาว" และ
"พะเยา" ตามลำดับ การตั้งเมืองมีแม่น้ำอิง กว๊านพะเยา และมีคอยจอมทอง (ที่บรรจุพระธาตุ
จอมทอง)

พะเยามีความใกล้ชิดกับเมืองเงินยาง เพราะกำเนิดของพะเยาเกิดสมัยพญาลาวเงิน ที่ส่งขุน
จอมธรรมราชบุตรมาสร้างเมืองพะเยา และสืบเชื้อสายปกครองถึง 14 แผ่นดินก่อนถูกรวมเข้ากับ
ล้านนา (1877-1879) ในสมัยพญาคำฟู

หริภุญชัย

จากชินกาลมาลีปกรณ์และจามเทวีวงศ์สะท้อนให้เห็นการสังสรรค์ระหว่างชนพื้นเมืองใน
ที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน กับชาวภาคกลางที่ไปจากเมืองละโว้ (แคว้นทวารวดี)
ทำให้เกิดการสร้างเมืองขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 โดยมีกษัตริย์คือพระนางจามเทวีจากละโว้
เป็นผู้ปกครอง เมืองนี้มีชื่อว่า เมืองหริภุญชัย มีขอบเขตอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบนในเขต
จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน และบริเวณลุ่มแม่น้ำวังในจังหวัดลำปาง โดยมีเขลางค์นครเป็นเมือง
ลูกหลวง

ด้านความเชื่อหรือภูมูชัยได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากเมืองละโว้ ตามตำนานเมืองลำพูนเล่าว่า พ.ศ.1310 ฤๅษีวาสุเทพและฤๅษีสูกกทันต์ได้สร้างเมืองลำพูน และพ.ศ.1311 ได้ทูลเชิญพระนางจามเทวีจากละโว้มาเสวยราชย์ที่ลำพูน พระนางจามเทวีทรงรับและเสด็จมาพร้อมทั้งทรงตั้งเมืองต่างๆ ตามรายทางระหว่างละโว้และหริภุญชัย

พระนางจามเทวีทรงเป็นพระราชธิดาของกษัตริย์เมืองลพบุรีและทรงเป็นมเหสีของเจ้าประเทศราชในเมืองรามโกถ้ำ อันเป็นเมืองใกล้เคียงกับละโว้ โดยพระสวามีของพระนางจามเทวีไม่ได้เสด็จมายังหริภุญชัยด้วย ชื่อพระนางจามเทวีนี้ ตามภาษาไทยวนโบราณคำว่า มหาเทวี หมายถึงพระมเหสีของกษัตริย์ที่สวรรคตแล้ว คำว่า จาม อาจจะไม่ใช่พระนามจริงแต่เรียกตามชื่อชนชาติจามในภาคใต้ของประเทศไทย ในเขมรและในภาคกลางของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน

ส่วนด้านศิลปกรรมปรากฏอิทธิพลศิลปกรรมของพุกามในงานศิลปกรรมที่เป็นเจดีย์ พระพิมพ์และพระพุทธรูปของหริภุญชัย นอกจากนี้ยังมีศิลปวัตถุที่ปรากฏรูปแบบละโว้ปรากฏอยู่ในเมืองลำพูนและตามหมู่บ้านรอบๆ

3.4 บ้านเมืองและแคว้นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

สภาพภูมิศาสตร์

เป็นที่อกเขาและที่ราบ แบ่งเป็น 5 ส่วนใหญ่ๆ คือ หนึ่ง ที่อกเขาเพชรบูรณ์และที่อกเขา ดงพญาเย็น สอง ที่อกเขาสันกำแพงและที่อกเขาพนมดงรัก สาม ที่อกเขาภูพาน สี่ ที่ราบแอ่งสกลนคร และห้า ที่ราบแอ่งโคราช

ภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นแอ่งที่ราบขนาดใหญ่ มีทิวเขากั้นเป็นขอบอยู่ทางด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ และเอียงลาดไปทางทิศตะวันออกเฉียงสู่มแม่น้ำโขง เรียกภูมิประเทศนี้ว่า ที่ราบสูงโคราช

อีสาน : พื้นฐานการพัฒนาเป็นเมือง

การที่สังคมของอีสานมีการเพาะปลูกข้าว ทำให้ชุมชนมีการตั้งหลักแหล่งถาวร และมีอาหารเพียงพอสำหรับเลี้ยงตัวเองได้ ประกอบกับพื้นที่ในแอ่งต่างๆ ของอีสานมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ซึ่งจะทำให้พื้นที่ต่างๆ มีความแตกต่างกันในด้านพัฒนาการ เช่น พื้นที่ในแอ่งสกลนครจะมีการติดต่อกับสังคมภายนอก มีการหล่อโลหะสำริด แต่พื้นที่นี้ก็ยังไม่สามารถพัฒนาขึ้นเป็นเมืองหรือพื้นที่แถบบ้านเชียงจะเป็นชุมชนหมู่บ้านที่มีเครือข่ายเป็นศูนย์กลาง ส่วนแอ่งโคราชแม้จะไม่เท่าบ้านเชียงแต่เป็นพื้นที่ซึ่งอุดมสมบูรณ์ด้วยแร่ธาตุจำนวนมาก เช่น เหล็ก เกลือ อีกทั้งยังเป็นบริเวณที่มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับชุมชนอื่นทั้งในและนอกได้สะดวก ทำให้การพัฒนาของชุมชนในแอ่งโคราชนั้นเติบโตขึ้น โดยเป็นผลมาจากการขยายตัวทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนในท้องถิ่นต่างๆ ภายในภูมิภาคมากกว่าเป็นแรงผลักดันที่มาจากภายนอก จึงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไปอย่างช้าๆ เพราะแอ่งโคราชอยู่ห่างไกลจากทะเล จึงต้องรอนจนบริเวณที่ใกล้ทะเลส่งผ่านความ

เจริญขึ้นไป ดังนั้นการที่มีช่องทางติดต่อกับสังคมภายนอก ทำให้บริเวณแอ่งโคราชจะเจริญเร็วกว่าบริเวณอื่นๆ

เมืองโบราณต่างๆ ที่เกิดขึ้นในภาคอีสานมีหลายเมือง เช่น เมืองโบราณฟ้าแดดสงยางในเขตอำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ เมืองโบราณนครจำปาศรีในเขตอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม เมืองจำปาศักดิ์ในเขตอำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด และเมืองเตยในเขตอำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เป็นต้น

เจนละ

เจนละเป็นอาณาจักรโบราณที่เริ่มมีพัฒนาการราวพุทธศตวรรษที่ 11 โดยเจนละเป็นคำที่จีนใช้เรียก กัมพูช กัมลุษ ละแมร์

ถิ่นกำเนิดของเจนละอยู่ในแอ่งโคราช ที่ในอดีตมีชุมชนหมู่บ้านอายุเก่าแก่ไม่น้อยกว่า 3,000 ปี ประชากรที่อาศัยอยู่มีหลากหลายเผ่าพันธุ์ เช่น ชนพื้นเมืองเดิม (กลุ่มโนนชัย กลุ่มทุ่งสำริด กลุ่มทุ่งกุลาร้องไห้) พวกกวย พวกจาม พวกขอม พวกลาว และชาวกัมพูชา (กัมพูชา) ชุมชนหลากหลายเผ่าพันธุ์นี้กระจายออกไปในบริเวณที่เราเรียกว่าทุ่งกุลาร้องไห้ถึงอุบลราชธานีและยโสธรที่มีแร่เหล็กและเกลืออยู่เป็นจำนวนมาก

เจนละก่อรูปขึ้นเป็นบ้านเมืองมีตระกูลเสนาะเป็นผู้นำ และมีการขยายพื้นที่ของเจนละเกิดขึ้นในสมัยกษัตริย์จิตรเสน (หรือมเหศวรรมัน) แห่งสกุลเสนาะ ออกปราบปรามชุมชนบ้านเมืองในบริเวณนี้ไว้ในอำนาจของตนจนเป็นแคว้นขนาดเล็กมีศูนย์กลางอยู่บริเวณปากแม่น้ำมูล (อุบลราชธานี) ต่อมาแคว้นนี้ได้ขยายออกไปถึงสองฟากแม่น้ำโขงลงทางใต้จนถึงเศรษฐกิจประอาณาจักรเจนละจึงเกิดขึ้นจากการรวมตัวของแคว้นเศรษฐกิจประกับแคว้นของจิตรเสน

จิตรเสนแผ่อิทธิพลจากอีสานลงสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและต่อมาโอรสของจิตรเสนคืออีสานนมันได้สานต่อการขยายอาณาเขตลงสู่บริเวณรอบทะเลสาบเขมรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ล่วงเข้าถึงเขตจันทบุรีด้วย และตั้งนามราชธานีว่า อีสานปุระ ในดินแดนกัมพูชา

บ้านเมืองในอีสานนี้มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างเต็มที่ในราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 โดยเห็นได้จากการมีความสัมพันธ์กับศูนย์กลางใกล้เคียง ต่อมาหลังสมัยพระเจ้าอีสานนมัน อาณาจักรเจนละแยกเป็น 2 พวก คือ เจนละบก และเจนละน้ำ จนราว พ.ศ.1333 พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เจนละน้ำได้สร้างความเข้มแข็งให้แก่อาณาจักร ทรงย้ายเมืองสำคัญไปอยู่บริเวณทะเลสาบเขมร

ศิลปะและความเชื่อ

ลักษณะศิลปกรรมแบบเจนละมีพัฒนาการตั้งแต่แบบเก่าสุด คือ แบบถาลาบรีวัต (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 5) พัฒนาต่อมาเป็นแบบสมโบรีไพรุก (คริสต์ศตวรรษที่ 6) และแบบไพรกเมง (คริสต์ศตวรรษที่ 7)

อิทธิพลจากทวารวดี มีการรับอิทธิพลทางพุทธศาสนาหรือวัฒนธรรมจากทวารวดี ปรากฏในงานศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนา ดังการเปลี่ยนแปลงความเชื่อเกี่ยวกับหินตั้งมาเป็นเสมาหินหรือหลักฐานที่ชัดเจนคือพระธาตุพนมที่จังหวัดนครพนมที่ปรากฏทั้งลักษณะของท้องถิ่นผสมผสานกับภายนอกทั้งเวียงคนาม กัมพูชา และบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานความเชื่อเกี่ยวเนื่องในศาสนาพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อท้องถิ่นเข้าด้วยกัน

อิทธิพลจากขอม เป็นวัฒนธรรมที่หลังไหลเข้ามาทางลุ่มแม่น้ำโขงเข้าสู่ดินแดนในภาคอีสาน เกิดเป็นวัฒนธรรมการสร้างเมือง โบราณ ชุมชนโบราณ ศาสนสถาน จะปรากฏอ่างเก็บน้ำ สระน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นคูน้ำสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือบาราย ปราสาทหินต่างๆ พร้อมศิวิลิ่งหรือรูปสัญลักษณ์อื่นๆ ขึ้นมาสืบเนื่องจากการนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นอกจากนี้รูปแบบสถาปัตยกรรม เช่นปราสาทอิฐ ปราสาทหิน ปราสาทศิลาแลงก็ล้วนมีร่องรอยจากขอมนอกจากนี้ยังมีร่องรอยอื่นๆ เช่นถนน โบราณ คันดินชักน้ำ คลองชลประทานหรือเตาเผาเครื่องเคลือบก็ปรากฏเช่นกัน อีสานมีความสัมพันธ์กับขอมอย่างมาก ดังมีหลักฐานปรากฏในสมัยกษัตริย์สุริยวรมันที่ 2 มีภาพสลักกองทัพสยามปรากฏที่ปราสาทนครวัดด้วย หรือในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ปรากฏหลักฐานศิลปกรรมในสมัยของพระองค์ที่อีสาน

เจนละจะมีความเชื่อในการบูชาพระศิวะ นับถือรูปเคารพ เช่น โคนนทิ ศิวลิ่งค์ เป็นต้น

โคตรบูร

สภาพภูมิศาสตร์

เนื่องจาก โคตรบูรมีทำเลที่ตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมที่สามารถติดต่อกับดินแดนต่างๆ เช่น ทิศเหนือติดต่อกับยูนนานและภาคเหนือของไทย ทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเส้นทางติดต่อกับเวียงคนาม ทิศตะวันออกเฉียงใต้ติดต่อกับพุกาม ทิศใต้ล่องตามแม่น้ำโขงสามารถติดต่อกับพุกาม ขอม ทิศตะวันตกสามารถติดต่อกับชุมชนในแอ่งโคราช หรืออาณาจักรสำคัญของไทย เช่น สุโขทัย และอโยธยา ด้วยที่ตั้งเช่นนี้ ทำให้โคตรบูรมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับดินแดนส่วนต่างๆ ดังกล่าวมานี้ และยังพบว่าโคตรบูรมีบทบาทต่อการอพยพโยกย้ายของกลุ่มคนหลายเผ่าพันธุ์ในกลุ่มแม่น้ำโขง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกคนลาวที่อพยพเข้าสู่สุโขทัย หรือดินแดนตอนในของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

โคตรบูรเป็นเมืองโบราณที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงบรรยายพงศาวดารสยามไว้ว่า โคตรบูร หรือพนม เป็นอาณาจักรหนึ่งตั้งราชธานีอยู่ที่นครพนม และโคตรบูรน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับอาณาจักรพูนัน ทั้งนี้เพราะคำว่า พนม นี้จีนเรียกว่า พูนัน ดังนั้นนครพนมจึงน่าจะหมายถึงพูนัน อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีข้อสรุปแน่ชัดเกี่ยวกับศูนย์กลางของอาณาจักรพูนันว่าตั้งหรือมีศูนย์กลางอยู่ที่ไหนกันแน่ มีเพียงข้อสรุปเกี่ยวกับโคตรบูรที่เชื่อกันว่าอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยมี

ศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดนครพนม มีเจดีย์พระธาตุพนมเป็นศาสนสถานหลักของรัฐ ตั้งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 13 มีอาณาเขตครอบคลุมดินแดนสองฝั่งแม่น้ำโขงในแอ่งสกลนคร ตั้งแต่อุดรธานีหนองคาย เวียงจันทน์ นครพนม จรดเขตมุกดาหาร อุบลราชธานี (ธิดา สาระยา 2539 : 333-334) โดยสันนิษฐานว่าศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองนั้นน่าจะอยู่บริเวณสองฝั่งของแม่น้ำโขงนั่นเอง

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับโคตรบูรมีไม่มากนัก ภาพที่แน่ชัดปรากฏหลักฐานในกฎมณเฑียรบาลสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถว่า โคตรบูรเป็นเมืองประเทศราชเมืองหนึ่งในจำนวนยี่สิบหัวเมืองที่ถวายเครื่องราชบรรณาการแก่กรุงศรีอยุธยา และในตำนานอูรังคธาตุและตำนานพงสาวดารล้านช้างปรากฏภาพของโคตรบูรชัดเจนขึ้นว่า เดิมโคตรบูรตั้งอยู่ที่บริเวณเมืองท่าแขกเก่า บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงในประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในปัจจุบัน โดยมีกษัตริย์ผู้ครองเมืององค์แรกมีพระนามว่า พระยาศรีโคตรบูร องค์ต่อมาคือ พระยา นันทเสน ซึ่งเป็นราชอนุชาผู้สร้างเจดีย์ประดิษฐานอูรังคธาตุ (พระธาตุพนม)

ต่อมาเกิดโรคระบาดใหญ่ต้องย้ายราชธานีมายังฝั่งขวาของแม่น้ำโขงเรียก เมืองมรุกขนคร โดยมีกษัตริย์พระนามว่า พระยามรุกขนคร ต่อมาพระราชโอรสของพระยามรุกขนครขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า พระยาสมิตตธรรมิกราช สมัยนี้โคตรบูรมีอำนาจมากมีเมืองต่างๆ มาอ่อนน้อมหลายเมือง และร่วมกันก่อสร้างเสริมพระอูรังคธาตุเจดีย์ให้สูงขึ้นกว่าเดิม ส่วนพระยาสมิตตธรรมิกราชได้เสด็จไปครองเมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตู (จังหวัดร้อยเอ็ด) จนสิ้นพระชนม์ ส่วนเมืองมรุกขนครมีกษัตริย์ปกครองต่อมาอีก 3 องค์ก็เกิดอุทกภัยท่วมเมืองเป็นบึงร้างไป จึงย้ายไปตั้งเมืองที่เมืองท่าแขกเก่าอีก และเสียเมืองให้แก่พระยาฟ้าจุ่มกษัตริย์ล้านช้าง โคตรบูรจึงอยู่ในอำนาจของล้านช้างแต่นั้นมา หลังจากนั้นพระยานครหลวงนิรติราชธานีศรีโคตรบูรผู้ครองเมืองโคตรบูรได้ปฏิสังขรณ์พระอูรังคธาตุเจดีย์เมื่อ พ.ศ.2157 หลังจากนั้นมีการอพยพผู้คนมาตั้งเมืองนครพนมขึ้นเพราะปรากฏชื่อเมืองนครพนมใน พ.ศ.2197 และเมืองโคตรบูรเก่าก็คงจะร้างแต่นั้นมา

ศิลปะและความเชื่อ

การที่โคตรบูรมีความหลากหลายของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของคนต่างกลุ่มสันนิษฐานว่า เดิมกลุ่มคนในดินแดนนี้คงนับถือผีและบูชาพระยานาค ต่อมาได้มีการนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทแบบทวารวดี ซึ่งสันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากคนในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา เข้ามายังลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชีจนแพร่หลายไปทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเห็นได้จากตำนานอูรังคธาตุ ที่กล่าวถึงความเป็นมาของบ้านเมืองและการสร้างศาสนสถานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงศิลปะและความเชื่อของโคตรบูรคืออูรังคธาตุเจดีย์ หรือเจดีย์พระธาตุพนม ซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญในราวพุทธศตวรรษที่ 13 เป็นเจดีย์สถานที่เก่าแก่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเชื่อว่าภายในบรรจุพระอูรังคธาตุหรือพระบรมธาตุส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า เจดีย์นี้ถูกสร้างขึ้นโดยชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในบริเวณนี้ ปัจจุบันเจดีย์พระธาตุพนมตั้งอยู่ในอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

นอกจากนี้ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 16-18 อิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมขอมจากบริเวณปากแม่น้ำโขง ซึ่งนับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน ได้แพร่หลายไปยังดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มเมืองที่รับอิทธิพลขอมจึงนิยมสร้างพระโพธิสัตว์หรือสร้างศิวลึงค์เพื่อการเคารพบูชา และมีการสร้างศาสนสถานเป็นปราสาทหรือปราสาทหินอยู่ทั่วไปในภาคนี้ เช่น ปราสาทหินพิมายที่จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้งที่จังหวัดบุรีรัมย์

ศรีเทพ

เมืองศรีเทพเป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำป่าสัก ระหว่างเทือกเขาเพชรบูรณ์ทางทิศตะวันตกกับลำน้ำป่าสักทางทิศตะวันตก (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์) ชื่อเมืองศรีเทพปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในเอกสารนิทานโบราณคดีโดยมีข้อมูลว่า สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการมณฑลเพชรบูรณ์เมื่อ พ.ศ.2447 ทรงตั้งพระทัยสืบหาโดยที่เคยพบชื่อเมืองศรีเทพในทำเนียบเก่าบอกรายชื่อหัวเมือง และในสมุดคำเล่มหนึ่งว่ามีเส้นทางหนึ่งไปยังสระบุรีเมืองชัยบาดาล เมืองศรีเทพ และเมืองเพชรบูรณ์ ทรงตั้งสมมุติฐานว่าเมืองศรีเทพคงอยู่ในลุ่มแม่น้ำป่าสัก ระหว่างเมืองชัยบาดาลกับเมืองเพชรบูรณ์ และพบว่าในป่าแดงใกล้เมืองวิเชียรบุรี มีเมืองโบราณขนาดใหญ่แห่งหนึ่งชื่อเมือง อภัยสาติซึ่งเป็นชื่อที่พระรูดงค์ และชาวบ้านเรียกขานกันตามตำนานนิทานพื้นบ้าน เมื่อเสด็จมาสำรวจเมืองอภัยสาติได้พบโบราณวัตถุโบราณสถานต่างๆ มากมาย ทรงสันนิษฐานว่า เมืองโบราณแห่งนี้คงจะเป็นเมืองเดียวกับเมืองศรีเทพที่ปรากฏชื่ออยู่ในเอกสาร ถือได้ว่าสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกชื่อเมืองแห่งนี้ว่า เมืองศรีเทพเป็นพระองค์แรก และมีการเรียกขานชื่อนี้มาจนถึงปัจจุบัน

เมืองศรีเทพ สร้างขึ้นในสมัยขอมเรืองอำนาจ ซึ่งคาดว่ามิใช่มีอายุไม่ต่ำกว่า 1,000 ปี โดยดูจากหลักฐาน ทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และมีความเจริญสูงสุดทางด้านสถาปัตยกรรม และศิลปกรรม ซึ่งสันนิษฐานว่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 ถึง 18 เป็นดินแดนแห่งตำนานที่เคยเป็นมหานครที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนเช่นเดียวกับเมืองที่ ดงศรีมหาโพธิ์ ในจังหวัดปราจีนบุรีมีอายุมากกว่า 1,000 ปี คาดว่าจะมีคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่ก่อนแล้ว และจึงมีการพัฒนาต่อเนื่องมาเรื่อยๆ จนกระทั่งเป็นชุมชนที่ใหญ่ขึ้น และกลายเป็นเมืองศรีเทพที่มีการรับทั้งศาสนาพุทธและฮินดูเข้ามาในช่วงต่างๆ

ในบริเวณเขตเมืองศรีเทพ มีหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดี บริเวณเนินดินขนาดใหญ่ในปี พ.ศ.2531 โดยพบหลักฐานสำคัญ ที่ชี้ให้เห็นถึงร่องรอยของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ในลักษณะของโครงกระดูกที่อยู่ในระดับความลึกประมาณ 4 เมตร จากผิวเนินดิน กำหนดอายุได้ประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว การขุดพบโครงกระดูกมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในครั้งนี้ เป็นหลักฐานสำคัญ ที่ยืนยันถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในบริเวณเมืองศรีเทพ ก่อนที่จะพัฒนาขึ้นมาเป็นสังคมเมือง จากการศึกษาชั้นดินทาง

โบราณคดี พบว่ามีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา จนถึงช่วงที่เมืองศรีเทพเจริญอยู่ภายใต้อิทธิพลเขมร ในระยะสุดท้าย ซึ่งสิ้นสุดลงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 หรือต้นพุทธศตวรรษที่ 19 การขุดค้นดังกล่าวสอดคล้องกับการสำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายในกลุ่มลุ่มน้ำลพบุรี-ป่าสัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตพื้นที่ใกล้เคียงเมืองโบราณศรีเทพที่ได้สำรวจพบแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายหลายแหล่ง เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านหนองแดง ตำบลสระกรวด อำเภอศรีเทพ ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองศรีเทพไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ประมาณ 12 กิโลเมตร แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ดำเนินการขุดค้นในปี พ.ศ. 2533-2535 แหล่งโบราณคดีบ้านหนองหมู บริเวณเชิงเขาถอมรัตน์ อำเภอศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ที่พบเครื่องมือและเครื่องประดับที่ทำจากหินปูน เป็นต้น

นอกจากนี้การขุดแต่งโบราณสถาน ในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ ยังพบเครื่องมือเครื่องประดับหินขัดและโลหะอยู่เสมอ ซึ่งให้เห็นถึงการสืบเนื่องทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด เมืองศรีเทพมีลักษณะเมืองประกอบด้วยพื้นที่ 2,889 ไร่ ล้อมรอบด้วยคูน้ำคันดินเป็นเมืองแฝด ที่เรียกว่าเมืองใน และเมืองนอก

เมืองในมีรูปร่างเกือบกลม เส้นผ่าศูนย์กลางเมืองประมาณ 1.5 กิโลเมตร มีพื้นที่ราวประมาณ 1,300 ไร่ มีช่องทางเข้าออก 8 ช่องทาง สภาพพื้นที่เป็นที่ราบแบบลอนลูกคลื่น มีเนินดินสลับกับสระและหนองน้ำ โดยมีสระขนาดใหญ่ เรียกว่า สระปรำรงค์ มีปรำรงค์สำคัญเรียกว่า ปรำรงค์ศรีเทพ ปรำรงค์สองพี่น้อง มีสถูปเรียกว่า คลังใน นอกจากนี้ยังพบโบราณสถานในบริเวณเมืองอีกประมาณ 20 แห่ง ส่วนเมืองชั้นนอกลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าต่อกับเมืองส่วนในมีรูปร่างเกือบเหลี่ยม มีพื้นที่ราว 1,589 ไร่ มีช่องทางเข้าออก 7 ช่องทาง สภาพพื้นที่เป็นที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูก มีสระน้ำกระจายอยู่ทั่วไป สระน้ำสำคัญเรียกว่า สระขวัญ และยังมีโบราณสถานกระจัดกระจายอยู่แบบเดียวกับในเมืองประมาณ 30 แห่ง นอกจากนี้บริเวณนอกเมืองในและเมืองนอกของศรีเทพทางทิศเหนือ ยังพบโบราณสถาน เรียกว่า ปรำรงค์ถำยี่ และคลังนอก ส่วนทางทิศใต้พบโบราณสถาน เรียกว่า คลังเกาะแก้ว เป็นต้น

ศิลปะและความเชื่อ

ดร.กวอริชช เวลส์ ได้ศึกษาและสรุปว่าเมืองศรีเทพ เป็นเมืองที่ชาวอินเดีย อยู่ใต้อิทธิพลของอาณาจักรพุนัน เพราะพบโบราณวัตถุหลายชิ้น เช่น เศียรพระนารายณ์สวมหมวก ทรงกระบอกแบบอินเดีย ได้พระพุทธรูปแบบทวารวดี จารึกคาถา เย ธมมาฯ เป็นภาษาบาลีกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 สันนิษฐานว่า พระเจ้าวรมันอาจขยายอาณาเขตของเจนละมาครอบครองเมืองศรีเทพ เมืองศรีเทพอยู่ภายใต้พื้นฐานของวัฒนธรรมทวารวดี ควบคู่กับวัฒนธรรมแบบฮินดูจากคาบสมุทรมลายูได้ หลังจากนั้นอารยธรรมเขมร ได้เข้าสู่เมืองศรีเทพ ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นอย่างช้า ครั้นถึงช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 16 - 17 ก็มีชุมชนแบบอารยธรรมเขมรอย่าง

หนาแน่น ไม่เฉพาะในเขตรอบเมืองโบราณศรีเทพเท่านั้น แต่มีอาณาเขตกว้างขวางไปถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองศรีเทพเจริญต่อมาถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่ออารยธรรมเขมรสลายลงหลังสมัยขอม ศูนย์กลางทางการเมืองในย่านนี้ได้เกิดขึ้นใหม่ที่เมืองเพชรบูรณ์ภายใต้อิทธิพลสุโขทัย

เมืองศรีเทพมีการติดต่อรับเอาวัฒนธรรมของดินแดนต่างๆ เช่น การติดต่อรับวัฒนธรรมอินเดียทางทะเล และติดต่อกับเจนละที่เข้ามาทางภาคอีสาน ทำให้ศรีเทพรับวัฒนธรรมขอม เห็นได้จากการสร้างปราสาทแบบขอมขึ้น มีปราสาทประธาน หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ตั้งอยู่ข้างเขาลังในเป็นสถูปสมัยทวารวดี(ที่จะหันไปทางทิศตะวันออก) ปราสาทสองพี่น้องอยู่ด้านหน้าปราสาทประธาน ส่วนปราสาทอื่นๆอยู่นอกเมืองด้านทิศเหนือ นักวิชาการสันนิษฐานว่าการรับอารยธรรมขอมดังกล่าว น่าจะเป็นความหมายว่าศรีเทพอยู่ในกลุ่มที่รับอิทธิพลจากละโว้หรือกัมพูชาแล้ว

3.5 บ้านเมืองและแคว้นในภาคใต้

ศรีวิชัย

ศรีวิชัยเป็นอาณาจักรโบราณอีกแห่งหนึ่งที่ก่อตั้งราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 และสิ้นสุดลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18-19 ศูนย์กลางอำนาจของศรีวิชัยนั้นยังไม่มีข้อยุติ ยังเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่ โดยนักวิชาการกลุ่มหนึ่งเชื่อว่าศูนย์กลางของศรีวิชัยอยู่ที่เมืองปาเลมบังตามทฤษฎีของฮอร์ช เซเคส์ โดยอาศัยหลักฐานจากศิลาจารึก เอกสารจีนและอาหรับวิเคราะห์กับสภาพภูมิประเทศของเกาะสุมาตรา ขณะที่แนวคิดอีกกลุ่มเชื่อว่าอยู่ที่นครศรีธรรมราชตามทฤษฎีของเฟอร์องส์ ควอริช เวลส์ นักโบราณคดีชาวอังกฤษเสนอความเห็นว่าจะอยู่ที่ไชยา เนื่องจากพบโบราณสถานโบราณวัตถุจำนวนมากที่กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 12-15 แต่ต่อมาควอริช เวลส์ได้เปลี่ยนความคิดไปเชื่อตามฮอร์ช เซเคส์ โดยให้เหตุผลว่าสภาพภูมิประเทศของไชยาไม่สามารถที่จะควบคุมช่องแคบอันเป็นฐานทางเศรษฐกิจและการเมืองของศรีวิชัยได้ ดังนั้นส่วนใหญ่จึงยังยอมรับแนวคิดที่ว่า ปาเลมบังเป็นศูนย์กลางอาณาจักรจึงยังเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับอยู่มาก ปาเลมบังซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของเกาะสุมาตราและมีแม่น้ำมุสิไหลผ่านตัวเมืองปาเลมบังเข้าไปภายในผืนแผ่นดิน ลักษณะเช่นนี้ทำให้ปาเลมบังเป็นเมืองท่าที่สามารถควบคุมการค้าในบริเวณสุมาตราตะวันออกได้ทั้งหมด และครอบคลุมช่องแคบมะละกา และรัฐต่างๆ ในคาบสมุทรมลายู

จากศิลาจารึกวัดเสมามือเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช หลักที่ 23 กล่าวถึงศรีวิชัยว่าเริ่มมีอำนาจขึ้นใน พ.ศ.1318 และเจริญรุ่งเรืองมากเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 สมัยนี้อาณาจักรมีความเจริญอย่างมากเนื่องจากการค้ากับจีน อินเดีย และอาหรับ ดังนั้นแม้ว่าจะถูกรุกรานจากภายนอกเป็นระยะ เช่น พวกโจฬะจากอินเดียภาคใต้ หรือสมัยราชวงศ์ไศเลนทร์แห่งชวาแผ่อำนาจเข้ามา แต่ศรีวิชัยก็ยังคงรักษาสถานภาพรัฐของตนไว้ได้ เห็นได้จากเอกสารจีนที่กล่าวถึงอาณาจักรศรีวิชัยในกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ว่ายังคงมีอำนาจอยู่และมีเมืองขึ้นไม่น้อยกว่า 15 เมือง เช่น ป่าหัง

ตรังกานู ลังกาสูกะ กัณตันัน พัทลุง ตามพรลิงค์ ไชยา ปาเลมบัง กัมเปในสุมาตราตะวันออก ลามูรี ในสุมาตราเหนือ และลังกา (เฉลิม พงศ์อาจารย์ 2529 : 72)

ศรีวิชัยเริ่มเสื่อมอำนาจลงตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 18 โดยใน พ.ศ. 1773 พระเจ้าจันทรภาณุ กษัตริย์ของอาณาจักรตามพรลิงค์ ได้ตั้งตัวเป็นอิสระ ต่อมาพ.ศ.1818 พระเจ้ากฤตนคร แห่งชวาได้ยกกองทัพจากชวาเข้าโจมตีเมืองหลวงของศรีวิชัย กษัตริย์ศรีวิชัยยอมแพ้ย่อมเป็นเมืองขึ้นของชวา และต่อมาเมื่อถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ได้ขยายอำนาจเข้ายึดอาณาจักรตามพรลิงค์และอาณาจักรต่างๆ ในแหลมมลายูที่เคยเป็นเมืองขึ้นของศรีวิชัยใน พ.ศ. 1838 อาณาจักรศรีวิชัยจึงเสื่อมสลายไป

สาเหตุการเสื่อมสลายของศรีวิชัยนั้นนักวิชาการเช่น ดร. วอลเตอร์ส (O.W. Wolters) ได้สรุปว่า เกิดจากการเปลี่ยน โฉมการค้าในเอเชีย ที่ศรีวิชัยมีความเจริญขึ้นมาจากการใช้นโยบายผูกขาดทางการค้าโดยการควบคุมการค้าทางทะเลอย่างกว้างขวาง และเมื่อจีนเปลี่ยนนโยบายการค้าจากที่เดิมจีนจะอาศัยเรือจากต่างประเทศทำการค้าโดยผ่านศรีวิชัยซึ่งเป็นพ่อค้าคนกลาง จีนเปลี่ยนรูปแบบการค้าโดยไม่ผ่านคนกลางเช่นศรีวิชัย แต่เดินทางเข้ามาค้าขายเองโดยตรง ประกอบกับการพัฒนาการต่อเรือสำเภานขนาดใหญ่ที่มีระวางบรรทุกได้มาก ทำให้การค้าขายตัวขึ้นมากและมีผลต่อการเติบโตของเมืองที่อยู่บนดินแดนตอนในเช่นอโยธยา ขณะที่เมืองท่าเช่นศรีวิชัยก็ซบเซาลง

ศิลปะและความเชื่อ

ความเชื่อของศรีวิชัยนั้น มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าศาสนาที่มีบทบาทได้แก่ ศาสนาพุทธ มหายานและศาสนาพราหมณ์ เห็นได้จากโบราณสถานและ โบราณวัตถุ ส่วนที่พบเห็นในประเทศไทย ได้แก่

สถาปัตยกรรม ที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในภาคใต้ได้แก่ พระบรมธาตุไชยา เป็นเจดีย์สี่เหลี่ยม ทรงมณฑปและเจดีย์ศรีวิชัยที่วัดแก้ว ในอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี นอกจากนั้นยังมีในจังหวัดพัทลุง สงขลา นครศรีธรรมราช และพังงา เป็นต้น ส่วนที่สุโขทัยก็มีร่องรอยที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศรีวิชัยได้แก่ มณฑปวัดเจดีย์เจ็ดแถว และเจดีย์ในวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย และเจดีย์องค์เล็กในวัดพระธาตุหริภุญชัย

ภาพที่ 5 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หล่อด้วยสำริด

ประติมากรรม ที่มีชื่อเสียงคือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร เป็นพระพุทธรูปกำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 พบที่วัดมหาธาตุ อำเภอไชยา นอกจากนี้ยังมีพระพิมพ์ดินดิบและพระพิมพ์ดินเผาเงินแผ่นทองที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ เทวรูปพระอิศวร พระอุมา เทวรูปทรงพระมาลาแขก เทวรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ เป็นต้น

ตามพวลิงค์

ตามพวลิงค์เป็นรัฐโบราณที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรมลายูใต้ของประเทศไทย คำว่า ตามพวลิงค์ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ 24 จารึกด้วยภาษาสันสกฤตว่า "ตามพวลิงเศศวระ" และ "ตามพวลิงเศศวร" ซึ่งแปลได้ว่า พระเจ้าผู้ครองเมืองตามพวลิงค์ หรือพระผู้เป็นใหญ่ในตามพวลิงค์ ชื่อที่ใช้เรียก ตามพวลิงค์มีการเรียกหลายชื่อตามความรู้ความเข้าใจของชนชาติที่มีภาษาใช้แตกต่างกันที่เดินทางผ่านมาในอาณาบริเวณแถบนี้หรือได้มีการบันทึกเอาไว้ ดังนี้ คือ

1. ตามพวลิงคัม หรือ คัมพวลิงคัม (Tambalingam) เป็นภาษาบาลีอยู่ในคัมภีร์มหานิทเทศเขียนในราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 คัมภีร์นี้เป็นวรรณคดีอินเดียโบราณกล่าวถึงการเดินทางของนักเผชิญโชคเพื่อแสวงหาโชคลาภและความร่ำรวยในเอเชียอาคเนย์
2. ตามพวลิงค (Tambalinga) เป็นศิลาจารึกภาษาสันสกฤต ที่มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา
3. มัทมาลึงคัม (Madamalingam) เป็นศิลาจารึกภาษาทมิฬ ซึ่งพระเจ้าราเชนทร โจฬะที่ 1 กษัตริย์แห่งคารัม (Kadaram) ในอินเดียภาคใต้ โปรดให้สลักขึ้นไว้ที่เมืองตันชอร์ระหว่าง พ.ศ.1573-1574 ภายหลังจากที่ส่งกองทัพเข้ามาปราบเมืองต่างๆ ในอาณาจักร

ศรีวิชัยจนได้ชัยชนะสามารถยึดเมืองท่าต่างๆ ได้สำเร็จ ซึ่งตามพรลิงค์ก็มีชื่ออยู่ในบรรดาเมืองที่ถูกตีด้วย แต่มีการเรียกชื่อผิดแปลกไป

4. ต้ามาลิง หรือ ตันเหมยหลิว (Tanmaling) เป็นชื่อที่นักจดหมายเหตุจีนชื่อ เฉาจูกัว (Chao gu kua) และวังตาหยวน (Wang Ta Yuan) เขียนไว้ในหนังสือชื่อ เตาชี้ชี่เถี่ยว (Tao-I-Chih-lioh) ประกอบกับก่อนหน้านี้นักจดหมายเหตุจีนรุ่นก่อน ได้บันทึกไว้ในหนังสือ สุงชี (Sung Shih) ไว้ว่าตามพรลิงค์ได้ส่งทูตไปติดต่อกับจีนเมื่อ พ.ศ.1544 ซึ่งจีนเรียกตามพรลิงค์ว่า "Tan-mei-leou" ซึ่งในเวลาต่อมาสอดคล้องกับตันมาลิงนั่นเอง
5. ตมลิงคาม(Tamalingama) เป็นภาษาสิงหล ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชื่อ Sanne นอกจากนี้ในศรีลังกายังมีชื่อที่เรียกแตกต่างกันออกไปอีกหลายชื่อซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นชื่อเมืองตามพรลิงค์นั่นเอง
6. ลิกอร์ (Ligor) เป็นชื่อที่พ่อค้าชาวโปรตุเกสซึ่งเข้ามาค้าขายกับอยุธยาเรียก มีการสันนิษฐานว่าคือเมืองนครศรีธรรมราช โดยเรียกสั้นๆ ว่าเมืองนคร แต่เนื่องจากการเรียกและออกเสียง (น) ไม่ชัด กลายเป็น (ก) จึงกลายเป็นลิกอร์
7. โลเค็ก(Locac) ปรากฏอยู่ในบันทึกของมาร์โค โปโล เป็นเมืองที่สันนิษฐานกันว่าเป็นเมืองลิกอร์หรือเมืองนครศรีธรรมราช อย่างไรก็ตามข้อสรุปนี้ยังไม่ยุติ เพราะบางข้อสันนิษฐานก็ว่า โลเค็กคือเมืองละโว้
8. ศรีธรรมราช เป็นชื่อที่ปรากฏในศิลาจารึกภาษาสันสกฤตหลักที่ 24 (จารึกเมื่อ พ.ศ.1773) และต่อมาปรากฏในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงอีก (พ.ศ.1835)
9. สิริธรรมนคร เป็นชื่อที่ปรากฏในหนังสือเรื่องจามเทวีวงศ์ ซึ่งแต่งโดยพระโพธิ์รังสี พระเถระชาวเชียงใหม่เมื่อราวประมาณ พ.ศ.1945-1985 ซึ่งมีความหมายถึงชื่อเมืองหรือนครหรือหากเป็นพระนามของกษัตริย์ก็เรียกว่า พระเจ้าสิริธรรมหรือพระเจ้าสิริธรรมนคร
10. นครศรีธรรมราช เป็นชื่อที่คนไทยฝ่ายเหนือใช้เรียกนามเมือง ศรีธรรมราช ตามอิสริยยศของกษัตริย์ผู้ครองนคร และเรียกต่อมาจนถึงทุกวันนี้

ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของตามพรลิงค์มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราชปัจจุบัน ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งทะเลด้านตะวันตกของอ่าวไทยหรือฝั่งตะวันออกของแหลมมลายูก่อนมาทางตอนเหนือของแหลมเล็กน้อย ที่ตั้งนี้มีลักษณะที่เป็นจุดเด่น ซึ่งส่งผลต่อพัฒนาการของตามพรลิงค์ต่อมา ดังนี้

1. ที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลาง โดยมีอาณาจักรสำคัญอยู่ในรัศมีโดยรอบ จึงมีความเหมาะสมที่จะเป็นศูนย์กลางของเมืองท่าในการติดต่อค้าขายทางทะเล เพราะมีที่หลบคลื่นลมและหาเสบียงอาหาร รวมทั้งอยู่บนเส้นทางผ่านของเรือที่จะขึ้นมามีค้าขายในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือเรือที่จะไปยังปลายแหลมมลายู รวมทั้งเรือที่จะไปยัง

ดินแดนฝั่งตะวันออกของอ่าวไทยเพื่อไปยังแหลมอินโดจีนที่มีอาณาจักรขอม อาณาจักรฟูนาน และอาณาจักรจามปา

2. ริมฝั่งทะเลมีสันทรายยาวเหยียดอยู่ 2 แนว ซึ่งบนสันทรายเป็นที่ตั้งของเมือง ศาสนสถาน ตลอดจนบ้านเรือนชุมชน เพราะเป็นที่ดอน น้ำไม่ท่วม ส่วนระหว่าง สันทรายก็เป็นที่ราบลุ่ม ที่ราบชายทะเล ที่ราบบนภูเขาด้านตะวันตก ทำให้สามารถทำ การเกษตรได้ดีพอที่จะเลี้ยงผู้คนจำนวนมากได้
3. ทิวเขานครศรีธรรมราชมีความสำคัญบนคาบสมุทรมลายูเพราะเปรียบเสมือนเป็น แกนกลางของแหลมมลายู เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำ เช่น แม่น้ำตาปี และเทือกเขาหลวง ยังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อีกด้วย

ตามพรลิงค์มีพัฒนาการมาจากชุมชนทางฝั่งตะวันออกของภาคใต้บริเวณจังหวัด นครศรีธรรมราช ทั้งนี้เพราะเป็นบริเวณสำคัญในการเป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรระหว่างฝั่งทะเล อันดามันแห่งมหาสมุทรอินเดียกับฝั่งทะเลจีนใต้แห่งมหาสมุทรแปซิฟิก เมืองในแถบนี้จึงมี วิวัฒนาการขึ้นมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11-12 มีความสัมพันธ์ทางการเมือง เศรษฐกิจและ การค้ากับดินแดนชวาภาคกลางและอินเดียภาคใต้และจากการเป็นเมืองท่าที่มีความสำคัญยาวนาน หลายศตวรรษ ทำให้สามารถพัฒนาขึ้นจนตามพรลิงค์มีอำนาจสูงสุดราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ “กรุงศรีธรรมมาโศก” หรือ “ศรีธรรมราช” หรือ “ปาฏลิมุตร” ตามพรลิงค์ได้ ปกครองแหลมมลายูเกือบทั้งหมด แต่ความรุ่งเรืองนี้อยู่ได้ไม่นาน ในพุทธศตวรรษที่ 19 ตามพรลิงค์ก็ได้สลายตัว คงปรากฏเพียงเมืองนครศรีธรรมราชในในหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 1 เท่านั้น

ตามพรลิงค์มีความเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเห็นได้จากร่องรอยคูเมืองและกำแพงเมืองขนาดใหญ่ที่ปรากฏในตัวเมืองนครศรีธรรมราชปัจจุบัน ประกอบกับหลักฐาน โบราณคดีที่ขุดค้นพบ หลายแห่งในจังหวัดนครศรีธรรมราชแสดงให้เห็นลักษณะของการตั้งเมือง ดังนี้

- เมืองบ้านท่าเรือ เขตตำบลท่าเรือ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช เป็นที่ตั้งเมืองยุคแรก อยู่ในทำเลที่เหมาะสมในการติดต่อค้าขายทางทะเล แต่เป็นเมืองขนาดเล็ก โบราณวัตถุที่พบ มีตั้งแต่เครื่องมือหินขัดสมัยหินใหม่ ลูกปัด เครื่องมือเครื่องใช้ อวูช เทวสถานใน ศาสนาพราหมณ์ พระพุทธรูป เป็นต้น
- เมืองพระเวียง ดิศเขตตำบลศาลาไม้ชัย อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช เป็นที่ตั้งเมืองหลวง ในยุคที่สอง ลักษณะของเมืองมีขนาดใหญ่ มีกำแพงเมืองที่แข็งแรง โบราณวัตถุที่พบ ในเมืองนี้คือเครื่องถ้วยชามของจีน ส่วนสาเหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงศูนย์กลางจากบ้าน ท่าเรือมาที่นี้ สันนิษฐานว่าเพราะเมืองมีขนาดใหญ่กว่า และพื้นที่เพาะปลูกมีมากกว่า
- เมืองนครศรีธรรมราช เป็นศูนย์กลางเมืองในยุคที่สามของตามพรลิงค์ คือบริเวณที่ตั้ง ของศาลากลางจังหวัดในปัจจุบัน เมืองนี้เป็นเมืองขนาดใหญ่ สาเหตุที่ย้ายจากเมือง พระเวียง เพราะเมืองพระเวียงถูกชาวมลายูเผาทำลาย และถูกข้าศึกบุกเข้ามาทางทะเล

เสมอ ประกอบกับการใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำของเมืองนครศรีธรรมราชสะดวกกว่า

นอกจากศูนย์กลางของตามพรลิงค์จะมีพัฒนาการมาดังกล่าวแล้ว ตามพรลิงค์ยังมีเมืองที่มีความสำคัญระดับรองลงมา ได้แก่ เมืองไชยา และเมืองสทิงพระ(ปัจจุบันคือจังหวัดพัทลุง) และยังมีเมืองบริวาร ได้แก่ เมืองสิบสองนักษัตร ตามที่ปรากฏในตำนาน โดยเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่รายล้อมศูนย์กลางเมืองนครศรีธรรมราช เมืองเหล่านี้ได้แก่ ปะทิวเมืองสายถือตราหนู ฉลุเมืองตานีถือตราวัว ขาลเมืองกะตันตันถือตราเสือ เกาะเมืองปะหังถือตรากระต่าย มะโรงเมืองไทรถือตรางูใหญ่ มะเส็งเมืองพัทลุงถือตรางูเล็ก มะเมียบเมืองตรงถือตราม้า มะแมเมืองชุมพรถือตราแพะ วอกเมืองบันทายสมอถือตราวานร ระกาเมืองสะอูเลา (สงขลา) ถือตราไก่ จอมเมืองตะกั่วถือตราสุนัข และกุนเมืองกระถือตราสุกร

ความสำคัญของอาณาจักรนี้ คือเป็นแหล่งรับพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งเข้ามาเป็นครั้งแรก มีการสร้างพระพุทธรูปสำคัญ คือ พระพุทธสิหิงค์ (ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่หอพระพุทธสิหิงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช)

ศิลปะและความเชื่อ

ด้านความเชื่อนั้นด้วยตามพรลิงค์เป็นเมืองท่าที่มีพ่อค้าชาวอินเดียมาค้าขาย จึงปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ ทั้งโบราณวัตถุสถาน โดยเฉพาะโบราณวัตถุในลัทธิไศวนิกาย (Virasivas) เป็นจำนวนมากในจังหวัดนครศรีธรรมราช

ศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของตามพรลิงค์นี้ได้รับอิทธิพลทางศิลปวัฒนธรรมจากอินเดีย ทั้งนี้เพราะการเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขาย

แม้อาณาจักรตามพรลิงค์จะมีอายุยาวนานราว 1,000 ปี แต่ระหว่างนั้นบางช่วงก็ตกอยู่ในอำนาจของอาณาจักรอื่น เช่น อาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรกัมพูชา จนต่อมาในราวพุทธศตวรรษที่ 19 ก็ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยาในที่สุด

บทที่ 4

แคว้นสำคัญในพุทธศตวรรษที่ 18 ก่อนพัฒนาการเป็นอาณาจักร

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. เพื่อทราบพัฒนาการของแคว้นสำคัญในพุทธศตวรรษที่ 18
2. ลักษณะทางการปกครองและเศรษฐกิจของแคว้นต่างๆ ในพุทธศตวรรษที่ 18
3. ลักษณะสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม และความเชื่อ ของแคว้นในพุทธศตวรรษที่ 18

วิธีการเรียนการสอนบรรยาย

1. บรรยาย
2. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

จากที่กล่าวมาในบทที่ 3 จะพบว่า มีแวนแคว้นมากมายกระจายอยู่ทั่วไปในประเทศไทย หลายแห่งมีพัฒนาการสืบเนื่องกันมาในประวัติศาสตร์ก่อนการก่อกำเนิดของสุโขทัย อยุธา บ้านเมืองแวนแคว้นต่างๆ นี้มีความร่วมมือ มีความขัดแย้งระหว่างกัน หลายครั้งทำให้เกิดกลุ่มรัฐใหม่ๆ ขึ้นมา ในพุทธศตวรรษที่ 18-19 ก็เช่นกัน รัฐโบราณหลายแห่งได้เสื่อมลงและได้เกิดการก่อรูปของรัฐใหม่ที่ต่อมาพัฒนาการเป็นอาณาจักรไทยที่สำคัญ ได้แก่ ล้านนา สุโขทัย ละโว้และสุพรรณภูมิที่ต่อมาผนวกเข้าเป็นอยุธยา ซึ่งในที่นี้จะนำเสนอแคว้นที่สำคัญ เป็นแคว้นที่เกิดขึ้นโดยมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับแคว้นเดิมที่มีอยู่ และแคว้นเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของอาณาจักรไทยในเวลาต่อมา

4.1 แคว้นละโว้

แคว้นละโว้ตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เพราะได้รับตะกอนจากแม่น้ำสายใหญ่ที่ไหลจากเหนือลงใต้ คือ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำเหล่านี้รวมถึงแม่น้ำสาขาได้ทำให้พื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งผลิตทางการเกษตรที่สามารถเลี้ยงประชากรได้มาก และด้วยความอุดมสมบูรณ์นี้เอง ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างต่อเนื่อง

แคว้นละโว้มีร่องรอยของชุมชนมนุษย์ปรากฏเป็นหลักฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เห็นได้จากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น การพบหลักฐานที่ถ้ำกระดาน ต.เขาสนามแจง อําเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี ดร.ฟริทซ์ สารสิน (Frite Sarasin) ขุดค้นพบเครื่องมือหิน เปลือกหอยบก และกระดูกขากรรไกรหมู ดร.ฟริทซ์มีความเห็นว่าเป็นหลักฐานสมัยหินเก่า ขณะที่นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นของสมัยหินกลาง ซึ่งมีอายุราวประมาณ 10,000-5,000 ปีล่วงมาแล้ว มนุษย์ที่นี้ดำรงชีพด้วยการล่าสัตว์ จับสัตว์น้ำและหาอาหารจากธรรมชาติ ยังไม่รู้จักการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ (ชิน อยู่ดี 2510 : 10-19)

- บ้านโคกเจริญ ตำบลมะกอกหวาน อําเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ขุดพบโครงกระดูกกว่า 40 โครง ภาชนะดินเผาจำนวนมาก ขวานหินขัดขนาดเล็ก และลูกปัดทำด้วยเปลือกหอยเป็นแวนเล็กๆ เป็นของในยุคหินใหม่ตอนปลายหรือยุคสัมฤทธิ์ กำหนดอายุได้ราวประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว (ชิน อยู่ดี 2510 : 92-95) หลักฐานที่นี้แสดงให้เห็นการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน และการมีประเพณี ฝังศพของชุมชนเกิดขึ้นแล้ว

- บ้านชัยจำปา อําเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี พบขวานหินขัดและภาชนะดินเผาสมัยหินใหม่ มีการทำสัญลักษณ์รูปบนผิวเครื่องปั้นดินเผา

- ศูนย์การทหารปืนใหญ่ลพบุรี พบร่องรอยมนุษย์สมัยโลหะตอนปลาย ขุดพบโครงกระดูกมนุษย์กว่า 50 โครง กำหนดอายุได้ประมาณ 2,500 ปี โครงกระดูกเกือบทั้งหมดหันศีรษะไปทางทิศเหนือ พบเครื่องปั้นดินเผา เครื่องประดับ เช่นลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว กำไลดินเผา กำไลแก้ว กำไล

สัมฤทธิ์ แหวนสัมฤทธิ์ ขวานสัมฤทธิ์ ขวานเหล็ก หอกเหล็ก และยังพบเศษผ้าติดอยู่ที่กำไลสัมฤทธิ์ ซึ่งอยู่ที่ข้อมือของโครงกระดูก จากการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์พบว่าเป็นผ้าป่านที่มาจากอินเดีย (จีน อยู่ดี 2510 : 130-134)

พงศาวดารเหนือกล่าวถึงเมืองละโว้ว่า เริ่มสร้างมาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 11 โดยพระยา กภาพรรณดิศ ว่า "พระพุทธศักราช 1002 ปีจุลศักราช 10 ปีระกาสัมฤทธิ์ศก จึงพระยา กภาพรรณดิศราชบุตรของพระยากากะพัตรได้เสวยราชสมบัติเมืองดักกะสีตามหานคร จึงให้ พรหมณ์ทั้งหลายยกพลไปสร้างเมืองละโว้" ซึ่งสอดคล้องกันกับประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 ได้ เกิด "เมือง" ขึ้นในบริเวณที่ลาดเชิงเขาติดต่อกับที่ราบ ได้แก่ เมืองละโว้ เมืองชัยจำปา เมืองคงมะรุ มบางเมืองก็ตั้งอยู่ในที่ราบน้ำท่วมถึง โดยจะตั้งบ้านเรือนอยู่บนเนินดิน เช่น เมืองวังไผ่ เมืองหนอง เมือง เป็นต้น ซึ่งเมืองเหล่านี้บางเมืองเป็นเมืองที่พัฒนาจากชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ เมืองในเขตจังหวัดลพบุรีดังกล่าวมาแล้ว ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ก็เกิดเมืองขึ้นในพื้นที่ใกล้เคียง เช่นกัน โดยเฉพาะในเขตจังหวัดนครสวรรค์ เช่น เมืองบน เมืองทับชุมพล เมืองจันเสน และเมือง โศกไม้เค่น ส่วนในเขตจังหวัดเพชรบูรณ์มีเมืองศรีเทพ เป็นต้น

เมืองละโว้เติบโตอย่างรวดเร็วมาก ในหนึ่งศตวรรษต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 13 ละโว้ กลายเป็นศูนย์กลางของความเจริญในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนา เห็น ได้จากการพบจารึกเก่าที่สุดของละโว้ เป็นการจารึกบนฐานพระพุทธรูปยืนอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 แสดงให้เห็นว่ามีการนับถือพุทธศาสนาและมีตัวอักษรใช้แล้ว นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วน ธรรมจักรและพระพุทธรูปมอญที่คงามอีกหลายองค์ ซึ่งมีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14

สภาพที่ตั้งและภูมิประเทศ

ละโว้ตั้งอยู่บนเส้นทางคมนาคมจากดินแดนตอนบนมายังอ่าวไทย ละโว้จึงสามารถติดต่อ ค้าขายทางทะเลได้สะดวก ทำให้ละโว้สามารถพัฒนาเข้มแข็งขึ้นอย่างรวดเร็วจนมีฐานะเหนือเมือง อื่นๆที่อยู่ใกล้เคียง ละโว้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่จะรับสินค้าจากดินแดนตอนในกระจายออกสู่ ดินแดนภายนอกในทางทะเล และรับสินค้าจากภายนอกนำมากระจายสู่ดินแดนตอนใน เห็นได้จาก ตำนานมูลศาสนาที่ระบุว่า ในสมัยพระยาอาทิตยราชแห่งหริภุญไชย (ครองราชย์ราว พ.ศ.1567) ว่า "ครั้งนั้นยังมีพ่อค้าชาวเมืองละโว้คนหนึ่งเดินทางค้าขายมาถึงเมืองหริภุญไชย" ส่วนการค้าทางทะเล พบหลักฐานว่ามีพ่อค้าต่างชาติทั้งจากแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียน ตะวันออกกลางและอินเดีย เข้ามา ค้าขายที่เมืองท่าต่างๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 ซึ่งเมื่อเกิดแคว้นละโว้ขึ้น ละโว้ ก็เป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งที่พ่อค้าเหล่านี้ได้เดินทางเข้ามาค้าขาย

อาณาเขตของแคว้นละโว้

ทิศเหนือ จากตำนานสิงหนวัติกุมารและพงสาวดาร โยนกได้กล่าวถึงเขตแดนของเมืองนาคพันธุสิงหนวัติ ซึ่งพาดพิงถึงเขตแดนของแคว้นละโว้ ทำให้ได้ข้อสรุปที่ชัดเจนว่า เขตแดนด้านเหนือของแคว้นละโว้นั้นอยู่ถึงปากแม่น้ำปิง (สายชล วรรณรัตน์ 2524 : 92)

ทิศใต้ ดินแดนตอนล่างของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาลงไปถึงอ่าวไทยยังเป็นที่ลุ่มต่ำและไม่มีชุมชนขนาดใหญ่เกิดขึ้นจนอีกหลายศตวรรษ ดังนั้นอาณาเขตของละโว้ด้านทิศใต้คงจรดถึงอ่าวไทย

ทิศตะวันตก อาณาเขตด้านนี้อยู่ติดกับเมืองขนาดใหญ่ คือ เมืองอู่ทอง ดังนั้นเขตแดนของละโว้คงไม่น่าจะเกินแม่น้ำเจ้าพระยา อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างละโว้และอู่ทองอาจมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและเครือญาติต่อกัน

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เขตแดนละโว้คงไม่เกินลุ่มแม่น้ำป่าสักตอนใต้ เพราะระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13-16 เขมรได้แผ่อำนาจมาจนถึงเมืองศรีเทพในลุ่มแม่น้ำป่าสัก

ทิศตะวันออกเฉียงใต้ จรดบริเวณเมืองดงละคร (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดนครนายก) เพราะเมื่อเลยบริเวณนี้ไปจะเป็นอาณาเขตของดงศรีมหาโพธิ ซึ่งมีเมืองศรีมหาโพสถเป็นศูนย์กลางที่มีความเจริญทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการคมนาคมที่แผ่มาถึงเมืองดงละคร เพราะมีร่องรอยของถนนโบราณและเมืองโบราณเป็นระยะตั้งแต่ศรีมหาโพธิ์ถึงดงละคร

กล่าวโดยสรุป ละโว้มีอาณาเขตจากอ่าวไทยขึ้นไปตามพื้นที่ด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงพื้นที่แถบจังหวัดนครสวรรค์ในปัจจุบัน ส่วนที่ละโว้เคยครอบครองหรืออยู่ใต้อิทธิพลเป็นช่วงเวลาหนึ่งที่ไม่ยาวนานนักเท่านั้น

การปกครอง

ความสัมพันธ์ระหว่างละโว้กับเมืองบริวารนั้นยังไม่มีหลักฐานที่จะอธิบายได้ชัดเจน แต่อย่างน้อยเมืองที่มีอาณาเขตอยู่ใกล้เคียงนั้น ละโว้คงมีอำนาจบังคับบัญชาอยู่มาก ส่วนเมืองขนาดใหญ่ที่อยู่ไกลออกไปและมีเมืองบริวารของตนเองคงมีอิสระในการปกครองตนเอง ความสัมพันธ์เช่นนี้เห็นได้กรณีละโว้กับศรีสุทโธไชยว่า แม่กษัตริย์องค์แรกของศรีสุทโธไชยจะเสด็จไปจากละโว้ แต่หลังจากนั้น กษัตริย์ของศรีสุทโธไชยก็สามารถสืบเชื้อสายกันมาอย่างต่อเนื่องและมีอิสระในการปกครองมาโดยตลอด ความสัมพันธ์ระหว่างกันคงเป็นความสัมพันธ์แบบหลวมๆ แม้ว่าจะมีการแต่งงานเป็นเครือญาติกันก็ตาม ความผูกพันแบบหลวมๆนี้ทำให้แต่ละเมืองมีความสัมพันธ์ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความใกล้ชิดและผลประโยชน์ร่วมกันของผู้ปกครอง

เศรษฐกิจ

เศรษฐกิจพื้นฐานของละโว้ คือ การทำนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา การปลูกข้าวนาดอนเริ่มแพร่หลายในเขตนครสวรรค์ ชัยนาท ลพบุรี การผลิตข้าวดังกล่าวทำให้แต่ละเมืองสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ข้าวที่ปลูกในสมัยนี้เป็นข้าวเมล็ดกลม สันนิษฐานว่าเป็นข้าวเหนียว (Tadayo Watabe 1978 : 10)

ด้านการค้าละโว้ทำการค้ากับต่างประเทศอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะจีนกับพ่อค้าอินเดียและอาหรับ แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานว่าสินค้าออกของละโว้เป็นอะไรอื่นนอกจากไม้ชนิดหนึ่งชื่อ Lawaki gharuwood ที่พวกอาหรับซื้อไปแล้ว แต่ถ้าพิจารณาว่าในสมัยอยุธยาสินค้าออกก็คือของป่า และขณะนั้นละโว้ก็ยังคงอุดมไปด้วยของป่า จึงน่าจะสันนิษฐานได้ว่า ละโว้เองก็ส่งของป่าเป็นสินค้าออก เช่น ไม้ฝาง กฤษณา เป็นต้น สำหรับสินค้าเข้าคงเป็นผ้าแพรพรรณ ดังปรากฏหลักฐานพบเศษผ้าป่านจากอินเดียติดอยู่ที่กำแพงวัดสุทัศน์ซึ่งอยู่ที่ข้อมือของโครงกระดูกยุคโลหะตอนปลายพบที่ศูนย์การทหารปืนใหญ่ลพบุรี

สายชล วรรณรัตน์ ได้สรุปว่า รากฐานทางเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมเสริมด้วยเครือข่ายการค้าอันกว้างขวางเป็นปัจจัยเสริมสร้างความมั่งคั่งรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมและอำนาจทางการเมืองของละโว้ ทำให้ละโว้มีอิทธิพลเหนือเมืองอื่นๆ โดยรอบจนเกิดเป็น แคว้นละโว้ หรือ ลวรัฐ ขึ้น (สายชล วรรณรัตน์ 2524 : 92)

สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม

ด้านศิลปกรรมของละโว้น่าที่จะมีความเจริญมาก เห็นได้จากความงามของศิลปวัตถุที่พบในเมืองละโว้ซึ่งกำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 13 และหากพิจารณาถึงช่างฝีมือต่างๆ ที่พระนางจามเทวีนำขึ้นไปหรืออุบายที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนา ซึ่งมีทั้งช่างสลัก ช่างแก้วแหวน ช่างเงิน ช่างทอง เป็นต้น แม้ว่าตำนานมูลศาสนาจะเป็นหลักฐานที่อาจมีปัญหาทางประวัติศาสตร์ แต่ก็น่าที่จะเชื่อได้ว่า ช่างฝีมือของละโว้นั้นมีอยู่จริง

4.2 แคว้นสุพรรณภูมิ

คำว่าสุพรรณภูมิ ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 เป็นชื่อเมืองที่ปรากฏอยู่ร่วมกับเมืองอื่นๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คือ เมืองเพชรบุรี ราชบุรี แพรกศรีราชา นักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีส่วนใหญ่ตีความศิลาจารึกในตอนนั้นว่า เมืองเหล่านี้เป็นเมืองที่อยู่ภายใต้อำนาจของ พ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย และต่อมาชื่อสุพรรณภูมิปรากฏอีกในจารึกซึ่งพบที่ชัชนาทในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 21 แสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องในการตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันของแคว้นนี้ โดยไม่ได้ถูกทิ้งร้าง

สภาพที่ตั้งและภูมิประเทศ

แคว้นสุพรรณภูมิตั้งอยู่ในดินแดนฝั่งตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีบ้านเมืองกระจายกันอยู่แถบบริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่กลอง เพชรบุรี และแม่น้ำน้อย ซึ่งก็คือดินแดนที่เคยเป็นแคว้นนครชัยศรีเดิม โดยในสมัยของแคว้นสุพรรณภูมินี้ได้ย้ายศูนย์กลางการปกครองจากเมืองนครชัยศรีหรือนครปฐมโบราณมาตั้งอยู่ที่เมืองสุพรรณภูมิหรือสุพรรณบุรีในปัจจุบัน

สาเหตุของการย้ายศูนย์กลางการปกครองมาอยู่ที่สุพรรณภูมิ สันนิษฐานว่าเพื่อความสะดวกในการคมนาคม และการติดต่อค้าขายกับภายนอก ทั้งนี้เพราะลำน้ำบางแก้ว ซึ่งเป็นเส้นทาง

น้ำที่ไหลผ่านเมืองนครชัยศรีออกแม่น้ำนครชัยศรี(แม่น้ำท่าจีน) เพื่อออกทะเลได้คืนเงินลง ทำให้ไม่สะดวกที่เรือขนาดใหญ่จะเข้าไปได้ จึงได้ขยับขยายมาอยู่ที่สุพรรณภูมิ ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำสุพรรณบุรี และเป็นแม่น้ำใหญ่ สามารถติดต่อกับอ่าวไทยและบ้านเมืองตอนในได้สะดวก

อาณาเขตของแคว้นสุพรรณภูมิ

อาณาเขตของแคว้นสุพรรณภูมิครอบคลุมเมืองแพรกศรีราชา (จังหวัดชัยนาทปัจจุบัน) กาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี กล่าวคือตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามีบ้านเมืองกระจายอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีน แม่กลอง เพชรบุรี และแม่น้ำน้อย ซึ่งดินแดนดังกล่าวนี้คือแคว้นนครชัยศรีเดิม

เมืองสุพรรณภูมิแต่เดิมเป็นเมืองเอกแตก คือ เป็นเมืองที่มีแม่น้ำผ่านกลาง การเป็นเมืองเอกแตกนี้สะดวกในการติดต่อค้าขายทางเรือ ต่อมาเมื่อสุพรรณภูมิหมดฐานะการเป็นเมืองศูนย์กลางอำนาจในสมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว เมืองสุพรรณภูมิได้ถูกรื้อทำลายไปส่วนหนึ่ง สันนิษฐานทำในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เพราะมีข้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า มีการรื้อกำแพงเมือง เพื่อไม่ให้เป็นประโยชน์แก่พวกพม่าในการเข้ามาโจมตีกรุงศรีอยุธยา ทำให้สุพรรณภูมิเหลือเพียงทางฝั่งตะวันตกของลำน้ำ ดังปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

การปกครอง

การปกครองของแคว้นสุพรรณภูมิมีลักษณะเดียวกับแคว้นละโว้ คือ จะประกอบด้วยเมืองสำคัญเป็นเมืองหลวง และมีเมืองในระดับรองลงไปเป็นเมืองลูกหลวง โดยมีเมืองท่าทำหน้าที่ติดต่อค้าขายกับดินแดนภายนอก การปกครองจะจัดเป็นระบบเมืองคู่ คือการรวมสองเมืองเข้าด้วยกัน ภายใต้อำนาจการปกครองของผู้นำคนเดียว และมีเมืองเล็กๆ เป็นเมืองบริวาร โดยเมืองคู่ของสุพรรณภูมิ คือ เมืองสุพรรณภูมิและเมืองแพรกศรีราชา(เมืองนี้ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน้อยในจังหวัดชัยนาท เมืองราชบุรี เมืองสิงห์บุรี และเพชรบุรี)

แคว้นสุพรรณภูมิมีความสัมพันธ์กับแคว้นอื่นๆ เช่น นครศรีธรรมราชและสุโขทัย สันนิษฐานว่า ทั้งสามแคว้นนี้น่าจะอยู่ในเครือข่ายเดียวกัน ทั้งนี้เพราะในจดหมายเหตุจีน ได้เรียกแคว้นเหล่านี้รวมกันว่า เสียน ต่อมาในสมัยที่อโยธยา(ละโว้หรือลพบุรี) ได้รวมกับสุพรรณภูมิ (เสียน) ในพ.ศ.1893 สถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 แล้วจดหมายเหตุจีนได้ระบุว่า "เสียนกับลพบุรีได้รวมกันเป็นเสียนลพบุรี" และจีนได้เรียกอาณาจักรอยุธยาว่า เสียนลพบุรีตลอดมา

เศรษฐกิจ

สุพรรณภูมิมีเมืองท่าที่สำคัญ คือ เมืองเพชรบุรี ที่สามารถคุมเส้นทางติดต่อกับแคว้นทางใต้ เช่น แคว้นนครศรีธรรมราช ได้ ด้วยที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมของแคว้นสุพรรณภูมิ ทำให้แคว้นสุพรรณภูมิได้เปรียบแคว้นอื่นๆ ในด้านการค้าขายทางทะเล

ความเชื่อ

แคว้นสุพรรณภูมิปรากฏหลักฐานที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาหลายแห่ง เช่น การสร้างปราสาทแบบลพบุรี ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดราชบุรี ปราสาทกำแพงแลงที่จังหวัดเพชรบุรี และปราสาทเมืองสิงห์ที่จังหวัดกาญจนบุรี รวมทั้งการพบรูปสลักพระเป็นศิลปะปาละและพระพุทธรูปร่วมสมัยกับบายน ต่อมาจึงพบว่าพุทธศาสนาหินยานเผยแผ่เข้ามาแทนที่ เห็นได้จากพระพุทธรูปที่พบจัดอยู่ในสกุลช่างอุทอง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่เน้นคติความเชื่อฝ่ายหินยาน ซึ่งผิดกับสกุลช่างลพบุรีที่แคว้นละโว้ที่เน้นคติความเชื่อฝ่ายมหายาน

สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม

ลักษณะสถาปัตยกรรมของสุพรรณภูมิลักษณะร่วมสมัยกับอาณาจักรอื่นๆ ทั้งเจดีย์ อุโบสถ วิหาร เทคนิควิธีการเรียงอิฐ และขนาดของอิฐ ส่วนใหญ่การก่อสร้างจะก่ออิฐไม่สอปูนแต่จะสอดด้วยขางไม้หรือสอดดิน สลุปเจดีย์ส่วนใหญ่องค์แปดเหลี่ยม ฐานสี่เหลี่ยม ทรงระฆังกลม มีบัลลังก์แปดเหลี่ยม ข้างในกลวง มีซุ้มไว้พระ เช่น สลุปวัดเขาดิน (เขตอรัญญิก จังหวัดสุพรรณบุรี) สลุปวัดแก้ว (สรรคบุรี) สลุปวัดเคิม (วัดโคโยทยา) สลุปวัดนครโกษา สลุปเหล่านี้เป็นสลุปที่มีวิวัฒนาการมาจากสลุปสมัยปาละ ซึ่งลักษณะสลุปเหล่านี้จะมีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา

งานศิลปกรรมที่สำคัญและยังมีให้เห็นได้ เช่น พระพุทธรูปที่วัดป่าเลไลยก์ เจดีย์วัดสนามชัย และวัดพระรูป อยู่ในเขตจังหวัดสุพรรณบุรี และพระสลุปเจดีย์ที่เมืองแพรกศรีราชา หรือสรรคบุรี ในเขตพื้นที่จังหวัดชัยนาท

4.3 แคว้นล้านนา

แคว้นล้านนา หรือล้านนาไทย เป็นคำพื้นเมืองใช้เรียกบริเวณที่ประกอบด้วยเมืองกลุ่มหนึ่งที่อยู่บริเวณภาคเหนือของประเทศไทยปัจจุบัน รวมทั้งดินแดนบางส่วนของพม่า จีน ลาว คำว่าล้านนาเริ่มปรากฏเมื่อ พ.ศ.2096 ในศิลาจารึกของวัดนางจันตี อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย มีความหมายถึง "ที่นาจำนวน 1 ล้าน" และในจารึกเดียวกันมีการกล่าวเปรียบเทียบกับ "ล้านช้าง" ว่าหมายถึง "ช้างจำนวน 1 ล้านเชือก" อันหมายถึงอาณาจักรหลวงพระบางในอดีตด้วย

แคว้นล้านนาพัฒนาขึ้นมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองของดินแดนบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกก จังหวัดเชียงราย(เดิมเป็นอาณาเขตของแคว้นโยนกมาก่อน) และดินแดนที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน (เดิมเป็นอาณาเขตของแคว้นหริภุญชัย) เป็นการรวมตัว

กันของเผ่าพันธุ์หลายกลุ่ม เช่น พวกลัวะ ลาว ไต ม่าน เม็ง คนเหล่านี้สื่อสารกันด้วยภาษาไทยลาว โดยในการเขียนนั้นจะใช้ตัวอักษรต่างไปจากตัวอักษรสุโขทัย เรียกว่าอักษรขวน ตามกลุ่มชนที่เรียกตนเองว่า พวกขวนหรือโยนก

อาณาเขตของแคว้นล้านนา

ดินแดนที่ถูกเรียกรวมกันว่า ล้านนานั้นคือบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยที่มีขอบเขตจังหวัดต่างๆ คือ จังหวัดเชียงราย แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน โดยมีวิวัฒนาการก่อตัวเป็นเมืองราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 โดยมีชุมชนสำคัญๆ เช่น เมืองโยนกเชียงแสน (อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย) เป็นศูนย์กลางของราชวงศ์สิงหนวัติ เมืองเงินยางเชียงแสน (อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย) เป็นศูนย์กลางของราชวงศ์ลาวจิงกราช และเมืองหริภุญชัย (จังหวัดลำพูน) เมืองต่างๆ เหล่านี้ได้มีพัฒนาการขึ้นเป็นแคว้นโยนกเชียงแสน แคว้นเงินยางเชียงแสน และแคว้นหริภุญชัย ในเวลาต่อมา

กำเนิดของแคว้นล้านนาเกิดจากการที่พญามังรายเชื้อสายของปู่เจ้าลาวจกได้ขึ้นปกครองรัฐเงินยางเชียงแสนใน พ.ศ. 1802 เมื่อมีพระชนมายุได้ 22 พรรษา พญามังรายทรงเห็นว่าพระองค์เป็นเชื้อสายที่สืบทอดมาจากลาวจก แต่เจ้าเมืองต่างๆ ที่อยู่รายรอบกลับไม่ถวายพระเกียรติเท่าที่ควร ประกอบกับมีพลเมืองเพิ่มมากขึ้น พญามังรายจึงทรงสร้างเมืองใหม่เช่นเชียงรายในปี พ.ศ. 1805 เป็นเมืองหลวงใหม่ของพระองค์รวมทั้งทรงสามารถผนวกเมืองที่ตั้งอยู่ก่อนบริเวณที่ราบลุ่มเชียงรายและที่ราบลุ่มเชียงใหม่เช่น เชียงของใน พ.ศ.1812

พญามังรายทรงทราบข่าวความอุดมสมบูรณ์ของแคว้นหริภุญชัย ทรงใช้ความพยายามอยู่หลายปีและในที่สุดก็สามารถยึดเอาแคว้นหริภุญชัยได้สำเร็จใน พ.ศ. 1835 และต่อมาก็ได้เมืองลำปางด้วย พญามังรายไม่ได้เสด็จกลับไปประทับที่เชียงราย แต่กลับสถาปนาเมืองฝางหรือเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลางการปกครองใน พ.ศ.1839 เชียงใหม่จึงเป็นเมืองหลวงตลอดมาจนวันช่วง พ.ศ. 1854-1882 ที่มีเชียงรายและเชียงแสนเป็นเมืองหลวง การที่พญามังรายทรงทำเช่นนี้ถือว่าเป็นการรวมบ้านเมืองทั้งแคว้นโยนกและหริภุญชัย โดยมีชนเผ่าหลายกลุ่มทั้งลัวะ ลาว ไต ม่าน เม็ง เข้าอยู่ภายใต้การปกครองของพญามังราย

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยพญามังรายนี้เขตแดนอำนาจของพญามังรายทางทิศเหนืออยู่ระหว่างแม่สายกับเชียงรุ่งหรืออาจจะอยู่แถวเชียงตุง ทางทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง (อาจจะยังไม่รวมเมืองปัว น่าน และแพร่) ทางทิศใต้อยู่ระหว่างลำปาง อุดรติดถันถึงตาก และทางทิศตะวันตกระหว่างเชียงใหม่กับแม่น้ำสาละวิน ขอบเขตดังกล่าวนี้เป็นขอบเขตเบื้องต้นของล้านนาในขณะนั้น

ในระยะแรกแคว้นล้านนายังคงมีปัญหาเกี่ยวกับแคว้นใกล้เคียงคือแคว้นพะเยาอยู่ ทำให้พระมหากษัตริย์หลังพญามังรายหลายพระองค์ยังคงเลือกเชียงรายและเชียงแสนเป็นศูนย์กลางของ

อาณาจักร ต้องรออีกประมาณครึ่งศตวรรษ พระมหากษัตริย์ของล้านนาถึงจะควบคุมแคว้นพะเยาให้อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรได้อย่างแท้จริง และประทับอยู่ที่เชียงใหม่ ทำให้เชียงใหม่มีความสำคัญเป็นศูนย์กลางและราชธานีของล้านนาอย่างแท้จริง แคว้นล้านนาสามารถขยายดินแดนออกไปเรื่อยๆ ในบางสมัยที่พระมหากษัตริย์เข้มแข็งอาณาเขตของแคว้นขยายไปถึงสิบสองพันนา ในยูนนานและบางเมืองของไทยใหญ่ในพม่า ส่วนทางใต้ันมีอาณาเขตมาถึงแพร่ น่าน และตาก

แคว้นล้านนาสามารถมีอิสระทางการปกครองสืบต่อกันมาจนร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่หนึ่งเล็กน้อยก็เสียให้แก่พม่า แคว้นล้านนาจึงแตกออกเป็นบ้านเมืองขนาดเล็กและมีสถานภาพเช่นนี้เรื่อยมาจนเข้าสู่สมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ ได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามในเวลาต่อมา

แคว้นล้านนาเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1839 พญามังรายได้สถาปนานครเชียงใหม่เป็นราชธานี ภายหลังจากที่ได้หนีภัยภัย และพญามังรายทรงขยายขอบเขตของแคว้นล้านนาออกไปเรื่อยๆ จนขยายเข้าสู่อาณาเขตของไทย-ลาวทางเหนือ เช่น เชียงตุงและเชียงรุ่ง ส่วนด้านทิศตะวันตก พญามังรายก็ทรงสร้างสัมพันธกับมอญโดยทรงได้ราชธิดาของกษัตริย์หงสาวดีแห่งแคว้นมอญเป็นชายา ส่วนทางทิศใต้ก็ทรงเป็นพันธมิตรกับแคว้นสุโขทัย ดังที่ศิลาจารึกวัดเชียงมั่นกล่าวถึงพญาร่วง (พ่อขุนรามคำแหง) พญามังรายและพญาเจ้าเมืองเสด็จไปช่วยกันสร้างเมืองเชียงใหม่

การสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนามีความเหมาะสม ดังนี้

1. เชียงใหม่ตั้งอยู่ระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำกกและที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ซึ่งจะทำให้สามารถควบคุมหัวเมืองต่างๆ ที่ขึ้นอยู่กับแคว้นโยนและแคว้นพิงค์ (กลุ่มเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน)
2. ที่ตั้งเหมาะที่จะเป็นศูนย์กลางทางการค้า เพราะสามารถใช้แม่น้ำปิงติดต่อค้าขายกับดินแดนทางตอนใต้ได้ อีกทั้งยังสามารถติดต่อกับดินแดนตอนบนแถบเมืองเชียงแสน ยูนนาน ดังนั้น เชียงใหม่จึงเป็นชุมทางการค้าขายกับเมืองต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง
3. บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงมีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะบริเวณเมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นที่ราบขนาดใหญ่ติดต่อกันไปถึงลำพูน ด้วยลักษณะพื้นที่ราบเช่นนี้จึงเหมาะสมต่อการตั้งและขยายตัวของชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่มีฐานการประกอบอาชีพด้านการเกษตรกรรม
4. เมืองเชียงใหม่มีลักษณะพื้นที่ลาดเทจากทิศตะวันตกมายังทิศตะวันออก ซึ่งจะมีสายน้ำจากคอยสุเทพไหลมาผ่านเมืองเชียงใหม่ตลอดทั้งปี และยังมีหนองน้ำขนาดใหญ่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้เห็นได้ว่าเชียงใหม่เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ในแหล่งที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์

การปกครอง

พัฒนาการทางการปกครองของล้านนาแบ่งออกได้เป็น 3 สมัย คือ

1. สมัยสร้างอาณาจักร (พ.ศ.1839-1898) ตรงกับสมัยราชวงศ์มังรายตอนต้น เป็นช่วงของการสร้างความเข้มแข็งให้แก่อาณาจักร โดยพญามังรายรวบรวมหัวเมืองต่างๆ ในแอ่ง

แอ่งเชียงรายขยายอาณาลงมาสู่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เมืองที่รวบรวมมาได้แก่ เชียงราย เชียงแสน เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง พะเยา

2. สมัยรุ่งเรือง (พ.ศ. 1898-2068) นับตั้งแต่สมัยพญาเกือนา พ.ศ. 1898-1928 ต่อมาถึงสมัยพญาแก้ว พ.ศ. 2038-2068 ล้านนามีความเจริญสูงสุดในสมัยพระเจ้าติโลกราช พ.ศ. 1984-2030 โดยสามารถขยายอาณาจักรออกไปได้อย่างกว้างขวางจนถึงเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองต่างๆ ในรัฐฉาน เช่น เชียงตุง เมืองน่าย เมืองสี่ป้อ เมืองยอง และเชียงรุ่งในสิบสองปันนา จนถึงหลวงพระบางในประเทศลาว
3. สมัยเสื่อม พ.ศ. 2068-2101 สมัยของพญาเกษเชษฐราช พ.ศ. 2068-2081 และต่อมาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในพ.ศ.2101 หลังจากนั้นในบางช่วงเวลาก็อาจสามารถปกครองตนเองได้อย่างอิสระแต่ก็เป็นช่วงเวลาสั้นๆ ล้านนาที่ตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาบ้าง พม่าบ้าง

เศรษฐกิจ

การขยายตัวทางการค้าเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดอาณาจักรล้านนา เพราะความต้องการขยายอาณาเขตเข้าครอบครองดินแดนที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจและเป็นชุมทางการค้า เห็นได้จากพญามังรายที่ขยายอำนาจรวบรวมหัวเมืองต่างๆ ไว้ที่ศูนย์กลางเดียวกัน โดยเฉพาะการผนวกเอาหริภุญไชย ที่ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน แสดงให้เห็นถึงปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจว่ามีความสำคัญต่อการเติบโตของล้านนา ทั้งนี้เพราะหริภุญไชยมีแม่น้ำปิงเป็นเส้นทางผ่านของการค้าขายจากเมืองทางตอนบนลงไปสู่เมืองท่าทางตอนล่าง เช่นจากฝางไปอโยธยา เป็นต้น หริภุญไชยจึงเป็นชุมทางการค้าที่มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นการผนวกเอาหริภุญไชยจึงแสดงให้เห็นเหตุผลทางเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ดังปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ และการที่พญามังรายทรงเลือกสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง โดยไม่คิดกลับไปครองเมืองเชียงรายหรือเมืองฝางอีก ดังนั้นกำเนิดของอาณาจักรล้านนาจึงเป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้า ศูนย์กลางเช่นล้านนาจึงเป็นชุมทางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองภายในคาบสมุทรม

ศิลปะและความเชื่อ

หลักฐานทางโบราณสถานและ โบราณวัตถุที่พบในล้านนา แสดงให้เห็นว่า ล้านนาได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากแคว้นหริภุญไชย ล้านนามีความเชื่อในพระพุทธรูปแบบเถรวาทควบคู่กับความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณของบรรพบุรุษ

กษัตริย์ราชวงศ์มังรายครองอาณาจักรล้านนาสืบต่อกันตั้งแต่พญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานีใน พ.ศ.1839 นานติดต่อกันถึง 262 ปี มาสิ้นอำนาจลงเมื่อตกเป็นเมืองขึ้นของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองใน พ.ศ.2101 หลังจากนั้นล้านนาก็ตกอยู่ใต้อำนาจของอยุธยาและพม่าผลัดเปลี่ยนกันไป บางครั้งก็สามารถมีอิสระในการปกครองตนเองแต่ก็เป็นช่วงเวลาสั้นๆ

สรุป

ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างก่อนการสถาปนาอาณาจักรอยุธยา จึงเป็นดินแดนที่มีความเจริญมาก่อนแล้ว โดยมีแคว้นสุพรรณภูมิและแคว้นละโว้เป็นแคว้นขนาดใหญ่ จนกระทั่งใน พ.ศ.1893 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) แห่งแคว้นละโว้ ทรงเป็นผู้นำในการรวมแคว้นทั้งสองเข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน ทรงสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นที่ตำบลหนองโสน (บึงพระราม) เป็นราชธานีของอาณาจักรอยุธยา

บทที่ 5

แคว้นสุโขทัย

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. อธิบายพัฒนาการของแคว้นสุโขทัย
2. อธิบายสภาพการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของแคว้นสุโขทัย

วิธีการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

5.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

แคว้นสุโขทัยเป็นเมืองขนาดเล็กที่เกิดขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 คือเมืองสุโขทัย และเมืองศรีสัชนาลัยเดิม โดยก่อนที่แคว้นสุโขทัยจะเกิดขึ้น ดินแดนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยมมีร่องรอยแสดงให้เห็นว่ามีผู้มาอาศัยอยู่เป็นชุมชนสองแห่ง คือ ที่เมืองเซียง (ต่อมาเรียกว่า ศรีสัชนาลัย) เห็นได้จากจดหมายเหตุจีนพงศาวดารราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. 153-1670) เรียกดินแดนนี้ว่า เจียงเหลียง และพงศาวดารโยนก (พ.ศ. 1754) กล่าวว่า พระเจ้าไชยศิริอพยพไพร่พลหนีพวกมอญและไทยใหญ่จากเมืองไชยปราการมาทางเซียง

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางโบราณสถานที่แสดงให้เห็นว่ามีชุมชนมาก่อนอาณาจักรสุโขทัย ได้แก่ วัดพระศรีมหาธาตุเซียง มีร่องรอยศิลปะเขมรสมัยบาเยน ปรากฏศิลาแลง วัดเจ้าจันทร์ เจดีย์ประธานวัดชมชื่นก็เป็นศาสนสถานของศาสนาฮินดู นอกจากบริเวณเมืองศรีสัชนาลัย อีกบริเวณที่มีร่องรอยศาสนาฮินดู คือบริเวณนอกเมืองสุโขทัยที่มีศาลตาผาแดง ซึ่งเป็นศาสนสถานของฮินดู หลักฐานเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นการมีชุมชนเดิมก่อนอาณาจักรสุโขทัยที่ได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรเขมร

เมื่อเริ่มแคว้นสุโขทัยหลักฐานศิลาจารึกหลักที่ 2 หรือศิลาจารึกวัดศรีชุมซึ่งทำโดยพระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณี ได้กล่าวถึงเรื่องราวของประวัติศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัยว่า มีพ่อขุนศรีนาวนำถมปกครอง เมื่อประมาณ พ.ศ. 1762 โดยมีโอรสองค์หนึ่งชื่อ พ่อขุนผาเมือง (เป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์ขอมกัมพูชา คือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มอบริดาคือนางสิขรมาหาเทวีให้เป็นมเหสี พร้อมกับมอบพระขรรค์ชัยศรีและตำแหน่ง กมรเตงอัญศรีบดินทราทิตย์) ต่อมาพ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์ประมาณ พ.ศ. 1791 แคว้นสุโขทัยถูกขอมสพาดโขลญล้าพง เจ้าเมืองล้าพงซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใกล้กับสุโขทัยเข้ายึดอำนาจ ทำให้พ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด และสหายคือ พ่อขุนบางกลางหาวเจ้าเมืองบางยางช่วยกันปราบขอมสพาดโขลญล้าพงและยึดเมืองสุโขทัยได้ และพ่อขุนผาเมืองได้มอบเมืองสุโขทัยพร้อมพระนาม ศรีอินทรบดินทราทิตย์ แก่พ่อขุนบางกลางหาวปกครองสุโขทัย ซึ่งเรารู้จักกันในนาม พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของราชวงศ์พระร่วง

สุโขทัยตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง แถบที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ยม และน่าน มีลักษณะการตั้งชุมชนเป็นกลุ่มเมืองตามลุ่มแม่น้ำ ดังนี้

1. กลุ่มเมืองศรีสัชนาลัย-สุโขทัยบนลุ่มน้ำยม
2. กลุ่มเมืองสระหลวง-สองแคว(จังหวัดพิษณุโลก) บนลุ่มน้ำน่าน
3. กลุ่มเมืองนครชุม-กำแพงเพชรบนลุ่มน้ำปิง
4. กลุ่มเมืองพระบาง (จังหวัดนครสวรรค์)

ทั้งนี้อาณาเขตของสุโขทัยสามารถที่จะแผ่ขยายออกไปอย่างมากในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เพราะพระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความสามารถทางการรบ ทรงทำสงครามขยายอาณาเขตออกไปอย่างกว้างขวางในสมัยของพระองค์ ดังปรากฏในศิลาจารึก หลักที่ 1 กล่าวถึงอาณาเขตในสมัยนั้น ดังนี้

ทิศเหนือ สุโขทัยมีอาณาเขตถึงเมืองหลวงพระบาง โดยมีเมืองแพร่ เมืองน่าน เมือง... เมืองปัวอยู่ภายใต้อำนาจ

ทิศใต้ อาณาเขตถึงสุดแหลมมลายู โดยมีเมืองคณฑี เมืองพระบาง เมืองแพร่ เมืองสุพรรณภูมิ เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี และเมืองนครศรีธรรมราชอยู่ใต้อำนาจ

ทิศตะวันออก อาณาเขตถึงเมืองเวียงจันทน์และเมืองเวียงคำ โดยมีเมืองสระหลวง เมืองสองแคว เมืองลุมบาจาย และเมืองสระคาอยู่ใต้อำนาจ

ทิศตะวันตก อาณาเขตถึงเมืองหงสาวดีจรมมหาสมุทร โดยมีเมืองฉอด เมือง.....อยู่ใต้อำนาจ

อย่างไรก็ตามอาณาเขตที่กว้างขวางนี้ก็ดำรงอยู่ไม่นาน เมื่อสิ้นแผ่นดินพ่อขุนรามคำแหงมหาราช บรรดาเมืองที่เคยอยู่ใต้อำนาจการปกครองหลายแห่งต่างก็ประกาศตนเป็นอิสระ พระมหากษัตริย์ที่ปกครองแผ่นดินต่อมาไม่สามารถที่จะรวบรวมเมืองต่างๆ ให้เป็นปึกแผ่นได้เช่นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทำให้อาณาเขตของสุโขทัยมีขนาดที่เล็กลง ดังที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ 1 (ลิไท) ดังนี้

ทิศเหนือ จรดเมืองแพร่ เมืองน่าน

ทิศใต้ จรดเมืองพระบาง (นครสวรรค์) ชากังราว ปากยม นครพระชุม สุพรรณภาว..... เมืองพาน

ทิศตะวันออก จรดอาณาจักรล้านช้าง เมืองสระหลวง สองแคว เมืองราด สระคา ลุมบาจาย

ทิศตะวันตก จรดเมืองฉอด

5.2 การปกครอง

สมัยสุโขทัยมีพระมหากษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงปกครองทั้งสิ้น 9 พระองค์ ตั้งแต่ประมาณพ.ศ.1762-1981 และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จไปครองเมืองพิษณุโลก สุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยา การปกครองในสมัยสุโขทัยในระยะแรกนี้อาณาเขตของสุโขทัยยังไม่กว้างขวางนัก ประชากรยังมีจำนวนน้อยทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองมีความใกล้ชิดกันเสมือนเป็นบุคคลในครอบครัวเดียวกัน ที่มีภาระรับผิดชอบซึ่งกันและกัน จากครอบครัวหลายๆ ครอบครัวรวมกันเป็นเมืองหรือรัฐที่มีเจ้าเมืองหรือพระมหากษัตริย์ปกครองในฐานะหัวหน้าครอบครัว ดังนั้น จึงทำให้เราเรียกการปกครองนี้ว่า การปกครองแบบพ่อปกครองลูก

การปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้ มิใช่เป็นรูปแบบการปกครองที่ใช้ตลอดช่วงสมัยสุโขทัย เพราะการปกครองแบบนี้เหมาะสำหรับการปกครองดินแดนที่มีขนาดไม่กว้างขวางนัก ดังนั้นจะเห็นว่า แท้จริงแล้วการปกครองนี้ใช้เฉพาะ 3 รัชกาลแรกของแคว้นสุโขทัยที่มีอำนาจปกครองเฉพาะเขตเมืองหลวงและเมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน (ศรีสัชนาลัยทางทิศเหนือ เมืองสองแควหรือพิษณุโลกทางทิศตะวันออก เมืองสระหลวงทางทิศใต้ และเมืองนครชุมหรือกำแพงเพชรในทิศตะวันตก) ส่วนหัวเมืองชั้นนอกนั้นผู้ปกครองเมืองต่างๆ จะมีความเป็นอิสระของตนเอง ดังนั้นอำนาจการปกครองแบบพ่อปกครองลูกนี้จึงขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ถ้าพระมหากษัตริย์มีความเข้มแข็งมาก เช่น พ่อขุนรามคำแหงมหาราชเมืองต่าง ๆ ก็จะเข้ามาอยู่ในอำนาจ แต่ถ้าพระมหากษัตริย์อ่อนแอเมืองต่าง ๆ ก็จะแยกตัวเป็นอิสระ

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช (โอรสของพ่อขุนบางกลางหาว) แคว้นสุโขทัยเริ่มเป็นปึกแผ่นมั่นคงมีการติดต่อกับดินแดนอื่น ทั้งแคว้นสุพรรณภูมิและแคว้นนครศรีธรรมราช สมัยนี้มีการขยายตัวของกลุ่มคนทั้งพวกลาว พวกทวาย และพวกไทยจากแม่น้ำอูและแม่น้ำโขงเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจำนวนมาก จนกล่าวได้ว่าสมัยนี้เป็นสมัยที่แคว้นสุโขทัยมีความเป็นปึกแผ่นและมั่นคงที่สุด

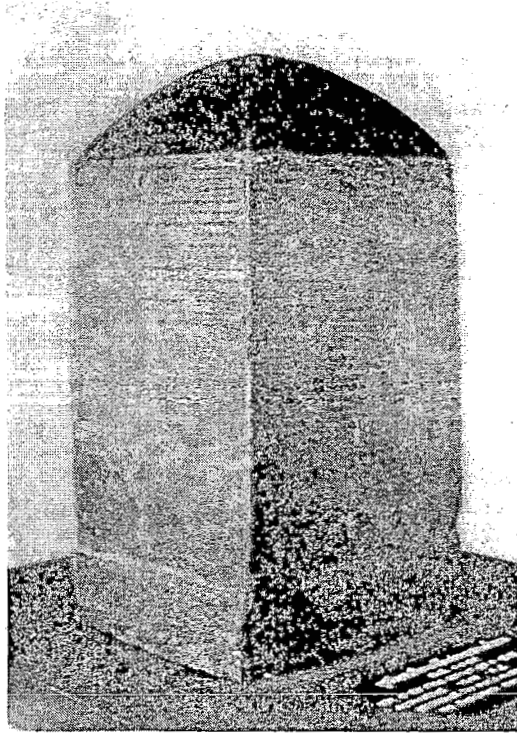
ดังนั้นเมื่อสิ้นแผ่นดินพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หัวเมืองต่าง ๆ ที่เคยอ่อนน้อมต่างก็แยกตัวเป็นอิสระ พญาเลอไทไม่สามารถปราบปรามการแตกแยกได้จนสมัยพญาลิไท (พระมหาธรรมราชาที่ 1) ต้องใช้กำลังปราบปรามศัตรูและเสด็จขึ้นครองราชย์ ในรัชสมัยนี้จะเริ่มปรากฏแนวคิดในรูปแบบธรรมราชา คือ ทรงเป็นกษัตริย์ที่เป็นปราชญ์ผู้ธรรม ทรงศึกษาหลักฐานไตรภูมิโกตา (ไตรภูมิพระร่วง) ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางศาสนาที่นอกจากจะมุ่งสั่งสอนประชาชนให้ประพฤติอยู่ในศีลธรรมแล้วยังเป็นอุดมการณ์ในการปกครองแบบธรรมราชาของพระองค์ที่ทรงใช้ธรรมในการปกครองประชาชน ซึ่งจะช่วยเน้นให้พระองค์ทรงเป็น "จักรพรรดิราช" ที่เหนือกว่าพระราชอื่น ๆ และแนวคิดธรรมราชานี้เป็นแนวคิดหลักทางการปกครองเห็นได้จากการปรากฏพระนาม "พระมหาธรรมราชา" ของพระมหากษัตริย์ถึง 4 พระองค์ คือ พระมหาธรรมราชาที่ 1-4

จึงสามารถสรุปได้ว่า แนวคิดหลักทางศาสนาในสมัยสุโขทัยที่มีบทบาทด้านการปกครองได้แก่ แนวคิดธรรมราชา โดยในระยะต้นของสมัยสุโขทัยจะมีรูปแบบของบิดาปกครองบุตร และเมื่อพระมหาธรรมราชาลิไทขึ้นครองราชย์สมบัติจะเริ่มเน้นแนวคิดธรรมราชาในการปกครอง

5.3 สภาพเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจของสุโขทัยเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง เรามักจะคุ้นเคยกับข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ข้อความสั้น ๆ นี้ ได้สร้างความเข้าใจของเราที่มีต่อสุโขทัยว่าเป็นอาณาจักรที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่จากการศึกษาในระยะหลังพบว่าเศรษฐกิจของสุโขทัยไม่ได้มีเพียงหรือมีความอุดมสมบูรณ์อย่างที่คิด จะมีก็แต่เฉพาะในบางสมัย

ที่พระมหากษัตริย์มีพระปรีชาสามารถเช่น สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่อาจกล่าวได้ว่าเศรษฐกิจ มีความรุ่งเรือง ซึ่งสภาพเศรษฐกิจของสุโขทัยนั้นอาจสรุปได้ว่ามีพื้นฐานอยู่กับการเกษตร การค้า และการผลิตเครื่องสังคโลก

ภาพที่ 6 ศิลปจารึกหลักที่ 1

-การเกษตร: การเกษตรของสุโขทัยมีจุดประสงค์ในการผลิตเพื่อการบริโภคภายในสุโขทัยเป็นหลัก การผลิตยังพึ่งพาธรรมชาติ ใช้แรงงานคนและสัตว์เป็นหลัก การเกษตรของสุโขทัยต้องใช้ระบบชลประทานเข้ามาช่วย ทั้งนี้เพราะพื้นที่เพาะปลูกของสุโขทัยแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน ในหน้าน้ำจะมีน้ำไหลบ่ามาจากภูเขาทางภาคเหนือและระบายลงสู่ลุ่มน้ำเจ้าพระยาไม่ทัน ทำให้มีน้ำท่วมขัง ดังนั้นหากปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ พื้นที่ที่เหมาะสมแก่ การเพาะปลูกก็จะไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ดี คงเหลือแต่ที่ราบเชิงเขา ซึ่งดินไม่ใคร่อุดมสมบูรณ์ การเพาะปลูกในพื้นที่นี้ก็จะได้ผลไม่คึกคัก ดังนั้นสุโขทัยจึงต้องใช้ระบบชลประทานมาช่วยเพื่อควบคุมน้ำที่ไหลจากภูเขาและน้ำที่ล้นมาจากลำน้ำให้ไหลไปตามทางที่บังคับไว้ หรือเพื่อเก็บกักน้ำไว้ในหุบเขา และขุดคลองระบายน้ำเข้าไปในพื้นที่ที่ทำการเพาะปลูก

ระบบชลประทานในสุโขทัยมีลักษณะเป็นเขื่อนเก็บกักน้ำที่เรียกว่า สรีดถรงค์ หรือถนนพระร่วง เป็นเขื่อนดินค่อนข้างสูงสร้างเป็นแนวยาวตั้งแต่ศรีสัชนาลัย ผ่านสุโขทัยไปกำแพงเพชรมีความกว้างไม่แน่นอนบางช่วงกว้าง 2 วา บางช่วง 5 วา ถึง 15 วา ตามแนวเขื่อนมีลำเหมืองฝายเป็น

คลองซอยทำหน้าที่ส่งน้ำเข้าไปยังพื้นที่เพาะปลูก ด้วยระบบชลประทานเช่นนี้ ทำให้อาณาเขตที่อยู่โดยรอบบริเวณสุโขทัยระหว่างศรีสัชชนาลัย สุโขทัย และกำแพงเพชรเป็นพื้นที่ซึ่งสามารถใช้ประโยชน์ด้านการเพาะปลูกได้

นอกจากการมีระบบชลประทานแล้ว สุโขทัยยังส่งเสริมให้มีการเพาะปลูก ด้วยการยกกรรมสิทธิ์ที่ดินให้แก่คนที่หักร้างถางพงพื้นที่เพื่อทำการเกษตร โดยให้ที่ดินนั้นสามารถตกเป็นมรดกยังลูกหลานได้อีกด้วย พืชสำคัญที่ปลูกกันมากในสุโขทัย คือ ข้าว รองลงมาได้แก่ มะม่วง มะพร้าว มะขาม ขนุน หนาก พลู พืชไร่ และผลไม้อื่นๆ

อย่างไรก็ตามหลักฐานของจีนระบุว่าในบางครั้งสุโขทัยต้องซื้อข้าวจากดินแดนทางตอนใต้ (ลพบุรี) ขึ้นไปเลี้ยงคนในอาณาจักร (เฉลิม ขงบุญเกิด 2506) แสดงให้เห็นว่าสุโขทัยยังไม่มีการผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์พอที่จะเป็นฐานในการสร้างความมั่งคั่งให้กับอาณาจักร ดังนั้นการเกษตรของสุโขทัยจึงเป็นเพียงการผลิตเพื่อหล่อเลี้ยงภายในอาณาจักรเท่านั้น

การค้า สุโขทัยตั้งอยู่ในเส้นทางการค้ามาตั้งแต่สมัยโบราณ จึงสามารถติดต่อค้าขายกับบ้านเมืองต่างๆ ได้ โดยในด้านทิศเหนือสามารถเดินทางติดต่อได้จนถึงลุ่มแม่น้ำโขง ทิศตะวันตกมีเส้นทางติดต่อกับพุกามและหัวเมืองมอญ จึงสามารถออกสู่ทะเลเบงกอลเพื่อติดต่อกับลังกาและอินเดียได้ ส่วนทิศใต้มีแม่น้ำปิง แม่น้ำเจ้าพระยาออกสู่ทะเลหรือมีเส้นทางติดต่อกับนครศรีธรรมราชได้ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าสุโขทัยมีการส่งเสริมให้พ่อค้าสามารถค้าขายได้โดยไม่เก็บภาษี ดังความในศิลาจารึกหลักที่ 1 ว่า "เจ้าเมืองบ่เอาจะกอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้าขี่ม้าไปขาย ไครจกกไคร่ค้าช้างค้า ไคร่จกกไคร่ค้าม้าค้า ไคร่จกกไคร่ค้าเงินค้ำทองค้ำ" การค้าในสมัยสุโขทัยจึงมีหลากหลายประเภท ซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ

1. การค้าภายใน ส่วนใหญ่เป็นการติดต่อค้าขายระหว่างเมืองต่างๆ โดยอาศัยแม่น้ำลำคลองและทางเกวียนเป็นเส้นทางแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างหมู่บ้าน โดยภายในตัวเมืองมีตลาดปสาน มีลักษณะเป็นห้องหรือร้านแบบห้องแถว สันนิษฐานว่าการค้าส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนสินค้ากัน โดยปริมาณการค้าคงมีไม่มากนัก

2. การค้ากับเมืองใกล้เคียง สุโขทัยค่อนข้างให้ความสำคัญกับการค้าระหว่างเมือง เห็นได้จากกรณีไม่เก็บภาษีอากรผ่านด่าน ดังข้อความในศิลาจารึกที่ว่า "เจ้าเมืองบ่เอาจะกอบในไพร่ลู่ทาง" เปิดโอกาสให้มีการค้าอย่างเสรี โดยการค้ามีลักษณะเป็นการค้าแบบกองคาราวาน ที่ใช้วัวต่างม้าต่างบรรทุกสินค้าที่เหลือใช้ไปขาย และซื้อสินค้าอื่นที่ต้องการกลับมา ดังข้อความในจารึกว่า "เพื่อนจูงวัวไปค้าขี่ม้าไปขาย"

สุโขทัยทำการค้ากับเมืองใกล้เคียง เช่น หลวงพระบาง เชียงแสน และเชียงใหม่ โดยสินค้าที่สุโขทัยซื้อกลับมาสันนิษฐานว่าเป็นของป่าประเภทต่างๆ เพื่อส่งขายต่อไปยังเมืองท่าทั้งทางด้านตะวันตกริมทะเลอันดามัน และเมืองท่าริมอ่าวไทยทางด้านใต้

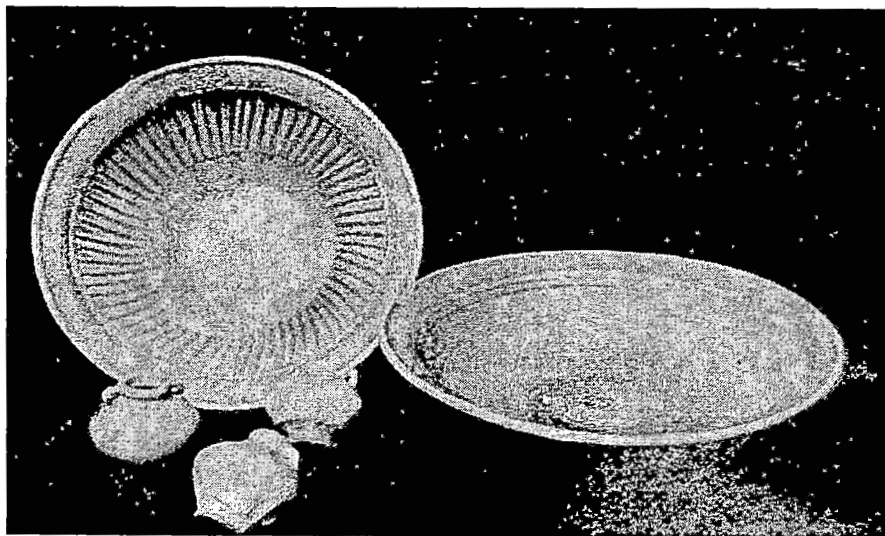
3. การค้าต่างประเทศ ทำเลที่ตั้งของสุโขทัยเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการค้าต่างประเทศ เพราะสุโขทัยไม่มีเมืองท่า ดังนั้นการค้าต่างประเทศจึงต้องมีคนกลางมารับหรือสุโขทัยต้องส่งผ่านเมืองท่าอีกต่อหนึ่ง ซึ่งสุโขทัยมีเส้นทางในการส่งผ่าน 2 เส้นทางตามกลุ่มเป้าหมายของการค้า คือ

1) เส้นทางตะวันตกไปยังเมืองเมาะตะมะ เส้นทางนี้สุโขทัยสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าจากอินเดีย เปอร์เซียและอาหรับ

2) เส้นทางใต้ออกสู่อ่าวไทย เส้นทางนี้สุโขทัยสามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าจีน ญี่ปุ่น มลายู และอินโดนีเซีย

การที่สุโขทัยต้องพึ่งพาอาศัยเมืองท่าของผู้อื่นในการติดต่อกับต่างประเทศนี้ ทำให้การค้ากับต่างประเทศของสุโขทัยขึ้นอยู่กับอำนาจทางการเมืองของสุโขทัยว่ามีมากน้อยเพียงใด ดังนั้นหลังสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชอาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง จึงมีผลต่อการค้ากับต่างประเทศของสุโขทัย อย่างไรก็ตามแม้ว่าการค้ากับต่างประเทศจะไม่ได้สร้างความมั่งคั่งให้กับสุโขทัยมากนักแต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการค้าหนึ่งในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพของแคว้นสุโขทัย

การทำเครื่องสังคโลก แคว้นสุโขทัยมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่เรียกกันว่า เครื่องสังคโลก คำว่าสังคโลกนี้บ้างก็ว่ามาจากคำว่า ซ้อง โลก (ซ้อง คือชื่อราชวงศ์ ส่วน โลก แปลว่าเตา) หมายถึงเตาแผ่นดินซ้อง บ้างก็ว่ามาจากคำว่า สวรรคโลก ซึ่งเป็นชื่อเมืองหนึ่ง อย่างไรก็ตามเรื่องนี้ไม่มีข้อยุติ เครื่องสังคโลกมีกรรมวิธีการผลิตโดยการนำเอาแร่ธาตุ เช่น ดินขาว หินฟันม้า และวัสดุอื่นมาผสมรวมกันปั้นเป็นภาชนะรูปทรงต่างๆ จากนั้นนำมาเผาเพื่อไล่ความชื้นให้ออกไปจากเนื้อดิน แล้วจึงนำไปเคลือบด้วยน้ำยาสีขาวนวลหรือสีเขียวไขกา และนำไปเข้าเตาเผาอีกครั้งหนึ่งจึงเสร็จเป็นเครื่องสังคโลก

ภาพที่ 7 ภาชนะสีเขียวไขกาในสมัยสุโขทัย

การทำเครื่องสังคโลกนี้สันนิษฐานว่าได้รับเทคนิคจากช่างจีน เพราะเครื่องสังคโลกที่พบ
นั้นปรากฏรูปแบบจีนอย่างมาก ในแคว้นสุโขทัยพบแหล่งผลิตเครื่องสังคโลกอยู่ 3 แห่ง คือ แห่ง
แรก เตาทุเรียง อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองสุโขทัย มีเนื้อที่ประมาณ 5,000 ตารางเมตร แห่ง
ที่สอง คือ เตาป่ายาง อยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือของศรีสัชนาลัย มีเนื้อที่ประมาณ 5,500 ตารางเมตร
และแห่งที่สามคือ เตาเกาะน้อย อยู่ห่างจากแก่งหลวงขึ้นไปตามลำน้ำยมประมาณ 5 กิโลเมตร มีเนื้อ
ที่ประมาณ 195,000 ตารางเมตร

เครื่องสังคโลกที่ผลิตในสุโขทัยนี้ สันนิษฐานว่าผลิตเพื่อความต้องการของตลาดภายใน
และแคว้นใกล้เคียงเป็นหลัก ส่วนการส่งออกต่างประเทศนั้นคงจะเริ่มในสมัยสุโขทัยตอน
ปลาย เพราะจีนซึ่งเป็นผู้ส่งออกเครื่องปั้นดินเผาเคลือบรายใหญ่ประสบปัญหาการเมืองภายใน จึง
ทำให้ผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้ในปริมาณที่น้อยลง เปิดโอกาสให้สุโขทัยสามารถส่งออก โดยชน
ส่งผ่านเมืองท่าชายทะเล เช่น เมืองเมาะตะมะที่มีพ่อค้าชาวอินเดีย อาหรับและเปอร์เซียที่เดินทางมา
ซื้อสินค้าที่มาจากจีนและญี่ปุ่น นอกจากนั้นยังส่งผ่านทางใต้แถบคาบสมุทรมลายูไปยังอินโดนีเซีย
และฟิลิปปินส์ ดังนั้นเครื่องสังคโลกจึงเป็นสินค้าสำคัญชนิดหนึ่งในการค้ากับต่างประเทศของ
แคว้นสุโขทัย

กล่าวโดยสรุปสภาพเศรษฐกิจของแคว้นสุโขทัยเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพหุอย่างชีพที่มี
พื้นฐานอยู่กับการเกษตร การค้า และการทำเครื่องสังคโลก โดยด้านการเกษตรต้องอาศัยการจัดการ
ระบบชลประทาน การเพาะปลูกมีจุดประสงค์หลักเพื่อการบริโภคภายในอาณาจักร โดยมีการค้า
ขายแลกเปลี่ยนทั้งภายในและระหว่างเมือง ส่วนการค้ากับต่างประเทศนั้นสุโขทัยต้องส่งสินค้าออก
ผ่านเมืองท่าต่างๆ ส่วนการทำเครื่องสังคโลกนั้นก็ยังสามารถส่งออกได้ช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นจึง
อาจสรุปได้ว่าเศรษฐกิจของสุโขทัยนั้นไม่ได้เจริญรุ่งเรือง เพราะเงื่อนไขสภาพภูมิศาสตร์ ซึ่งมีที่ตั้ง
ที่ไม่เอื้ออำนวยกับการติดต่อกับต่างประเทศ

อย่างไรก็ตามในสมัยสุโขทัยก็มีการติดต่อกับต่างประเทศที่โดดเด่น คือ การติดต่อกับจีน
โดยการติดต่อนั้นส่วนหนึ่งเป็นการติดต่อเพื่อเหตุผลทางการเมืองที่ต่างต้องการการยอมรับซึ่งกัน
และกัน ทั้งนี้เพราะจีนนั้นเป็นรัฐที่มีอิทธิพลค่อนข้างมากในขณะนั้น จีนมองรัฐในดินแดนเอเชีย
ตะวันออกเฉียงใต้ว่าเป็นรัฐบรรณาการของจีนที่จะต้องส่งบรรณาการที่เรียกว่า ระบบบรรณาการ
หรือจิ้มก้อง ดังนั้นจักรพรรดิจีนได้เคยส่งพระราชสาส์นให้ประเทศต่างๆ จัดส่งเครื่อง
ราชบรรณาการไปอ่อนน้อม และหากขัดขึ้นจักรพรรดิจีนจะส่งกองทัพมาปราบเช่นที่ทำกับพม่า
ชวา จามปา ญี่ปุ่น เป็นต้น ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้มีคณะทูตจีนมาเข้าเฝ้าพร้อม
พระราชสาส์นของพระเจ้ากุบไลข่าน ในพระราชสาส์นมีพระบรมราชโองการให้พระมหากษัตริย์
ของสุโขทัยมาเฝ้า ถ้าขัดข้องให้ส่งลูกหลาน อนุชาและขุนนางผู้ใหญ่เข้าถวายสิ่งของ แต่จากการ
วิเคราะห์ของนักประวัติศาสตร์เชื่อว่า พ่อขุนรามคำแหงมิได้เสด็จไปเมืองจีนแม้โอรสรัชทายาทก็

มิได้เสด็จไป จนพระเจ้าอุบลไชยขึ้นครองราชย์แล้ว 5 ปี พญาเลอไทจึงนำคณะทูตไปเฝ้าพระเจ้าหงวนเซ่งจงฮ่องเต้ (พ.ศ. 1841)

ขณะที่สุโขทัยเองก็ต้องการให้จักรพรรดิจีนพระราชทานสิ่งของเครื่องใช้และตราตั้งมาให้ โดยเฉพาะเมื่อเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์และเป็นการยอมรับการขึ้นเป็นกษัตริย์ ซึ่งหลายสมัยก็มีการส่งสิ่งของมาตามพระราชสาสน์ที่ขอไป

นอกจากการติดต่อด้านการเมืองนี้แล้ว ในด้านเศรษฐกิจไม่พบว่ามีการค้าขายโดยตรงกับจีนในระดับรัฐ แต่จะมีการค้าขายผ่านพ่อค้าจีนบ้าง ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขด้านสภาพทำเลที่ตั้งของสุโขทัยที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินและห่างจากทะเลมาก ทำให้ไม่สะดวกมากนักกับการติดต่อกับต่างประเทศ โดยเฉพาะด้านการค้า อย่างไรก็ตามการค้าต่างประเทศก็ยังคงมีอยู่บ้าง เห็นได้จากการค้นพบเครื่องสังคโลกและสันนิษฐานกันว่าเป็นสินค้าออกที่สำคัญในสมัยสุโขทัยตอนปลาย จนถึงสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จีนประสบปัญหาการส่งออกเครื่องสังคโลก ดังนั้นอาจสรุปได้ว่าการติดต่อกับจีนนั้นเป็นการติดต่อโดยมีเงื่อนไขด้านการเมืองเป็นสำคัญ

5.4 สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรม

โครงสร้างชนชั้นในสังคม

ในสมัยนี้ยังไม่พบหลักฐานที่สามารถระบุชัดเจนได้ถึงการแบ่งชนชั้นในสังคมเป็นชนชั้นต่าง ๆ อย่างไรก็ดีข้อความในศิลาจารึกได้แสดงให้เห็นว่ามีชนชั้นต่าง ๆ ดังนี้

1. พระมหากษัตริย์ เป็นผู้ปกครองสูงสุด พระมหากษัตริย์ในระยะแรกมีพระนาม “พ่อขุน” นำหน้า แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง สมัยต่อมาคำนำหน้าพระนามเปลี่ยนเป็น “พระ” แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของฐานะกษัตริย์ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนขึ้นในสมัยอยุธยาที่พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนเป็น “สมมติเทพ”
2. เจ้านายและขุนนางเป็นผู้ปกครองระดับรองลงมาจากพระมหากษัตริย์ ในสมัยสุโขทัยเจ้าเมืองมีศักดิ์เป็น “ขุน” มีอำนาจปกครองเมืองของตนอย่างเด็ดขาด และมีเจ้านายและขุนนางในระดับรอง ๆ ลงมาที่จะปฏิบัติราชการช่วยเหลือเจ้าเมืองและพระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวง เรียกว่า “ลูกเจ้า ลูกขุน”
3. พระสงฆ์ จัดว่าเป็นสถานะพิเศษในสังคม เพราะนอกจากจะเป็นผู้สอนธรรมวินัยให้ศาสนาสามารถสืบทอดต่อไปได้แล้ว ยังเป็นผู้ที่มีความพิเศษ เพราะเป็นผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ สามารถที่จะคอยช่วยเหลือแก้ปัญหาต่าง ๆ ให้แก่สังคมได้ ดังนั้นพระสงฆ์จึงได้รับการยกเว้นไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน เช่น ไพร่ ทาส
4. ไพร่ เป็นประชาชนธรรมดา ในสมัยนั้นเรียกว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใส” อาศัยอยู่ในราชธานีและหัวเมืองต่าง ๆ สันนิษฐานว่าไพร่สามารถร้องเรียนพระมหากษัตริย์หรือเจ้าเมืองให้ช่วยเหลือในเวลาเดือดร้อนได้ ดังมีข้อความว่า “ไพร่ฟ้าหน้าปก” ปรากฏในศิลาจารึก

5. ทาส เป็นประชาชนที่ไม่มีอิสระในตนเอง ในสมัยนั้นเรียกว่า “ไพร่ฟ้าข้าไทย” โดยคำว่า “ข้า” นี้ เป็นคำเรียกชนชั้นทาส ปรากฏหลักฐาน ในดินแดนใกล้เคียงเช่น ล้านนา ดังปรากฏในกฎหมายมังรายศาสตร์ ระบุลักษณะของข้าว่ามี 5 ประเภท คือ

- 5.1 ข้าที่ซื้อมาด้วยข้าวของ
- 5.2 ข้าที่เกิดจากแม่ที่เป็นข้า (ลูกข้าหญิง)
- 5.3 ผู้ที่มอบตัวเป็นข้า
- 5.4 ผู้ที่มอบตัวเป็นข้าเมื่อสิ้นเนื้อประดาตัว
- 5.5 คนใช้หรือผู้รับจ้างทำงานมาเป็นข้า (ข้อย)

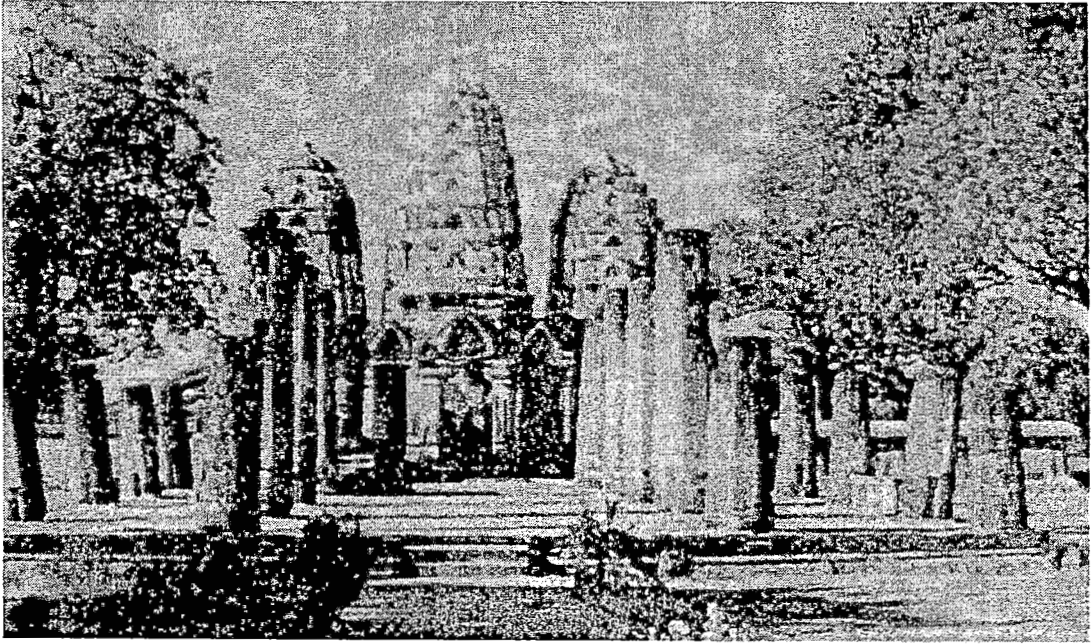
การแบ่งคนเป็นชนชั้นดังกล่าวนี้ ต่างมีพันธะต่อกันโดยที่ผู้ปกครอง (พระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนาง) มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองแก่ไพร่ ทาส ส่วนไพร่ ทาส ก็จะต้องเคารพเชื่อฟัง และใช้แรงงานรวมทั้งสิ่งของที่หามาได้ให้แก่ นายของตนเป็นการตอบแทน อย่างไรก็ตามระบบสังคมของสุโขทัยยังไม่มีความเข้มงวดเช่นสมัยอยุธยา อาจเป็นเพราะขอบเขตพื้นที่การปกครองที่ไม่มากนัก และความเชื่อเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์มีความใกล้ชิดกับประชาชนและแนวคิดธรรมราชา ที่มีบทบาททางการปกครองกำกับอยู่

ด้านศิลปกรรม การรับอิทธิพลพุทธศาสนานิกายมหายาน ทำให้ศาสนสถานในเมืองสุโขทัยมีแบบแผนเดียวกับเมืองละโว้เป็นส่วนใหญ่ เช่น พระปรางค์วัดพระพายหลวง มีภาพลายปูนปั้นประดับที่ซุ้ม มีการจัดองค์ประกอบเหมือนกับลายปูนปั้นพระปรางค์วัดมหาธาตุลพบุรี ส่วนเมืองเซียง บริเวณวัดพระบรมธาตุเซียงมีซุ้มประตูและกำแพงแก้วล้อมรอบวัด และวัดเจ้าจันทร์มีพระปรางค์ที่แสดงศิลปกรรมแบบลพบุรี ศาสนสถานในเมืองสุโขทัยเก่าเป็นวัด 16 แห่ง เทวสถาน 4 แห่ง และภายนอกเมืองสุโขทัยเก่ามีศาสนสถานอีกประมาณ 70 แห่ง ศาสนสถานเหล่านี้แบ่งได้เป็น 4 แบบคือ

1. แบบที่มีเจดีย์เป็นหลักของวัด ด้านหน้าเป็นวิหาร เช่นวัดมหาธาตุ
2. แบบที่มีมณฑปเป็นหลักของวัด ด้านหน้าเป็นวิหาร
3. แบบที่มีพระปรางค์เป็นหลักของวัด ด้านหน้าเป็นวิหาร
4. แบบที่มีวิหารเป็นหลักของวัด ในวิหารมีเจดีย์หรือปรางค์เล็กๆ

สุโขทัยไม่เพียงปรากฏศาสนสถานในพุทธศาสนาเท่านั้น ยังปรากฏศาสนสถานในศาสนาฮินดู คือ ศาลาผาแดง หรือศาลพระเสื้อเมือง และวัดศรีสวาย¹ (วัดศรีสวายนี้ในระยะแรกเป็นศาสนสถานในศาสนาฮินดูต่อมามีการดัดแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาแบบเถรวาท) ทั้งศาลาผาแดงและวัดศรีสวายมีพระปรางค์ศิลปะแบบลพบุรีเป็นประธานหลักของศาสนสถาน

¹ เป็นวัดที่น่าจะมีมาก่อนสมัยสุโขทัย เพราะมีอิทธิพลของศิลปะขอม แต่ได้มีการบูรณะสร้างเสริมในสมัยสุโขทัย ที่แปลงศาสนสถานแห่งนี้เป็นวัดในพุทธศาสนา

ภาพที่ 8 วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย

แคว้นสุโขทัยมีอิสระทางการปกครองอยู่ประมาณ 200 ปี และในปลายพุทธศตวรรษที่ 20 แคว้นสุโขทัยก็ถูกผนวกเข้ากับอยุธยา ในรัชสมัยพระบรมไตรโลกนาถ

บทที่ 6

อาณาจักรอยุธยา

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. ศึกษาความเป็นมา และพัฒนาการของอาณาจักรอยุธยา
2. ลักษณะการปกครองทั้งแนวคิดทางศาสนาและ โครงสร้างการควบคุมกำลังคน
3. สภาพทางเศรษฐกิจและการติดต่อกับต่างประเทศที่สัมพันธ์กับการเมืองของอยุธยา

วิธีการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่คุณสอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

6.1 ที่ตั้งและพัฒนาการของอาณาจักร

อาณาจักรอยุธยากำเนิดขึ้นจากการรวมตัวของบ้านเมืองแคว้นในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง คือ แคว้นสุพรรณภูมิ (หรือเสียม) และแคว้นละโว้ (ลพบุรี) โดยแคว้นสุพรรณภูมิอยู่ทางด้านตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ส่วนแคว้นละโว้นั้นอยู่ทางด้านตะวันออกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง และทั้งสองแคว้นมีความเจริญเป็นปึกแผ่นอยู่ในระดับหนึ่งแล้วก่อนที่จะเกิดอาณาจักรอยุธยา

สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง ประสูติในราว พ.ศ.1857 พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างเมืองอยุธยาขณะที่มีพระชนมายุ 36 พรรษา กล่าวคือใน พ.ศ.1893 พระเจ้าอู่ทองแห่งแคว้นละโว้ ทรงเป็นผู้นำในการรวมแคว้นสุพรรณภูมิและแคว้นละโว้เข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน และสร้างกรุงศรีอยุธยาที่ตำบลหนองโสน (บึงพระราม) เป็นราชธานี การรวมตัวของแคว้นทั้งสองเกิดจากความสัมพันธ์ทางเครือญาติ คือ พระเจ้าอู่ทองแห่งแคว้นละโว้ ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งแคว้นสุพรรณภูมิ ความสัมพันธ์จากการแต่งงานนี้ ทำให้เกิดความเชื่อมโยงอำนาจทางการเมืองและนำมาสู่การเกิดขึ้นของอาณาจักรอยุธยา

การรวมตัวของแคว้นละโว้กับแคว้นสุพรรณภูมิในปลายพุทธศตวรรษที่ 19 คงเป็นเหตุการณ์สำคัญ ทั้งนี้เพราะเหตุการณ์ดังกล่าวได้ปรากฏอยู่ในหลักฐานของจีนเรื่อง "บันทึกล้อเกวียน" เขียนโดย วั๋งตัวยวน ได้พูดถึงการรวมกันของแคว้นทั้งสองว่า ครั้นเมื่อเดือนที่ 5 ของฤดูร้อนแห่งรัชกาลจื้อเจิ้ง ปีฉลู (ตรงกับ พ.ศ.1892) เสียนยอมจำนนต่อลพบุรี นอกจากนี้เหตุการณ์ดังกล่าวยังมีปรากฏในพระราชพงศาวดารราชวงศ์หมิง บรรพที่ 210 กล่าวถึงกำเนิดของอาณาจักรอยุธยาไว้ว่า "เนื่องจากลพบุรีแสนยานุภาพสูง จึงได้ผนวกเอาดินแดนของเสียน และเรียกชื่อว่า เสียนลพบุรี"

อยุธยาตั้งอยู่ในทำเลที่ดีมาก เหมาะกับการทำการเกษตร การค้า และเป็นผลิตทางยุทธศาสตร์ กล่าวคือ ด้านการเกษตร อยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ทำให้ที่ราบลุ่มบริเวณนี้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก โดยเฉพาะข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก และยังเป็นชุมทางในการติดต่อค้าขายกับหัวเมืองภายในและการค้ากับต่างประเทศด้วย

อาณาจักรอยุธยาสามารถพัฒนาขึ้นมาได้อย่างรวดเร็ว เพราะมีปัจจัยพื้นฐานทั้งด้านภูมิศาสตร์ ความเจริญทางด้านวัฒนธรรมและการทหาร กล่าวคือ

ปัจจัยด้านภูมิศาสตร์ อาณาจักรอยุธยามีแม่น้ำ 3 สายไหลมาบรรจบกัน ได้แก่ แม่น้ำลพบุรีทางด้านเหนือ แม่น้ำเจ้าพระยาทางด้านตะวันตกและด้านใต้ และแม่น้ำป่าสักทางด้านตะวันออก เมื่อชุดคลองเชื่อมแม่น้ำลพบุรีกับแม่น้ำป่าสักแล้ว อยุธยาก็กลายเป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน เป็นปราการธรรมชาติในการป้องกันการโจมตีของข้าศึกได้เป็นอย่างดี และในฤดูน้ำหลากน้ำจะท่วมบริเวณที่ราบ ข้าศึกไม่สามารถตั้งกองทัพรายล้อมอยู่ได้นาน

จากแผนที่จะเห็นว่าอยุธยามีอาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรใกล้เคียงอยู่ทุกทิศ กล่าวคือ
 ทิศเหนือติดต่อกับอาณาจักรล้านนา
 ทิศตะวันออกติดต่อกับอาณาจักรขอมหรือเขมร
 ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง
 ทิศใต้ติดต่อกับหัวเมืองมลายู ซึ่งเป็นประเทศราชของไทย
 ทิศตะวันตกติดต่อกับอาณาจักรพม่าและมอญ

ปัจจัยด้านความเจริญทางวัฒนธรรมและการทหาร อาณาจักรอยุธยาได้รับมรดกความเจริญทางวัฒนธรรมทางศาสนา (พุทธ พราหมณ์ และฮินดู) จากแคว้นละโว้ ส่วนความเข้มแข็งด้านการทหารนั้นได้รับมาจากแคว้นสุพรรณภูมิ ด้วยปัจจัยความพร้อมพื้นฐานเช่นนี้ ทำให้อาณาจักรอยุธยาสามารถเกิดและเติบโตได้ ขณะที่ศูนย์กลางอำนาจเดิมที่อยู่ใกล้เคียงทั้งแคว้นสุโขทัยและอาณาจักรเขมรกำลังเสื่อมอำนาจลง

อาณาจักรอยุธยาช่วงแรกยังไม่มี การรวมตัวกันอย่างแน่นแฟ้นนักเพราะมีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองระหว่างราชวงศ์อู่ทอง (แคว้นละโว้เดิม) กับราชวงศ์สุพรรณภูมิ การแย่งชิงอำนาจเป็นอยู่นานจนราวกลางพุทธศตวรรษที่ 20 ราชวงศ์สุพรรณภูมิจึงสามารถครองอำนาจได้อย่างเด็ดขาด ส่วนราชวงศ์อู่ทองหมดบทบาทไปจากการเมืองของอาณาจักรอยุธยา

อาณาจักรอยุธยาสามารถขยายอำนาจไปยังดินแดนใกล้เคียง ทั้งทางทิศเหนือ (สุโขทัยและล้านนา) ทิศตะวันออก (เขมร และดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ทิศตะวันตก (มอญ) และทิศใต้ (นครศรีธรรมราชและหัวเมืองมลายู) การตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาไม่ได้หมายความว่า เป็นตลอดเวลา เมื่อใดที่อยุธยามีปัญหาภายในหรือพระมหากษัตริย์อ่อนแอลงก็จะมีบางแคว้นหรืออาณาจักรประกาศอิสระ อย่างไรก็ตามเมื่อถึงพุทธศตวรรษที่ 21 อยุธยาจึงเป็นอาณาจักรใหญ่ที่มีอำนาจมากอาณาจักรหนึ่ง สาเหตุที่ทำให้อาณาจักรอยุธยาต้องขยายอำนาจและอาณาเขตนี้มีสาเหตุมาจากปัจจัย 2 ประการ คือ

ประการแรก ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การที่อยุธยาเป็นเมืองท่าในการติดต่อค้าขายทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร ทำให้อยุธยามีความต้องการสินค้าของป่า ดังนั้นการขยายดินแดนจึงสามารถช่วยในการขยายเครือข่ายการค้าของป่าให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งการแสวงหาสินค้าและการมีเมืองท่าไว้ขายสินค้ามากขึ้น

ประการที่สอง คือแนวคิดพระจักรพรรดิราช ซึ่งเป็นแนวคิดทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ว่า พระจักรพรรดิราช คือ พระราชาที่ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั้งปวง แนวคิดทางการเมืองเช่นนี้ ทำให้อาณาจักรที่ก่อตัวขึ้นจนมีความมั่นคงแล้วมักจะแผ่อำนาจขยายดินแดนไปยังดินแดนที่อยู่ใกล้เคียง

อาณาจักรอยุธยาสามารถขยายอาณาเขตและมีความเข้มแข็งด้านการทหาร จนเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจอาณาจักรหนึ่งในระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงครั้งแรกของพุทธ

ศตวรรษที่ 21 แต่ต่อมาราวปลายพุทธศตวรรษที่ 21 เมื่อราชวงศ์ตองอูแห่งอาณาจักรพม่าสามารถที่จะรวบรวมอาณาจักรจนมั่นคงพร้อมที่จะขยายอำนาจได้ ก็ทำให้อยุธยาต้องเผชิญหน้ากับพม่าในการขยายดินแดนไปยังอาณาจักรมอญในสงครามเมืองเชียงกราน (พ.ศ.2081) และนำมาสู่สงครามครั้งต่อมา เช่น สงคราม พ.ศ. 2091 (สงครามนั้อยุธยาเสียวีรสตรีคือสมเด็จพระศรีสุริโยทัย) สงครามช้างเผือก พ.ศ. 2106 และสงคราม พ.ศ. 2111-2112 โดยสงครามครั้งนี้ทำให้อยุธยาต้องตกเป็นประเทศราชของพม่านาน 15 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2112-2127

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระนเรศวรเมื่อครั้งยังทรงเป็นอุปราชได้ประกาศอิสรภาพใน พ.ศ.2127 รวบรวมไพร่พลจากหัวเมืองเหนือและแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างทำสงครามกับพม่าหลายครั้งระหว่าง พ.ศ. 2127-2129 ต่อมา พ.ศ. 2135 อยุธยาและพม่าได้ทำสงครามใหญ่ครั้งสำคัญ คือ สงครามยุทธหัตถี ซึ่งอยุธยาเป็นฝ่ายชนะและทำให้พม่าไม่ได้ยกทัพมารุกรานอยุธยาอีกนานถึง 168 ปีจนถึง พ.ศ. 2303 และในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงยกทัพไปตีดินแดนอื่นทั้งทางด้านทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก ทำให้อาณาเขตและอำนาจทางการเมืองของอยุธยาขยายออกไปอย่างกว้างขวางอีกครั้ง และตั้งแต่สมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา อยุธยาได้ฟื้นฟูเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้เศรษฐกิจของอยุธยาเจริญรุ่งเรืองขึ้น และอยุธยาสามารถดำรงความเป็นศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจได้จนถึง พ.ศ. 2310 ก็ต้องเสียกรุงแก่พม่าเป็นครั้งที่สอง นับเป็นการสิ้นสุดอาณาจักรอยุธยา ซึ่งมีระยะเวลายาวนานรวม 417 ปี

6.2 สภาพการเมืองการปกครอง

การปกครองของอยุธยามีพื้นฐานทางความคิดร่วมทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ และฮินดูเป็นฐานสำคัญ ซึ่งในที่นี้จะขอนำเสนอถึงแนวคิดทั้งสองเป็นพื้นฐานก่อนที่จะทำความเข้าใจถึงระบบการเมืองการปกครองในสมัยอยุธยา

ศาสนาพุทธ คำสอนในศาสนาพุทธที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการปกครอง ได้แก่พระสูตรในพุทธศาสนาที่ได้อธิบายกำเนิดของสังคม รัฐและผู้ปกครองไว้ในพระบาลีสถิตตันตปิฎก ที่มณีกายปาฎีกวรรค พระสูตรที่ 4 อัครัญญสูตร เป็นพระสูตรที่องค์สัมมาสัมพุทธเจ้าอธิบายแก่พราหมณ์กลุ่มชื่อว่า เสฏฐะและภราทวาระซึ่งบวชเป็นภิกษุ โดยอธิบายถึงวิวัฒนาการของการเกิดมนุษย์และสังคม การเมือง และความจำเป็นต้องมีการปกครอง เริ่มตั้งแต่วิวัฒนาการของมนุษย์จนกระทั่งก่อตั้งสถาบันครอบครัวและขยายเป็นสถาบันสังคมที่ใหญ่ขึ้นและจำเป็นต้องจัดระเบียบการปกครองให้เป็นระบบ

อัครัญญสูตร ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของสังคมและการเมืองของมนุษย์ว่า โลกเกิดจากธาตุซึ่งร้อนและค่อยๆ เย็นลง ปรากฏสิ่งมีชีวิตทั้งพืช สัตว์และมนุษย์เกิดขึ้น ในระยะแรกมีอาหารอุดมสมบูรณ์ มนุษย์อยู่อย่างสงบสุข มนุษย์ซึ่งมีความแตกต่างในลักษณะกายภาพทางเพศ เกิดชอบ

พอกัน มีการตั้งครอบครัว รู้จักการสะสมทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน จึงทำให้เกิดการทะเลาะแย่งชิงเบียดเบียน มนุษย์จึงเริ่มหาทางแก้ไขปัญหา โดยขอผู้มีความสามารถเข้มแข็งมาทำหน้าที่ขจัดความระส่ำระสายในสังคม โดยให้อำนาจลงโทษผู้กระทำผิดในสังคมและเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองทรัพย์สิน ไร่นา และชีวิต รวมทั้งเป็นผู้ตัดสินในความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคม ผู้ที่ได้รับเลือกเป็นหัวหน้ามีตำแหน่งเรียก มหาสมมติ หรือมหาชนสมมติ เพราะได้รับมอบหมายจากคนทั้งปวงด้วยหน้าที่เป็นผู้ปกครองและป้องกันที่นา จึงได้นามอีกอย่างว่า “กษัตริย์” (ซึ่งมาจากคำว่า เกษตร) แปลว่า ผู้ปกครองและคุ้มครองที่นา ซึ่งต่อมาภายหลังจึงได้ชื่อว่า “ราชา” เพราะทรงปกครองอย่างดี มีความชอบธรรม เป็นที่รักและพึงพอใจแก่คนทั้งหลาย ซึ่งการจะเป็นราชาได้นั้นจะต้องมี “ธรรม” เป็นหลักในการปกครอง ซึ่งเป็นหลักสำคัญทางพุทธศาสนาที่ผูกพันกับระบบการปกครองของไทยตลอดมา

ศาสนาพราหมณ์และฮินดู แนวความคิดทางศาสนาพราหมณ์และฮินดูเกี่ยวกับจักรวาลและการสร้างโลกมีบทบาทต่อแนวคิดเกี่ยวกับรัฐและสถาบันกษัตริย์ ซึ่งเชื่อว่าสังคมจะต้องมีผู้มีอำนาจมาปกครอง ควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม กษัตริย์เป็นศูนย์กลางที่สำคัญที่สุดของสังคม เป็นจักรวาลของการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงสังคม กษัตริย์มีหน้าที่ต่อผู้ใต้ปกครองอย่างหนึ่งคือทำหน้าที่ปกครองลงโทษอย่างเป็นธรรม และผู้ใต้ปกครองทำหน้าที่เสียภาษีและเชื่อฟังผู้ปกครอง โดยความคิดเกี่ยวกับจักรวาลกล่าวว่า ราชธานีเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและจำลองเขาพระสุเมรุมาเป็นปราสาทราชวังของผู้ปกครอง โดยเชื่อว่าพระราชผู้ปกครองเป็นผู้ปกครองที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งพระอิศวร พระวิษณุ และพระนารายณ์อวตารเป็น เทวราชานันเอง (เทวราชาจะต้องมีเสนาบดี 4 ตำแหน่ง และมีมเหสีใหญ่และรองตามทิศทั้ง 8)

สรุปว่า ศาสนาพราหมณ์และฮินดู มีความเชื่อเกี่ยวเนื่องในลัทธิเทวราชาที่ถือว่ากษัตริย์เป็นผู้ปกครองรัฐ ที่มีความเป็นเทพเจ้า (อวตาร) ราชธานีและพระราชวังเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ความเชื่อนี้จะปรากฏชัดเจนในสมัยอยุธยาที่นิยมตั้งพระนามของกษัตริย์ว่า “รามาริบัติ” อันเป็นพระนามของพระนารายณ์ที่อวตารมาเป็นพระรามเพื่อปราบยุคเงี้ยวและมีชื่อราชธานีว่า “อโยธยา” หรือ “อยุธยา” เพื่อให้สอดคล้องกับชื่อเมืองของพระราม เป็นต้น

การปกครองสมัยอยุธยามีลักษณะผสมผสานด้วยแนวคิดทางศาสนาที่มีอิทธิพลในขณะนั้น กล่าวคือ ส่วนหนึ่งจะได้รับแบบอย่างจากแคว้นสุโขทัยที่พระมหากษัตริย์จะใช้หลักปกครองที่ทรงมีอำนาจเด็ดขาด และมีธรรมในการปกครองตามแนวคิดทางพุทธศาสนา อีกส่วนหนึ่งได้รับแบบอย่างมาจากเขมรจากการที่อยุธยาสามารถตีเขมรเป็นประเทศราชได้ในปี พ.ศ. 1974 หรือสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ทำให้อยุธยาได้รับแนวคิดเทวราชาเข้ามาปรับใช้

แนวคิดเทวราชาเป็นแนวคิดจากศาสนาพราหมณ์และฮินดู ซึ่งเชื่อว่าพระมหากษัตริย์ไม่ใช่เป็นคนธรรมดาแต่เป็นปางอวตารของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นเมื่อพระมหากษัตริย์

ขึ้นครองราชย์สมบัติจะต้องมีพิธีบรมราชาภิเษก เป็นพิธีเกี่ยวเนื่องศาสนาพราหมณ์ โดยพราหมณ์จะเป็นผู้ทำหน้าที่ในการอัญเชิญพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าเข้ามาสถิตในองค์พระมหากษัตริย์ พราหมณ์จะใช้คำพูดกับพระมหากษัตริย์เหมือนกับพูดกับพระคิเวหรือพระนารายณ์ซึ่งเป็นพระผู้เป็นเจ้าของ นอกจากนี้ก็จะมีการถวายพระสังวาลย์ธูรา พระแสงราชวุธ และถวายพระบรมนามาภิไธยซึ่งมีคำ “ทิพยเทพาวตาร” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ได้เป็นพระผู้เป็นเจ้าของแล้ว

ที่อยู่หรือพระบรมมหาราชวังก็ต้องมีลักษณะเป็นเทวสถานอันเป็นที่สถิตของพระผู้เป็นเจ้าของ โดยปกติเทวสถานในอินเดียจะมีสตรีที่เรียกว่าเทวทาสีคอยปรนนิบัติรับใช้เทพเจ้าอยู่เป็นจำนวนมาก พระมหากษัตริย์ก็เช่นกันที่จะมีสตรีคอยรับใช้มากมาย โดยในราชสำนักจะมีพื้นที่ที่เรียกว่าฝายโน ซึ่งเป็นที่พักอาศัยแก่สตรีเหล่านี้ โดยเป็นพื้นที่หวงห้ามที่ห้ามผู้ชายอื่นเข้าไป การกำหนดเช่นนี้นัยหนึ่งเพื่อทำให้พระบรมมหาราชวังเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งยังเป็นการสร้างความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์อีกด้วย

พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา มักจะสถิตอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ไม่เปิดเผยพระองค์ ยกเว้นเวลาที่มีพระราชพิธีหรือโปรดให้ข้าราชการเข้าเฝ้า จะเสด็จออกประทับให้เห็นทางช่องพระบัญชร และหากเสด็จออกนอกพระบรมมหาราชวังก็ต้องมีขบวนแห่เช่นพิธีแห่เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ราษฎรที่เฝ้าอยู่ตามทางจะมองพระองค์ไม่ได้ต้องก้มหน้าหมอบลง เพราะในศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าเทพเจ้าจะมีรัศมีรอบพระวรกายที่จะทำให้ผู้มองตาบอดทันที แต่พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยามีฐานะเป็นสมมติเทพไม่ใช่เทพเจ้าจริงๆ จึงต้องมีทหารรักษาพระองค์นำหน้าขบวนเสด็จคอยยิงกระสุนไล่ดวงตาราษฎรที่ฝ่าฝืนเงยหน้ามององค์พระมหากษัตริย์ (การห้ามมองพระมหากษัตริย์นี้ใช้อย่างเคร่งครัดจนถึง พ.ศ.2400 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศยกเลิกการลงโทษผู้มองพระองค์)

ในฐานะสมมติเทพตามแนวคิดเทวราชานี้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของอำนาจ โดยไม่จำเป็นต้องอ้างเงื่อนไขใดๆ ทรงมีความศักดิ์สิทธิ์ในตนเองสามารถใช้อำนาจได้ทันที พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงใช้เหตุผลนี้ในการปกครองตลอดมา อย่างไรก็ตามแนวคิดเทวราชาที่นำมาใช้ในสมัยอยุธยานี้ก็ไม่เหมือนกับที่ใช้อยู่ในเขมร ทั้งนี้เพราะในสมัยอยุธยาที่มีการรับแนวคิดทางพุทธศาสนาที่ทำให้พระมหากษัตริย์แม้จะเป็นสมมติเทพ แต่ก็ยังเป็นสมมติเทพที่ยังนับถือศาสนาพุทธ ดังนั้นแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะทรงอำนาจในการปกครองอย่างเด็ดขาดก็ไม่สามารถใช้อำนาจได้อย่างอิสระ ยังต้องมี “ธรรม” เป็นกรอบในการปกครอง ได้แก่ ทศพิธราชธรรม ราชจรรยาวัตร และจักรวรรดิวัตร ด้วยธรรมเช่นนี้ทำให้ในสมัยอยุธยาถึงจะนำแนวคิดเทวราชาจากเขมรมาใช้ในการปกครอง แต่ก็จะไม่เหมือนในเขมรเพราะต้องใช้ธรรมราชาควบคุมในการปกครองไปด้วยนั่นเอง

6.3 สภาพเศรษฐกิจและความสัมพันธ์กับต่างประเทศ

สภาพเศรษฐกิจของอาณาจักรอยุธยา มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าแคว้นสุโขทัย เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์และทำเลที่ตั้งของอาณาจักรเอื้ออำนวยต่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามแม้ว่าจะมีความพร้อมในพื้นฐานทางเศรษฐกิจแต่ระบบเศรษฐกิจก็ยังเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพเป็นหลัก โดยเฉพาะในระดับของประชาชนทั่วไป ความเจริญทางเศรษฐกิจมีการเติบโตอยู่บ้าง แต่ก็จะเป็นในเศรษฐกิจภาครัฐ ที่มีการติดต่อกำขายกับต่างประเทศ เพื่อความเข้าใจเศรษฐกิจภาคต่างๆ จึงขอนำเสนอกิจกรรมทางเศรษฐกิจในแต่ละด้าน ดังนี้

การเกษตร ในสมัยนี้รัฐไม่ได้ส่งเสริมการเกษตรมากนัก การเพาะปลูกยังเป็นแบบดั้งเดิมที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก แต่ด้วยสภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ทำให้ในสมัยอยุธยาสามารถผลิตอาหารเพียงพอที่จะเลี้ยงดูคนจำนวนมาก และในบางปียังมีเหลือส่งออกขายยังต่างประเทศได้อีกด้วย

พืชที่ปลูกกันมากในช่วงเวลานี้คือ ข้าวเป็นพืชหลัก เพราะทุกครัวเรือนต้องใช้ในการบริโภค รองลงมาได้แก่ พริกไทย ฝ้าย หมาก มะพร้าว อ้อย และไม้ผลอื่น ๆ จุดประสงค์ของการปลูกพืชเหล่านี้ คือ เพื่อการบริโภคในครัวเรือน เมื่อมีเหลือจึงค่อยนำออกขายหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ๆ ตามตลาด การปลูกพืชเพื่อการค้าจะเริ่มปรากฏให้เห็นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่ปริมาณการค้าเพิ่มปริมาณขึ้น ทำให้ปริมาณสินค้าที่ได้จากระบบส่วยมีไม่เพียงพอกับความต้องการของตลาด ทำให้ต้องมีการเพิ่มผลผลิตให้มากยิ่งขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การผลิตเพื่อการค้าได้เริ่มก่อตัวขึ้น แต่ก็ยังไม่ปรากฏชัดเจนจนหลัง พ.ศ. 2398 ที่ได้มีการทำหนังสือสัญญาพระราชไมตรีกับนานาประเทศ

การค้า กิจกรรมการค้าขายในสมัยอยุธยานับว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก ทั้งนี้เพราะอาณาจักรอยุธยามีศูนย์กลางอำนาจอยู่ในทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม ดังนั้นจึงทำให้บริเวณศูนย์กลางอำนาจนั้นมีการค้าที่คึกคักยิ่ง อย่างไรก็ตามสภาพการค้าที่เจริญรุ่งเรืองนี้ก็จำกัดอยู่เฉพาะในศูนย์กลางอำนาจ และเมืองท่าที่สำคัญในการค้ากับต่างประเทศเท่านั้น ขณะที่การค้าภายในหมู่บ้านหรือการค้าระหว่างหัวเมืองต่างๆ ภายในกลับมีไม่มากนัก ดังนั้นในที่นี้จะขอกกล่าวถึงการค้าในระดับด้วยกันคือ

1. การค้าภายใน ภายใต้โครงสร้างในระบบไพร่ที่มีการเกณฑ์แรงงานและส่วย ทำให้แม้ว่าการค้าขายของอยุธยาจะขยายตัวขึ้น แต่โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจก็ยังคงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ หมู่บ้านหรือชุมชนแต่ละกลุ่มสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับที่สูง ดังนั้นทำให้การค้าระหว่างหมู่บ้านมีปริมาณไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นเท่านั้น ในสมัยนี้การใช้เงินตราในการซื้อขายยังมีไม่มากนัก และผู้ที่จะเป็นพ่อค้ามักเป็นชาวจีน ทั้งนี้เพราะชาวจีนไม่ถูกบังคับให้สังกัดระบบไพร่จึงสามารถเดินทางค้าขายต่างเมืองได้

ลักษณะการค้าในสมัยนี้ศูนย์กลางการค้าหรือตลาดมักตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง เพราะการตั้งชุมชนมักจะตั้งตามริมฝั่งแม่น้ำ ดังนั้นจึงมักใช้พาหนะทางเรือในการเดินทางค้าขาย นอกจากนี้ในเมืองใหญ่มักจะมีตลาดที่ขายของตั้งแต่เช้าจรดเย็น เรียกเป็นย่านตลาดตามประเภทของสินค้า เช่น ตลาดป่าตะกั่วขายเครื่องตะกั่ว ย่านป่ามะพร้าวขายมะพร้าว ย่านขายผ้ามีผ้าชนิดต่าง ๆ มีตลาดของชาวจีนขายขนมจันอับ ขายเครื่องเหล็ก เครื่องเรือน มีตลาดมอญ ตลาดพม่าขายเนื้อ โค เนื้อเป็ด มีตลาดแขกขายกำไล ปิ่นปักผม แหวน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การค้าภายในสมัยอยุธยา การค้าภายในระหว่างหัวเมืองไม่คึกคักนัก เมื่อเทียบกับในบริเวณศูนย์กลางอำนาจ เช่น อยุธยา เพราะหัวเมืองต่าง ๆ นั้นมักจะมีารพึ่งพาตนเองสูงมาก ดังนั้นการค้าจึงมีปริมาณไม่มากนัก ในขณะที่ในบริเวณศูนย์กลางการค้า การค้าต่างประเทศมีส่วนทำให้การค้าภายในเมืองศูนย์กลางการค้ามีการค้าที่คึกคักมากยิ่งขึ้น

2. การค้ากับต่างประเทศ การค้ากับต่างประเทศตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นอาจแบ่งการติดต่อการค้ากับต่างประเทศออกได้เป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงแรก สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ถึงสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3 มีลักษณะการค้าแบบโบราณที่ยังไม่มีการติดต่อกับชาติตะวันตก

ช่วงที่สอง สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นช่วงที่ชาวตะวันตก (ยุโรป) เข้ามามีบทบาทค่อนข้างมาก

ช่วงที่สาม สมัยสมเด็จพระเพทราชา เรื่อยมา เป็นช่วงที่ชาวยุโรป ลดอิทธิพลทางการค้าลงไป ขณะที่ชาวจีนมีบทบาททางการค้ามากขึ้น

หากพิจารณาการค้ากับต่างประเทศของอยุธยาจะเห็นว่า อยุธยามีการค้ากับดินแดน 2 ส่วน คือ ส่วนแรกพ่อค้าที่มาจากมหาสมุทรอินเดีย ได้แก่ พ่อค้าจากอินเดีย เปอร์เซีย และอาหรับ ซึ่งจะทำให้การค้ากันที่เมืองท่าในพม่า มอญ ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกของคาบสมุทรมาลายูบริเวณช่องแคบมะละกาทั้งสองฝั่ง และเมืองท่าทางตอนเหนือของเกาะชวา (แคว้นบันตัม) ส่วนที่สอง คือ การค้าที่ทำการค้ากับจีนเป็นหลัก ซึ่งจะทำให้การค้าที่เมืองท่าบางเมืองทางตอนเหนือของเกาะชวา (ปัตตาเวีย) เมืองท่าทางฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมาลายู เมืองท่าบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เลียบชายฝั่งทะเลไปจนถึงเมืองท่าของจามปาและญวน

การค้าทั้งสองส่วนนี้ไม่ได้เป็นการค้าที่แยกออกจากกัน แต่เป็นการค้าที่อยุธยาเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งในการช่วยส่งต่อสินค้าจากส่วนหนึ่งไปยังอีกส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะอยุธยาจะเน้นในการส่งสินค้าจากจีนไปยังฝั่งมหาสมุทรอินเดีย ดังนั้นความสำคัญของอยุธยา จึงมีความสำคัญ 2 ประการในการติดต่อการค้า คือ ประการแรกเป็นศูนย์กลางของสินค้าประเภทของป่า และประการที่สอง คือการเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของการค้าส่งผ่านระหว่างจีนกับมหาสมุทรอินเดีย รวมทั้งส่งผ่านสินค้าไปยังดินแดนตอนในของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

ความสำคัญดังกล่าว ทำให้สมัยอยุธยาจะมีชาวต่างประเทศแวะเวียนเข้ามาดำเนินความสัมพันธไมตรีอย่างสม่ำเสมอ โดยส่วนใหญ่ที่เข้ามาติดต่อก็มักจะมุ่งหวังผลประโยชน์ทางการค้าเป็นหลัก สำหรับยุคนั้นนอกจากผลประโยชน์ทางการค้าแล้วก็ยังมีผลประโยชน์ด้านกำลังพลและยุทธปัจจัยอีกด้วย

การค้าขายกับต่างประเทศนี้มีผู้ประกอบการที่สำคัญคือ พระมหากษัตริย์ที่ทรงดำเนินการค้าผ่านหน่วยงานที่เรียกว่า พระคลังสินค้า นอกจากนี้ยังมีกลุ่มเจ้านายและขุนนางที่จะทำการค้าอิงกับอำนาจทางการเมืองในระบบศักดินา โดยอาศัยชาวจีนอพยพ (ชาวจีนพวกนี้มักจะเข้ารับราชการในกรมท่าซ้าย ทำหน้าที่เดินเรือสินค้าไปค้าขายให้กับพระคลังสินค้า) เป็นผู้ดำเนินการทำการค้า ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าพระคลังสินค้าและขุนนางข้าราชการที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการค้ากับต่างประเทศในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นชาวจีนจะยังมีบทบาทมากยิ่งขึ้น)

สำหรับสินค้าออกที่สำคัญ ได้แก่ สินค้าประเภทของป่า เช่น ไม้กฤษณา ไม้จันทน์ ไม้ซุง ไม้ฝาง ไม้กะลาพัก กายาน แก่นกฤษ ไม้ฝ้าง รง ครั่ง หวาย งาช้าง หนังกวาง นอแรด และรังนก นอกจากนี้ยังมีข้าว พริกไทย เครื่องเทศ หมาก มะพร้าว ดีบุก ทองคำ เงิน ตะกั่ว เครื่องปั้นดินเผา และพลอยต่าง ๆ ส่วนสินค้านำเข้า ได้แก่ ผ้าแพรต่าง ๆ เช่น แพร่ม้วน แพรดอก แพรโล่ ผ้าไหม ผ้าม้วน ผ้าลายทอง เครื่องถ้วยชาม เครื่องกระเบื้อง พัด น้ำหอม ฉากญี่ปุ่น ดาบ หอก เกราะ ปืน กระสุนปืน ทองแดง กำมะถันและอาหารแห้งต่าง ๆ จากจีน

กล่าวโดยสรุป ระบบเศรษฐกิจของอยุธยา โดยภาพรวมยังคงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ แม้ว่าจะมีการใช้เงินตรา (เบี้ย) ในการซื้อขายสินค้า แต่ก็ยังไม่ถึงขนาดมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ พื้นฐานของระบบเศรษฐกิจยังคงอยู่ที่การเกษตร และด้วยสภาพภูมิศาสตร์และทำเลที่ตั้งที่เหมาะสม ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ทำให้เศรษฐกิจมีความมั่งคั่งและมีสินค้าอันเป็นที่ต้องการของต่างชาติ การค้ากับต่างประเทศจึงเจริญรุ่งเรืองและนำผลประโยชน์มาสู่พระมหากษัตริย์ตลอดจนเจ้านายและขุนนางที่ทำการค้ากับต่างประเทศ

การติดต่อกับต่างประเทศ

การติดต่อกับต่างประเทศตลอดสมัยอยุธยา 417 ปีนั้น อาณาจักรอยุธยาได้มีการติดต่อกับชาวต่างประเทศจำนวนมาก ซึ่งในที่นี้จะเลือกเฉพาะการติดต่อกับชาวต่างประเทศเฉพาะประเทศที่มีนัยสำคัญทางประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาเป็นสำคัญ

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรใกล้เคียง

จากสภาพทำเลที่ตั้ง จะเห็นว่าอาณาจักรอยุธยามีอาณาเขตติดต่อกับอาณาจักรใกล้เคียงอยู่ทุกด้าน คือ

ทิศเหนือ ติดต่อกับอาณาจักรล้านนา แต่อาณาจักรล้านนาอยู่ระหว่างอาณาจักรที่มีอำนาจมากกว่าคือ อาณาจักรพม่าและอาณาจักรอยุธยา ล้านนาจึงตกเป็นประเทศราชของอยุธยาบ้าง พม่าบ้างจนที่สุดก็ตกเป็นของพม่าในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอาณาจักรขอม ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับขอมไม่ราบรื่นนัก มีสงครามอยู่ตลอด ซึ่งส่วนใหญ่อยุธยาจะเป็นฝ่ายไปรุกรานขอม และในขณะนั้นขอมจะอยู่ในฐานะเสียดีเปรียบทั้งด้านกำลังคนและเศรษฐกิจ

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง ความสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรต่อกัน เพราะความใกล้ชิดทางการปกครอง ความใกล้เคียงทั้งในด้านเชื้อชาติ ภาษา ประเพณีและวัฒนธรรม

ทิศใต้ ติดต่อกับหัวเมืองมลายู ซึ่งเป็นประเทศราชของอยุธยา หัวเมืองเหล่านี้ตั้งอยู่ห่างไกลจากราชธานีมาก จึงมีการแข็งเมืองบ่อยๆ อยุธยาต้องส่งกองทัพไปปราบปรามบ่อยครั้ง

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอาณาจักรพม่าและมอญ ส่วนใหญ่ความสัมพันธ์เป็นเรื่องของการทำสงครามเพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่และผลประโยชน์ในภูมิภาค สงครามระหว่างอยุธยากับพม่าตลอดสมัยอยุธยานับรวมได้ 24 ครั้ง ส่วนใหญ่พม่าเป็นฝ่ายยกทัพมาตีอยุธยา จนทำให้อยุธยาต้องตกเป็นเมืองขึ้นแก่พม่า 2 ครั้ง คือ พ.ศ.2112 สมัยสมเด็จพระมหินทราธิราช และ พ.ศ.2310 สมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ แต่ทั้งสองครั้งอยุธยาสามารถกู้เอกราชได้ในเวลาไม่นานนัก

ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับดินแดนโพ้นทะเล

อาณาจักรอยุธยา เจริญขึ้นมาได้เพราะมีทำเลที่ตั้งเหมาะสมสะดวกแก่การค้ามาติดต่อทั้งทางบกและทางเรือกับดินแดนใกล้เคียง และดินแดนที่อยู่ห่างไกลในการเข้ามาติดต่อค้าขาย ซึ่งก็มีชาวต่างชาติหลายชาติหลายภาษาเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายด้วย

จีน ความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยากับจีนนั้นมีความสัมพันธ์ทางการทูตและการค้าอย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับจีนนั้นส่วนหนึ่งยังเป็นการค้าเนินความสัมพันธ์เช่นเดียวกับในสมัยสุโขทัย คือ มุ่งผลประโยชน์ด้านการเมือง แต่หากพิจารณาตลอดสมัยอยุธยาแล้ว กรุงศรีอยุธยาส่งคณะทูตไปจีนถึง 89 ครั้ง จีนส่งคณะทูตมาอยุธยา 18 ครั้ง ความแตกต่างในจำนวนครั้งของการส่งทูตนี้ย่อมมีนัยสำคัญในทางประวัติศาสตร์ด้วย ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างอยุธยากับจีนนั้น เป็นการค้าในระบบบรรณาการที่ต้องผ่านคณะทูต และหากพิจารณาการค้าของอยุธยาพบว่า พระมหากษัตริย์อยุธยาทรงพอใจในผลกำไรที่ได้จากการค้ากับจีนในระบบบรรณาการ เพราะสินค้าจีนเป็นที่ต้องการมากในตลาดภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้สินค้าจีนสามารถขายได้ในราคาสูง นอกจากนั้นอยุธยายังพอใจในคุณภาพและคุณค่าของสินค้าจีนที่ได้รับเป็นของขวัญจากจักรพรรดิจีน ดังนั้นการส่งคณะทูตไปจีนมากเท่าไรก็จะทำให้คณะทูตจากอยุธยาได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ทางการค้ามากขึ้น

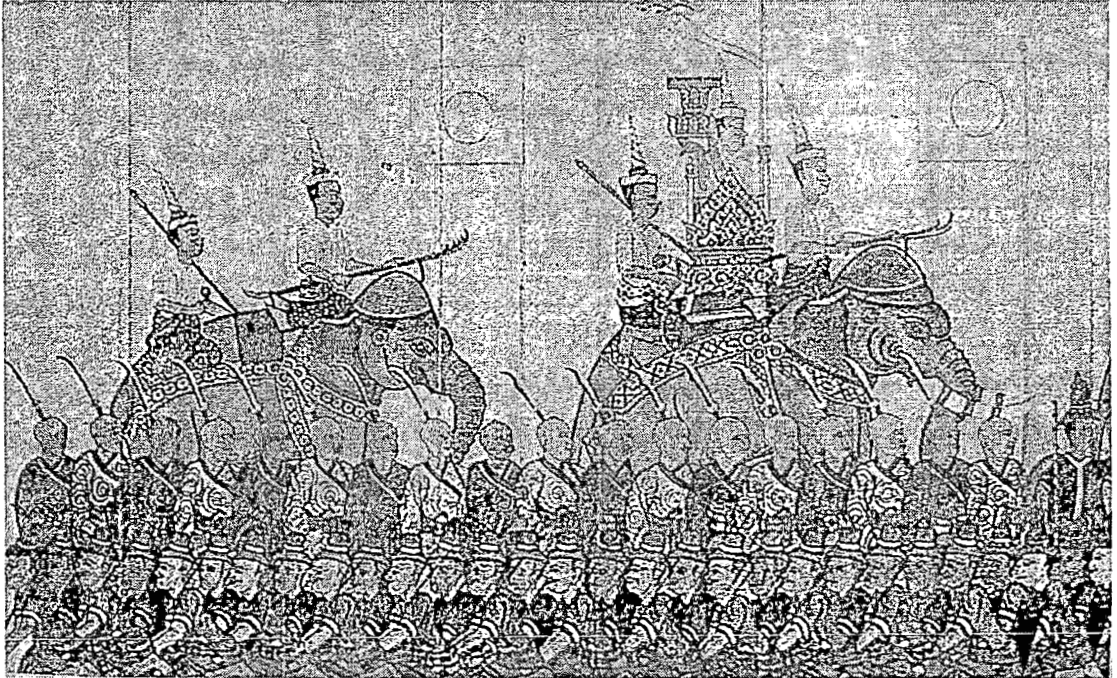
สินค้าที่ส่งไปจีนมีเป็นจำนวนมากเห็นได้จากรายการสิ่งของที่เป็นบรรณาการไปจีนนั้นมีถึง 44 ประเภทมากกว่าชาติอื่นที่ติดต่อกับจีน สินค้าส่วนใหญ่เป็นของป่าและสัตว์ป่า เช่น ไม้หอม ไม้ฝาง ไม้แก่นดำ งาช้าง กระวาน ช้าง นกยูง พริกไทย นกแก้วห้าสี กฤษณา กานพลู เป็นต้น ในขณะที่เดียวกันชาวกาลักก็ซื้อสินค้าจากจีนกลับมาเพื่อส่งไปขายยังดินแดนอื่นๆ ต่อไป สินค้าสำคัญ ได้แก่ ผ้าแพร เครื่องลงรักปิดทอง เครื่องลายคราม ไหมดิบ เป็นต้น การมีสินค้าที่หลากหลายเช่นนี้ทำให้อยุธยาเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับจีนดำเนินไปอย่างราบรื่น นอกจากที่อยุธยาจะได้รับอภิสิทธิ์ในการติดต่อการค้าผ่านระบบบรรณาการแล้ว เมื่อจีนใช้ระบบหนังสือเดินทาง อยุธยาก็เป็นชาติแรกที่ได้รับพระราชทานหนังสือเดินทาง ขณะที่อยุธยาก็ได้ให้สิทธิพิเศษแก่จีน เช่น อัครราชทูตที่เข้าที่พำนักเงินจ่ายเพียง 12 ชัก 2 ในขณะที่พ่อก้าวชาติอื่นจ่าย 9 ชัก 2 ดังนั้นจึงพบว่าในบันทึกรายงานพ่อก้าวต่างชาติในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 21 จะกล่าวว่า สยามทำการค้ากับจีนเป็นอย่างมาก ดังนั้นคงกล่าวได้ว่าสำหรับอยุธยาแล้วมีนโยบายที่จะติดต่อกับจีนเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ขณะที่จีนยังคงรักษาบทบาทความเป็นศูนย์กลางจักรวาลที่จะคอยปกป้องช่วยเหลือดินแดนต่าง ๆ ในเอเชีย เห็นได้จากการที่รัฐต่าง ๆ มักจะมีพระราชสาสน์ไปยังจีนเมื่อถูกรุกรานพร้อมทั้งขอความช่วยเหลือเท่าที่จะเป็นไปได้ และจีนก็มักจะมีพระราชสาสน์ไปยังรัฐที่รุกรานเพื่อขอไม่ให้มีการรุกรานเกิดขึ้น เช่น กรณีที่อยุธยาพยายามจะมีอำนาจปกครองเหนือมะละกา แต่มะละกาที่จะพึ่งพาเงินให้ช่วยป้องกันการคุกคามจากอยุธยา ซึ่งจักรพรรดิจีนก็มีพระราชสาสน์มาเตือนอยุธยา แต่ก็ไม่มีผลอะไรมากนัก อยุธยายังคงมีท่าที่คุกคามมะละกาอยู่ แม้ว่าจะมีพระราชสาสน์ขอร้องที่ทำเช่นนั้นไปยังจักรพรรดิจีน นั่นแสดงให้เห็นว่า ทั้งคำเตือนของจีนที่ขอให้อยุธยาอย่าคุกคามมะละกา และคำขอร้องของอยุธยานั้น ไม่ใช่เรื่องจริงจังอะไร ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐทั้งสองยังคงเป็นไปอย่างราบรื่นภายใต้ผลประโยชน์ทางการค้า

ญี่ปุ่น ในสมัยอยุธยามีหลักฐานการติดต่อระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่น โดย พ.ศ. 1941 มีเรือสินค้าจากอยุธยาเดินทางมาค้าขายที่หมู่เกาะริวกิว มีสินค้าประเภทหนังสัตว์ สุรา ไม้จันทร์ น้ำตาล มีผู้สนใจซื้อจำนวนมาก ต่อมา พ.ศ. 2135 มีหลักฐานว่ามีเรือญี่ปุ่นมาค้าขายกับอยุธยาที่นครศรีธรรมราช ปัตตานี และเมื่อ “อิเอยาสุ” โชกุนคนแรกของตระกูลโตกุงาวา ได้ส่งทูตมาเจริญสัมพันธไมตรีขอเปิดการค้ากับอยุธยาใน พ.ศ. 2149 ตรงกับสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ หลังจากนั้นอยุธยาได้ส่งราชทูตอัญเชิญพระราชสาสน์ไปยังญี่ปุ่น นับแต่นั้นมาชาวญี่ปุ่นก็เข้ามาตั้งหลักแหล่งทำการค้าในอยุธยาตามเมืองท่าสำคัญของไทย

การตั้งถิ่นฐานของชาวญี่ปุ่นในอยุธยานี้ต่อมามีจำนวนมากขึ้น เพราะสาเหตุสองประการคือ ประการแรก พวกโรนิน (นักรบญี่ปุ่นที่ไม่มีมูลนายเพราะนายเสียชีวิตในสงครามเซกิงาฮาระ) ได้หนีออกมาจากญี่ปุ่นมาอยู่ที่อยุธยา เพชรบุรี ปัตตานี และนครศรีธรรมราช ประการต่อมา คือ ญี่ปุ่นมีนโยบายต่อต้านศาสนาคริสต์เพราะเกรงการคุกคามจากจักรวรรดินิยม ทำให้ชาวญี่ปุ่นที่

นับถือศาสนาคริสต์หนีออกนอกประเทศมาตั้งถิ่นฐานในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเข้ามาอยุธยาด้วยสาเหตุทั้งสองของชาวญี่ปุ่นในอยุธยามีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน ประกอบการค้าและเข้ารับราชการสมัครเป็นกองทหารอาสาญี่ปุ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในกองทัพของอยุธยาด้วย

ภาพที่ 9 ทหารอาสาญี่ปุ่นในจิตรกรรมฝาผนังที่วัดยม เขียนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

การเข้าเป็นทหารอาสาของชาวญี่ปุ่นนี้เอง ทำให้เป็นที่ไว้วางใจแก่พระมหากษัตริย์ในบางสมัยเช่นสมัยพระเจ้าทรงธรรม ชาวญี่ปุ่นสามารถมียศสูงถึงตำแหน่งออกญาเสนาภิมุข (ยามาคะ นางามาซะ) ในสมัยนี้พระเจ้าทรงธรรมได้ส่งทูตไปติดต่อกับญี่ปุ่นพร้อมพระราชสาสน์และเครื่องบรรณาการ ไปให้โชกุน เพื่อแจ้งให้ทราบว่าอยุธยายินดีต้อนรับและจะช่วยอำนวยความสะดวกให้แก่พ่อค้าญี่ปุ่น การค้ากับญี่ปุ่นในสมัยนี้จึงเจริญมากและอยุธยาได้เปรียบการค้ากับญี่ปุ่นด้วย ทั้งนี้เพราะสินค้าของอยุธยานั้นเป็นที่ต้องการของญี่ปุ่น เช่น หนังกวาง (ส่งออกปีละประมาณ 150,000 ชิ้น) ดีบุก น้ำตาล น้ำมันมะพร้าว ไม้แดง และยังซื้อข้าวไปขายยังชาวอีกด้วย ในขณะที่สินค้าญี่ปุ่นที่อยุธยานิยมคือ ดาบซามูไรที่ตีจากเหล็กเนื้อดี พัด และทองแดง การที่การค้ากับญี่ปุ่นเจริญรุ่งเรืองในสมัยนี้เป็นเพราะออกญาเสนาภิมุข (ยามาคะ นางามาซะ) เป็นผู้ประสานงานนั่นเอง

อย่างไรก็ตามบทบาทของชาวญี่ปุ่น โดยเฉพาะออกญาเสนาภิมุข (ยามาคะ นางามาซะ) ก็ดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะในเวลาต่อมาได้เกิดความขัดแย้งทางการเมืองกับเจ้าพระยาตากสินมหาราช (ต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ขณะที่ออกญาเสนาภิมุขเป็นเจ้าเมือง

นครศรีธรรมราชต้องออกไปปราบกบฏที่ปัตตานีและได้รับบาดเจ็บที่ขา และเชื่อกันว่าเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชคนก่อนใช้ให้แอบใส่ยาพิษที่แผล ทำให้ยามาจะ นางามาชะเสียชีวิตใน พ.ศ. 2173 บุตรชายชื่อ โขอิน ขณะนั้นมีศเป็นนอกขุนเสนาภิมุข ตั้งตนเป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชต่อมา และจับอดีตเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชประหารชีวิต ชาวเมืองนครศรีธรรมราชพากันโกรธแค้นชาวญี่ปุ่นทำให้เกิดการจลาจล ชาวญี่ปุ่นต้องหนีไปอยู่กัมพูชา ต่อมา พ.ศ. 2175 หมูบ้านญี่ปุ่นในกรุงศรีอยุธยาถูกไฟไหม้ สันนิษฐานว่ามีการวางเพลิง มีการยิงปืนเข้าไปในหมู่บ้าน ตั้งแต่นั้นชาวญี่ปุ่นก็เริ่มอพยพออกจากอยุธยาเป็นส่วนใหญ่

ในสมัยต่อมาด้วยผลประโยชน์ทางการค้าที่มีกับญี่ปุ่นนั้นมีมูลค่ามาก จึงมีความพยายามในการติดต่อทางการทูตอีกหลายครั้ง ทั้งในสมัยพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่ก็ไม่สามารถฟื้นฟูความสัมพันธ์ได้เช่นเดิม ชาวญี่ปุ่นที่อาศัยอยู่ในอยุธยาที่มีจำนวนน้อยและถูกผสมกลมกลืนไปจนหมด

ชาวตะวันตก

การติดต่อกับชาวตะวันตกเกิดขึ้นอย่างจริงจังในสมัยอยุธยาตัวเอง โดยมีชาวตะวันตกหลายชาติที่เข้ามาติดต่อกับอยุธยา ทั้ง โปรตุเกส ฮอลันดา อังกฤษ สเปน ฝรั่งเศส การเข้ามาของชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาเป็นการเดินทางเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยมีชาวตะวันตกบางกลุ่มที่ต้องการเผยแผ่ศาสนา ขณะที่อยุธยาเองก็มีเงื่อนไขความต้องการที่แตกต่างไปในแต่ละสมัยที่จะดำเนินความสัมพันธ์กับชาวตะวันตกแต่ละชาติ ดังนั้นในที่นี้จะนำเสนอการติดต่อกับตะวันตกทีละประเทศเป็นลำดับไป

โปรตุเกส ชาวโปรตุเกสเป็นชาติแรกที่เดินทางเข้ามาติดต่อกับอยุธยา โดยเดินทางเข้ามาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 หลังจากที่โปรตุเกสเข้ายึดครองมะละกาซึ่งเป็นเมืองท่าสำคัญ ซึ่งในขณะนั้นการที่เมืองท่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมืองใดจะมีผลกำไรและเจริญรุ่งเรืองทางการค้าได้นั้น เมืองท่านั้น ๆ จะต้องมีส่วนที่หลากหลาย และสำหรับชาวตะวันตกแล้วในระยะแรกสินค้าเครื่องเทศเป็นสินค้าที่พ่อค้าชาวตะวันตกให้ความสนใจเป็นพิเศษ ต่อมาได้ทราบว่ามะละกาเคยเป็นของอยุธยามาก่อน โปรตุเกสจึงแต่งทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีด้วย การติดต่อระหว่างโปรตุเกสกับอยุธยานี้จึงเป็นการติดต่อเพื่อประโยชน์ทางการค้า โดยมีการทำสนธิสัญญาระหว่างกัน ทั้งที่โปรตุเกสได้เข้ายึดมะละกา (ซึ่งว่ากันว่าเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา) แต่ก็ไม่มีผลต่อการดำเนินสัมพันธ์ไมตรีแต่อย่างใด

ทั้งโปรตุเกสและอยุธยาสามารถเดินทางไปค้าขายและตั้งหลักแหล่งระหว่างกันได้ โดยอยุธยาสามารถส่งสินค้าไปยังมะละกาได้สะดวก ขณะที่โปรตุเกสก็สามารถเดินทางมาค้าขายยังอยุธยาได้ และพ่อค้าทั้งสองชาติสามารถที่จะตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนภายในเมืองท่าฝ่ายตรงข้ามได้ ซึ่งชาวโปรตุเกสได้เข้ามาตั้งบ้านเรือนในอยุธยาเรียก บ้านโปรตุเกสหรือค่ายโปรตุเกส (Campo

Protugues) โดยมีหัวหน้าค้าขาย (Capita-Mor) เป็นผู้ปกครอง และมีนายสถานีการค้าของโปรตุเกสประจำอยู่ตามเมืองท่าสำคัญๆ ของอยุธยา เช่น มะริด ตะนาวศรี นครศรีธรรมราช และปัตตานี ประโยชน์ที่อยุธยาได้รับจากโปรตุเกสในด้านการค้า นอกจากการแลกเปลี่ยนสินค้าทั่วไปตามปกติแล้ว สินค้าประเภทยุทธปัจจัย เช่น อาวุธปืน และกระสุนดินดำเป็นสินค้าที่อยุธยาได้ประโยชน์จากโปรตุเกสอย่างมาก รวมทั้งการถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านการรบ เช่น การทำปืนไฟ การสร้างป้อมต่อต้านปืนไฟ รวมทั้งการแต่งกายของทหารและเครื่องยศต่างๆ นอกจากนี้ทางด้านการเมืองหรือความมั่นคงชาวโปรตุเกสยังเข้าร่วมเป็นทหารอาสาในกองทัพของอยุธยาด้วย เช่นในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช อยุธยาทำสงครามกับพม่ามีทหารอาสาโปรตุเกสจำนวน 120 คน เมื่อสงครามยุติได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนและสร้างโบสถ์บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกเหนือปากคลองตะเคียนของอยุธยา นับเป็นหมู่บ้านชาวตะวันตกแห่งแรกในอยุธยา

ความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสกับอยุธยาเริ่มห่างเหินกัน เนื่องจากกรณีพิพาททางการค้าระหว่างโปรตุเกสกับฮอลันดาโดยโปรตุเกสเข้ายึดเรือฮอลันดาในน่านน้ำอยุธยา สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงบังคับโปรตุเกสให้คืนเรือให้ฮอลันดา โปรตุเกสไม่ยอมและประกาศสงครามกับอยุธยาพร้อมจับชาวอยุธยาที่ทำการค้าในเมืองจีนแล้วยกทัพเรือมาปิดอ่าวเมืองมะริด แต่ทำการไม่สำเร็จ ตั้งแต่นั้นความสัมพันธ์ระหว่างโปรตุเกสกับอยุธยาก็ห่างเหินกัน ส่วนชาวโปรตุเกสที่ตั้งภูมิลำเนาในอยุธยาก็ยังคงอยู่อย่างปกติต่อมา

ฮอลันดา ฮอลันดาเข้ามาอยุธยาภายหลังโปรตุเกสเกือบหนึ่งศตวรรษ โดยมีจุดประสงค์เพียงอย่างเดียวคือ ต้องการเข้ามาค้าขาย เพราะฮอลันดามีนโยบายที่จะส่งเสริมให้บริษัทเอกชนของฮอลันดามาแข่งขันทางการค้ากับชาติอื่น ๆ บริษัทเอกชนได้รวมตัวกันเป็นบริษัทดัตช์อินเดียตะวันออก (United Dutch East India Company) หรือในภาษาฮอลันดาว่า Vercenigde Oostindische Compagnie เรียกสั้นๆ ว่า V.O.C. โดยมีเป้าหมายที่จะค้าขายในหมู่เกาะอินเดียตะวันออก

ฮอลันดาเข้ามาครั้งแรกในปลายสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2146 โดยมาตั้งสถานีการค้าที่เมืองปัตตานี แล้วส่งทูตมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในปีต่อมา เพื่อเจรจาเปิดสถานีการค้าที่อยุธยา นครศรีธรรมราช สงขลา ภูเก็ต ปัตตานี และไทรบุรี ซึ่งก็สามารถเจรจาและตั้งสถานีการค้าได้สำเร็จ ต่อมาในสมัยพระเจ้าเอกาทศรถ ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับฮอลันดาเจริญถึงขั้นบริษัท V.O.C. ได้นำคณะทูตไทยไปเฝ้าพระเจ้ามอริสแห่งราชวงศ์โอเรนจ์ซึ่งครองกรุงฮอลแลนด์ใน พ.ศ. 2151 ในรัชสมัยนี้ความสัมพันธ์กับฮอลันดาจึงแนบแน่นมาก ทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ กล่าวคือในด้านการเมือง ฮอลันดาได้ช่วยปราบจลาจลญี่ปุ่นที่เมืองเพชรบุรี และยังช่วยรบกับพระเจ้าล้านช้างจนได้รับชัยชนะ ทำให้ฮอลันดาได้รับสิทธิพิเศษทางการค้า เช่นสามารถค้าขายในอยุธยาได้อย่างเสรี และยังสามารถค้าขายในเมืองนครศรีธรรมราชโดยไม่ต้องเสียภาษีอากร เสียแต่จังกอบและฤชา อีกทั้งยังมีการทำสนธิสัญญาใน พ.ศ. 2160 ให้ฮอลันดาได้

ผูกขาดการซื้อหนังกวางและหนังสัตว์อื่นๆ การได้สิทธิผูกขาดการซื้อหนังสัตว์นี้เป็นผลประโยชน์ที่ฮอลันดาพอใจมาก เพราะบริษัท V.O.C. มีมูลค่าสำคัญ ที่มีความต้องการหนังสัตว์ คือ ญี่ปุ่น สิทธิพิเศษเช่นนี้ทำให้บริษัท V.O.C. สร้างโรงสีน้าและสำนักงานการค้าใหญ่ที่อยุธยาขึ้น ซึ่งกล่าวได้ว่าในสมัยนี้การค้าของฮอลันดามีความมั่นคงเป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ตามสิทธิพิเศษทางการค้านี้ก็อยู่ได้ไม่นานนักเพราะในสมัยพระเจ้าปราสาททอง ได้มีนโยบายที่จะดำเนินการค้าผูกขาด สินค้าเช่นหนังสัตว์ที่ฮอลันดาเคยได้สิทธิผูกขาดก็ถูกกำหนดเป็นสินค้าผูกขาด นอกจากนี้พระเจ้าปราสาททองยังมีการติดต่อค้าขายทางสำเภากับญี่ปุ่นโดยตรง ทั้งที่เดิมบริษัท V.C.O. เป็นพ่อค้าคนกลางที่นำสินค้าจากอยุธยาไปทำการค้ากับญี่ปุ่น ด้วยเหตุนี้ทำให้ฮอลันดาไม่พอใจและพยายามเรียกร้องและเอาใจอยุธยาด้วยการส่งกองทัพเรือมาช่วยอยุธยาปราบกบฏที่ปัตตานีใน พ.ศ. 2177 เพื่อหวังจะได้สิทธิผูกขาดหนังกวางและไม้ฝาง แต่ก็ไม่สำเร็จ อยุธยาเพียงยอมให้มีการลดภาษีอากรให้ครั้งหนึ่งและพระราชทานที่ดินให้ปลูกบ้านเรือน รวมทั้งให้ผู้แทนฮอลันดาเข้าร่วมประชุมกับขุนนางได้ แต่ฮอลันดาก็ยังไม่พอใจจึงคิดใช้กำลังบังคับ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้มีการซ้อมรบและมีพระราชดำริที่จะไปตีฮอลันดาที่ปัตตานี ฮอลันดาจึงยุติการเคลื่อนไหวและทำการค้าปกติต่อไปจนสิ้นรัชกาล

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับฮอลันดาก็มีการกระทบกระทั่งกันมากขึ้น เพราะพระคลังสินค้าได้เพิ่มรายการสินค้าผูกขาดอีก ความขัดแย้งทางการค้านี้ นำมาซึ่งเหตุการณ์ที่ฮอลันดาเข้ายึดเรือสินค้าของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ชักธงโปรตุเกสในอ่าวตังเกี๋ยในปี พ.ศ. 2204 เหตุการณ์นี้อยุธยาได้เรียกร้องค่าเสียหายจากบริษัท V.O.C. เป็นเงิน 84,000 เหรียญ และต่อมา พ.ศ. 2207 มีเหตุการณ์ชาวจีนเข้าปิดล้อมคลังสินค้าของฮอลันดาในอยุธยา เรือฮอลันดาจึงปิดอ่าวไทยเพื่อดักยึดเรือสินค้าที่มาจากจีนและญี่ปุ่น ในที่สุดทั้งสองฝ่ายยอมทำสัญญากันที่เมืองปัตตานีเพื่อยุติความขัดแย้งครั้งนี้ โดยฮอลันดายังคงได้สิทธิผูกขาดการค้าหนังสัตว์ต่อไป

อังกฤษ การติดต่อกับอังกฤษของอยุธยาที่เช่นเดียวกับฮอลันดา คือ อังกฤษมีวัตถุประสงค์หลักที่จะเข้ามาทำการค้า ดังนั้นอังกฤษจึงเข้ามาในลักษณะบริษัทเช่นเดียวกับฮอลันดา คือ บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Company) ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2143 โดยมีสถานีการค้าที่เมืองสุรัต (Surat) อยู่ทางด้านตะวันตกของอินเดีย บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ส่งคณะทูตมาเฝ้าพระเจ้าทรงธรรมพร้อมอัญเชิญพระราชสาสน์ของพระเจ้าเจมส์ที่ 1 แห่งอังกฤษ พระเจ้าทรงธรรมทรงโปรดให้ทำการค้าได้โดยพระราชทานที่ดินให้เป็นคลังสินค้าและตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับฮอลันดา และได้รับสิทธิพิเศษไม่ต้องใช้ระบบเหยียบหัวตะเพา กับเรือสินค้าอังกฤษให้

¹ ตะเกา น. ชื่อเรือเดินทะเลแบบเก่าของจีน

นำสินค้าเข้าไปคลังสินค้าของอังกฤษได้เลย เป็นการจูงใจให้อังกฤษขยายการค้าไปยังเชียงใหม่ และ
ปัตตานี อย่างไรก็ตามสิทธิพิเศษนี้ก็ไม่สามารถทำให้อังกฤษประสบความสำเร็จทางการค้า เพราะ
ใน พ.ศ. 2165 บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้ยกเลิกสถานีการค้าในอยุธยาและปัตตานี ด้วย
เหตุผลความขัดแย้งกับฮอลันดาอันเกิดจากการแข่งขันทางการค้า

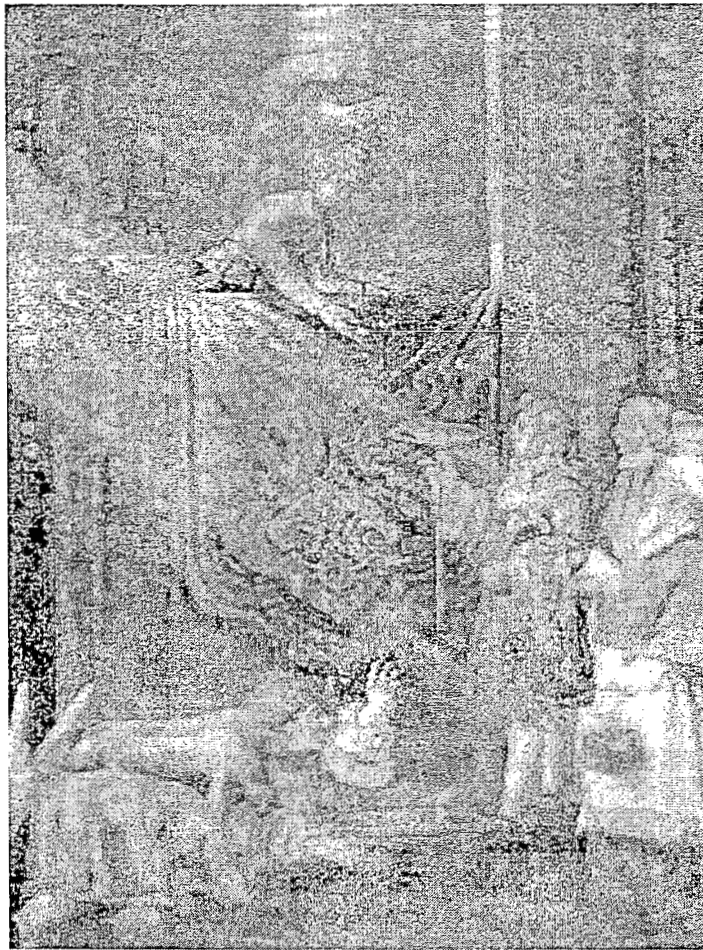
บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษได้กลับเข้ามาทำการค้าอีกครั้งในสมัยสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช โดยได้สิทธิการผูกขาดซื้อดีบุกในเมืองไซยา ชุมพร พัทลุง อย่างไรก็ตามบริษัท
อินเดียตะวันออกของอังกฤษก็ต้องปิดตัวเองอีกเป็นครั้งที่สอง ด้วยสาเหตุที่คนในบริษัทเองค้าขาย
แข่งกับบริษัท ทำให้บริษัทประสบปัญหาการเงินและปิดบริษัทอีกครั้งใน พ.ศ. 2227

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับอังกฤษเริ่มมีเหตุขัดแย้งอย่างรุนแรงเกิดขึ้น คือเหตุการณ์
การรบกับอังกฤษที่เมืองมะริด พ.ศ. 2230 สาเหตุเกิดจากความขัดแย้งส่วนตัวของแซมมวล ไวท์
เจ้าท่าเมืองมะริดที่คบคิดกับอาลีบีก เจ้าเมืองมะสุลิปะตัมทำการค้าขายส่วนตัวแล้วถูกอาลีบีก โกง
แซมมวล ไวท์จึงปิดเมืองท่าของอาลีบีกยึดเรือสินค้า และจับผู้คนไปขายเป็นทาส จนมายึดเรือของ
บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ทำให้อังกฤษประกาศสงครามกับอยุธยา เพราะมะริดเป็นของ
อยุธยา พร้อมกับเรียกร้องค่าเสียหายจากอยุธยา ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในเมืองมะริดจึงเข้าจับกุมกวาด
ล้างชาวอังกฤษและยิงเรืออังกฤษเสียหาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงประกาศสงครามกับ
อังกฤษและปฏิเสธข้อเรียกร้องของอังกฤษ โดยให้ไปเรียกร้องจากแซมมวล ไวท์ ซึ่งหนีไปแล้วเอา
เอง ทำให้อังกฤษแม้ว่าจะพยายามตามเรื่องที่ต้องการให้อุทยานชดใช้จนถึงสมัยต่อมาสมเด็จพระ
เพทราชาที่ทรงยืนยันให้ไปเรียกร้องกันเอง จากกรณีดังกล่าวนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่าง
อังกฤษกับอยุธยาไม่รุ่งเรืองขึ้นกว่านี้ โดยยังคงมีพ่อค้าอังกฤษมาติดต่อค้าขายบ้างแต่มีจำนวนไม่
มากนักตลอดสมัยอยุธยา

ฝรั่งเศส การติดต่อระหว่างอยุธยากับฝรั่งเศสเกิดขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
โดยบาทหลวงชาวฝรั่งเศส ซึ่งเป็นสังฆราชแห่งเบรุตและคณะได้แวะพักที่อยุธยาระหว่างการ
เดินทางไปญวนและจีน และได้ถวายพระราชสาสน์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 โดยผ่านเสนาบดี ต่อมา
ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นการส่วนพระองค์ซึ่งเป็นการเริ่มต้นความสัมพันธ์ระหว่าง
อยุธยากับฝรั่งเศสด้วยจุดประสงค์ในการเผยแพร่ศาสนา

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงให้ความสำคัญกับฝรั่งเศสอย่างมาก โดยระยะแรกทรง
ยอมให้มีการเผยแพร่ศาสนา ต่อมาใน พ.ศ. 2223 พ่อค้าชาวฝรั่งเศสของบริษัทอินเดียตะวันออกของ
ฝรั่งเศสได้เข้ามาตั้งสถานีการค้าขึ้นในอยุธยา เพื่อซื้อดีบุก พริกไทยและสินค้าจากจีนและญี่ปุ่นที่ส่ง
มาขายในอยุธยา และในปีนั้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงแต่งตั้งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรี
กับฝรั่งเศส แต่ทุกขณะนี้ไม่สามารถเดินทางไปถึงฝรั่งเศสเพราะเรือได้อับปางที่ฝั่งตะวันออกของ
เกาะมาดากัสการ์

การส่งทูตไปยังฝรั่งเศสประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา พ.ศ. 2227 คณะทูตได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และกลับมาพร้อมกับคณะราชทูตฝรั่งเศส คือ เซอวาเลีย เดอ โชมองด์ ที่มาเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เพื่อชักชวนให้เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก และเจรจาด้านการค้า ซึ่งการเจรจาประสบความสำเร็จเฉพาะในเรื่องการตกลงให้ฝรั่งเศสสามารถตั้งสถานีการค้า และมีเสรีภาพในการค้าโดยไม่เสียภาษีทั้งขาเข้าและขาออก (ไม่รวมสินค้าผูกขาด) ทั้งยังให้สิทธิผูกขาดการค้าดีบุกที่เกาะกลางและดินแดนที่ขึ้นกับเกาะกลาง นอกจากนี้หากบริษัทอินเดียตะวันออกของฝรั่งเศสต้องการเปิดสถานีการค้าขึ้นที่ใดก็ทำได้ถ้าเสนาบดีของอยุธยาเห็นชอบ ขณะที่ผลประโยชน์ของอยุธยาที่ได้รับคือการได้วิศวกรชาวฝรั่งเศสมาสร้างป้อมที่บางกอก และได้บาทหลวงเยซูอิต 5 รูป ซึ่งเป็นนักดาราศาสตร์มาดูแลหอดูดาวซึ่งสร้างขึ้นที่ลพบุรี

ภาพที่ 10 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงรับคณะราชทูตเซอวาเลีย เดอ โชมองด์

ถวายพระราชสาสน์พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ. 2228

ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับฝรั่งเศสอาจกล่าวได้ว่า ความสำคัญอยู่ในช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเท่านั้น ทั้งนี้เพราะการเข้ามาติดต่อกับอยุธยาก็เกิดขึ้นในสมัยนี้ และในปลาย

รัชสมัยขณะที่ยังสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวรอยู่นั้น พระเพทราชาได้ร่วมมือกับขุนนางจำนวนหนึ่งยึดอำนาจการปกครองและมีนโยบายแข็งกร้าวต่อชาวตะวันตก บางคนถูกประหารชีวิต บ้างก็ถูกขับไล่ออกนอกอาณาจักร แม้ในเวลาต่อมาในสมัยพระเจ้าเสือจะมีความพยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันอีก แต่ก็ไม่สามารถกระชับความสัมพันธ์ได้ดีจนถึงสิ้นยุคสมัยอยุธยา

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับนานาชาติ ที่เข้ามาติดต่อกับยุคนั้นพอสรุปได้ว่า การติดต่อกับต่างประเทศของอยุธยานั้น มีปัจจัยด้านเศรษฐกิจเป็นพื้นฐานสำคัญในการติดต่อกับต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะการเป็นเมืองท่าของอยุธยา ทำให้อยุธยามีสินค้าหลากหลายประเภทที่ได้มาจากส่วยและการค้าภายในอาณาจักร โดยเฉพาะสินค้าของป่าและการเป็นศูนย์กลางในการติดต่อระหว่างจีนและญี่ปุ่นกับพ่อค้าอาหรับเปอร์เซียและอินเดีย เพราะขณะนั้นทั้งจีนและญี่ปุ่นต่างไม่ยอมให้พ่อค้าชาวตะวันตกเข้าไปค้าขายด้วย สาเหตุนี้ทำให้อยุธยามีสถานภาพเป็นเมืองท่าชั้นดีเมืองหนึ่งในภูมิภาคนี้ จนทำให้เป็นที่รู้จักของพ่อค้าต่างชาติ

นอกจากปัจจัยด้านเศรษฐกิจแล้วปัจจัยด้านการเมืองก็มีส่วนในการกำหนดท่าทีของอยุธยาด้วย ทั้งในเรื่องของการขยายอำนาจทางการเมืองไปยังหัวเมืองใกล้เคียง และเงื่อนไขการเมืองภายในอาณาจักรของพระมหากษัตริย์ที่ทำให้ต้องหากำลังทหารและพันธมิตรจากต่างประเทศ เหล่านี้ล้วนมีผลต่อการติดต่อกับต่างประเทศในสมัยอยุธยา จะเห็นได้จากเมื่อระบบการปกครองของอยุธยาใหญ่โตและซับซ้อนขึ้น ชาวต่างชาติที่เข้ามาติดต่อก็เข้ามามีบทบาทและมีส่วนในการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองของอยุธยาด้วย โดยเฉพาะตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา

ในสมัยพระเอกาทศรถ เหล่าขุนนางมีอำนาจค่อนข้างมาก ทำให้พระเอกาทศรถพยายามที่จะจำกัดอำนาจของขุนนางด้วยการให้ชาวต่างชาติที่ไว้ใจได้ โดยเฉพาะชาวญี่ปุ่นเข้ามาเป็นทหารรักษาพระองค์ พร้อมทั้งจำกัดจำนวนข้าทาสของขุนนางให้มีจำนวนน้อยลง ขณะเดียวกันพระองค์ก็ไม่ทรงที่จะไว้วางพระทัยในอำนาจของต่างชาติ พระองค์ทรงสนับสนุนให้ฮอลันดาเข้ามาตั้งสถานีการค้าที่เมืองมะริดเพื่อค้านอำนาจกับโปรตุเกส ซึ่งขณะนั้นยึดเมืองสิริเยมหัวเมืองมอญในแถบนั้นอยู่ นโยบายที่สนับสนุนฮอลันดานี้สืบต่อมาถึงในสมัยพระเจ้าทรงธรรม ดังที่ทรงให้สิทธิพิเศษแก่ฮอลันดาในการซื้อหนังสัตว์ จัดตั้งโรงสินค้าและสำนักงานที่กรุงศรีอยุธยา การดำเนินนโยบายเช่นนี้เพื่อลดท่าที่อื่นแข็งกร้าวที่โปรตุเกสมีต่ออยุธยา

ส่วนอังกฤษเนื่องจากเป็นชาติที่เข้ามาติดต่อใหม่ แม้ว่าจะได้รับการเอาใจในสมัยพระเจ้าทรงธรรม แต่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษก็ไม่ประสบความสำเร็จทางการค้า เพราะถูกฮอลันดาขัดขวางจนต้องปิดสถานีการค้าลงในสมัยนั้นนั่นเอง

สำหรับทหารอาสาญี่ปุ่น แม้จะมีส่วนร่วมในการก่อกบฏต่อพระเจ้าทรงธรรม แต่เนื่องจากสมัยนี้การค้าระหว่างอยุธยากับญี่ปุ่นมีมากกว่าประเทศอื่น พระองค์จึงยังต้องพึ่งพาชาวญี่ปุ่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับการกบฏต่อไป ชาวญี่ปุ่นพวกนี้ยังคงได้รับประโยชน์จากการตั้งด่านเก็บค่าผ่านทางจาก

เรือทุกลำที่เดินผ่านชุมชนญี่ปุ่นในอยุธยา ก่อนเข้าเทียบท่าที่อยุธยา อีกทั้งยังทรงแต่งตั้งชาวญี่ปุ่นให้เป็นขุนนางอีกหลายคน ที่รู้จักกันดี คือ ยามาดา นางามาช่า หรือออกญาเสนาภิมุข ที่ในเวลาต่อมา ร่วมมือกับสมุหพระกลาโหม ในการกำจัดสมเด็จพระเชษฐาธิราช ซึ่งเป็น โอรสของพระเจ้าทรงธรรม แล้วเชิญสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ขึ้นครองราชย์ แต่อีกไม่นานสมุหพระกลาโหมก็ปลงพระชนม์สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์แล้วปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าปราสาททอง ในสมัยนี้เองการค้ากับจีนที่เคยตกต่ำก็กลับฟื้นตัวขึ้นอีก ขณะที่ความสัมพันธ์กับญี่ปุ่นต้องยุติลง เพราะญี่ปุ่นสนับสนุนพวกกบฏในการการชิงราชสมบัติจากพระองค์จึงถูกขับไล่ออกจากอยุธยาไป

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศตะวันตกตั้งแต่แรกเริ่มจนสมัยพระเจ้าปราสาททองนั้น มีเพียงฮอลันดาที่สามารถรักษาสถานภาพผลประโยชน์ทางการค้าไว้ได้ ส่วนอังกฤษประสบกับการขาดทุน และ โปรตุเกสก็ติดพันสงครามกับสเปนจึงลดบทบาททางการค้าในดินแดนแถบนี้ไป

ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บทบาทของขุนนางมีมากขึ้น เนื่องจากระบบการปกครองเอื้อให้ขุนนางหาผลประโยชน์จากแรงงานไพร่ในสังกัด พระนารายณ์ทรงพยายามที่จะลดอำนาจของขุนนางลง จึงเกิดความไม่พอใจขึ้น ขุนนางกลุ่มต่างๆ พยายามก่อกบฏขึ้นในสมัยนี้หลายครั้ง เช่น พ.ศ. 2229 เกิดกบฏมักกะสัน โดยพวกกบฏคิดที่จะยกพระอนุชาของพระนารายณ์มหาราชขึ้นเป็นกษัตริย์ ทำให้ในสมัยนี้พระนารายณ์มหาราชทรงหวาดระแวงขุนนางเป็นอันมาก ทำให้ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ประทับที่พระราชวังลพบุรี ซึ่งเป็นฐานที่มั่นทางการเมืองของพระองค์จึงมีความปลอดภัยมากกว่าอยุธยา นอกจากนี้พระองค์ยังทรงแต่งตั้งชาวต่างชาติเข้าดำรงตำแหน่งขุนนางระดับสูง คือ ตำแหน่งพระคลัง ทรงสนับสนุนให้ชาวอิหร่านเป็นเจ้าของพระคลังต่อเนื่องกันถึง 2 คน เพราะขณะนั้นชาวอิหร่านและพ่อค้ามุสลิมมีบทบาททางการค้าสูง ตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งสำคัญที่จะทำการค้านำรายได้มาสู่ราชสำนักแล้ว เจ้าพระยาพระคลังยังเป็นขุนนางผู้มีอำนาจสูงสุดในการดูแลชาวต่างชาติทั้งหมด ดังนั้นการมอบความไว้วางใจให้กับชาวต่างชาติเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความไม่ไว้วางใจขุนนางของอยุธยานั่นเอง

ความไม่พอใจไม่ได้จำกัดเฉพาะขุนนางเท่านั้น ชาวต่างชาติที่เคยได้รับประโยชน์เช่น ฮอลันดาซึ่งมีบทบาทเป็นอย่างมากขณะนั้นก็ไม่พอใจ มีการนำเรือรบมาปิดปากอ่าวเมื่อ พ.ศ. 2207 เพื่อเรียกร้องผลประโยชน์ ทำให้พระนารายณ์มหาราชตระหนักถึงภัยที่อาจเกิดขึ้น ประกอบกับฝรั่งเศสเริ่มเดินทางเข้ามายังอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงให้การต้อนรับฝรั่งเศสอย่างเต็มที่ มีการแลกเปลี่ยนราชทูตระหว่างพระนารายณ์มหาราชกับพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 หลายครั้ง พระนารายณ์มหาราชทรงสนับสนุนให้ฝรั่งเศสได้ผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ ทรงแต่งตั้งคนของฝรั่งเศสเข้าเป็นขุนนางหลายคน ที่รู้จักกันดีคือ คอนสแตนติน ฟอลคอน ได้รับตำแหน่ง ออกญาวิไชยเยนทร์ ควบคุมการบริหารงานด้านการคลัง

ฝรั่งเศสไม่ได้ต้องการแค่ผลประโยชน์ด้านการค้า แต่ยังต้องการเผยแพร่ศาสนาอีกด้วย ดังนั้นพระนารายณ์มหาราชทรงให้การสนับสนุนบาทหลวงเยซูอิตให้สร้าง โบสถ์แคทอลิก สร้างโรงเรียน โดยพระราชทานที่ดินหมู่บ้านฉนวน นอกจากนี้ยังมีข่าวลือว่าพระองค์จะทรงเข้ารับนับถือศาสนาคริสต์อีกด้วย

ในปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มีสาเหตุอีกประการที่สร้างความเดือดร้อนและไม่พอใจอันเนื่องมาจากการเก็บภาษีอากร ทั้งนี้เพราะเมื่อทรงเปิดประเทศและยกเลิกการผูกขาดสินค้าบางชนิด ทำให้รายได้ของพระคลังสินค้าลดน้อยลง ทรงเก็บภาษีจากราษฎรอย่างเข้มงวด เปลี่ยนระบบการเก็บอากรค่านาจากเดิมที่เก็บทางข้าวมาเป็นการเก็บเงินแทน ประกอบกับระบบราชการที่มีประสิทธิภาพ ทำให้การจัดเก็บส่วยไพร่มีการจัดเก็บอย่างทั่วถึง ไพร่บางส่วนเริ่มได้รับความเดือดร้อนบางคนต้องขายตัวเป็นทาสทีเดียว

ดังนั้นในปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บรรดาขุนนางจึงพากันต่อต้านฝรั่งเศสมีการขับไล่ คอนสแตนติน ฟอลคอนและทหารฝรั่งเศสออกไปจากอยุธยา นำโดยผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งต่อมาปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเพทราชา และเป็นการเริ่มเสื่อมลงของความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับชาติตะวันตก

แม้ว่าในสมัยพระเพทราชาจะทรงต่อต้านชาติตะวันตกแต่การค้ากับต่างประเทศกลับมีการขยายตัวขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการค้ากับจีน ทั้งนี้เพราะจีนมีนโยบายเปิดประเทศ และลดภาษีสินค้านำเข้าลงอย่างมาก โดยเฉพาะข้าว ซึ่งเป็นสินค้าออกของอยุธยา การขยายตัวของการค้าต่างประเทศนี้ ทำให้การผลิตและการค้าภายในอยุธยาขยายตัวไปด้วย เปิดโอกาสให้คนในสังคมสามารถแสวงหากำไรจากการค้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน สภาพทางเศรษฐกิจเช่นนี้ส่งผลต่อสภาพทางการเมืองและสังคมในสมัยอยุธยาตอนปลาย จนเกิดความอ่อนแอแก่อยุธยา กล่าวคือ

ชนชั้นปกครอง ทั้งสมุหพระกลาโหม สมุหนายก เจ้าพระยาพระคลัง และขุนนางส่วนอื่นๆ ล้วนมีโอกาสแสวงหาประโยชน์ทางการค้า โดยการบังคับบัญชาหัวเมืองนั้น ขุนนางเหล่านี้จะได้รับส่วนแบ่งจากส่วยที่ส่งมาจากหัวเมือง รวมทั้งได้ประโยชน์จากการค้าในเมืองท่าที่ตนควบคุมอยู่

นอกจากนี้พ่อค้าชาวจีนซึ่งมีความเคยชินในการติดสินบนมักอาศัยขุนนางหรือเจ้านายช่วยเหลือให้ตนได้รับประโยชน์ รวมทั้งให้ได้รับตำแหน่งในทางราชการ ชาวจีนจึงสามารถเข้าสู่ระบบราชการมากขึ้น ในสมัยพระเจ้าท้ายสระ เจ้าพระยาพระคลังให้ความช่วยเหลือชาวจีนจนกระทั่งการค้าในราชอาณาจักรตกอยู่ในมือชาวจีนเกือบทั้งหมด

6.4 สถาปสังคม

ในสังคมไทยมีการจัดระเบียบสังคม โดยในอดีตมีการแบ่งกลุ่มคนออกเป็นชนชั้นต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของคนในแต่ละชนชั้นทั้งในเรื่องบทบาทและหน้าที่ การแบ่งคนเช่นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อการควบคุมกำลังคน และนำกำลังคนมาใช้ประโยชน์ทั้งในยามสงบและยามสงคราม

การแบ่งกลุ่มชนชั้นทางสังคมในสมัยนี้มีการแบ่งที่ชัดเจน เพราะมีระบบศักดินากำหนดให้ทุกคนมีศักดินาประจำเฉพาะบุคคล การกำหนดศักดินานี้จะกำหนดตามฐานะหน้าที่หรือตามตำแหน่งยศของบุคคล ซึ่งระบบศักดินานี้ใช้เรื่อยมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงการยกเลิกระบบไพร่ – ทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะขอลำดับกลุ่มคนในแต่ละลำดับ ดังนี้

1. พระมหากษัตริย์ อยู่ในฐานะสูงสุดในสังคม และดำรงตำแหน่งหลายตำแหน่งทรงเป็นเจ้าชีวิต เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งราชอาณาจักร ทรงเป็นเทวราชา และทรงปฏิบัติภารกิจทางด้านบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการ โดยมีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ได้ในเรื่องการปกครองที่กล่าวมาข้างต้น)

2. พระบรมวงศานุวงศ์ เป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากพระมหากษัตริย์ มียศลดหลั่นกันลงมา 5 ชั้นคนก็จะเป็นสามัญชน ตั้งแต่ เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า หม่อมราชวงศ์ และหม่อมหลวง โดยมีศักดินาลดหลั่นกันลงมา

3. ขุนนาง เป็นกลุ่มคนที่คอยควบคุมดูแลไพร่และทาส มีหน้าที่รับใช้งานราชการของพระบรมวงศานุวงศ์และพระมหากษัตริย์ คนกลุ่มนี้ได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงาน และได้รับอนุญาตให้ผู้อื่น (ทนาย) ขึ้นศาลแทนได้ ขุนนางมีศักดินาสูงสุดคือ เจ้าพระยา แต่มาสมัยรัตนโกสินทร์มีขุนนางบางท่านได้รับบรรดาศักดิ์สูงถึงชั้นสมเด็จพระยาภิรมย์

4. ไพร่ หมายถึงสามัญชนทั่วไปทั้งหญิงและชาย การแบ่งไพร่อาจแบ่งได้ตามการสังกัดของมูลนาย และยังแบ่งตามฐานะ หน้าที่และอายุ ดังต่อไปนี้

แบ่งตามสังกัด

- 1) ไพร่หลวง จะสังกัดอยู่กับพระมหากษัตริย์ แต่พระมหากษัตริย์อาจดูแลได้ไม่ทั่วถึง จึงมอบให้มูลนายที่รับราชการใกล้ชิดในตำแหน่งต่าง ๆ ควบคุมดูแลแทน
- 2) ไพร่สม จะสังกัดอยู่กับพระบรมวงศานุวงศ์หรือขุนนาง โดยพระมหากษัตริย์จะเป็นผู้พระราชทาน ตามปกติไพร่สมจะทำงานให้นายและรับใช้นาย ยกเว้นเวลาที่มีราชการสงครามก็จะถูกเกณฑ์ไปรบ ไพร่สมสามารถโอนมาเป็นไพร่หลวงได้ตามความต้องการของพระมหากษัตริย์
- 3) ไพร่ส่วย อาจเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมก็ได้ที่ต่อการส่งส่วยเป็นผลิตผลหรือสิ่งของที่ทางราชการต้องการแทนการเข้าเดือน

แบ่งตามฐานะ

- 1) ไพร่หัวงาน คือ หัวหมู่หรือหัวหน้าทำหน้าที่บังคับบัญชาลูกหมู่ตามที่มูลนายมอบหมาย หรือสั่งการมีศักดินา 25 ไร่
- 2) ไพร่มีครว คือ ลูกหมู่ที่มีครอบครัวแล้ว มีศักดินา 20 ไร่
- 3) ไพร่ราบ คือ ลูกหมู่ที่มีอายุระหว่าง 13-17 ปี มีศักดินา 15 ไร่
- 4) ไพร่เลว คือ ลูกหมู่ที่มีอายุต่ำกว่า 12 ปี มีศักดินา 10 ไร่

ชนชั้นไพร่เป็นส่วนใหญ่ในสังคม ซึ่งต้องสังกัดมูลนายเพื่อใช้แรงงานแลกกับการคุ้มครองในชีวิต ทรัพย์สิน และสิทธิทางการศาล หากไม่สังกัดมูลนาย เมื่อมีความขัดแย้งจนถึงศาล ศาลจะไม่รับฟ้องและยังคุมตัวเข้าเป็นไพร่หลวงด้วย

5. ทาส เป็นกลุ่มคนที่มีฐานะต่ำสุดในสังคม ในสมัยอยุธยามีการออกกฎหมายพระไอยการทาส ระบุว่า ทาสมีทั้งสิ้น 7 ประเภท คือ

- 1) ทาสสินไถ่ เป็นทาสที่ได้มาด้วยทรัพย์สิน (ไถ่ตัวมาเป็นทาส)
- 2) ทาสในเรือนเบี้ย เป็นลูกทาสที่เกิดมาเป็นทาสตามพ่อแม่
- 3) ทาสที่บิดามารดาขายให้ลูกของตน
- 4) ทาสท่านให้
- 5) ทาสที่ได้มาจากการช่วยเหลือให้พ้นจากโทษทัณฑ์
- 6) ทาสที่ได้มาโดยการเลี้ยงไว้ขณะที่ไม่มีจะกินอดอยาก
- 7) ทาสที่ได้มาจากการทำศึกสงคราม หรือทาสเชลย

ทาสทั้ง 7 ประเภทนี้ นายเงินมีอำนาจเด็ดขาดเหนือทาส สามารถที่จะลงโทษทัณฑ์อะไรก็ได้แต่อย่าให้ถึงตาย หรือนายเงินอาจให้ทาสไปรับโทษแทนนายหรือครอบครัวก็ได้ อย่งไรก็ตามแม้ว่านายเงินจะมีอำนาจเหนือทาสอย่างมาก แต่ก็พบว่ายังมีกฎหมายที่จะช่วยคุ้มครองทาสจากนายเงิน โดยนายเงินจะต้องถูกทำโทษหากทำเกินกว่าเหตุ เช่น “ผู้ใดซึ่งเคียดแค้นข้าคนตนใช้ ท่านให้ตีแต่พอหลาบ แต่พอให้กั้ว ท่านมิให้ล้มตาย ถ้ามันคนร้ายสั่งสอนมิได้ให้ขามันเสีย ถ้าตีมันตายให้ไหมโดยศักดินา ห้ามนายเงินข่มเหงใส่ชื้อคา โขตรวนตีจำโดยสถานหนักให้มีบาดเจ็บถึงแขนขาหัก ตาบอด ถ้าทำมิโทษ” ซึ่งจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยานี้ทาสได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายในระดับหนึ่ง

นอกจากนั้นทาสยังมีโอกาสที่จะเป็นอิสระจากนายเงิน ถ้าเป็นไปตามเงื่อนไขข้อใดข้อหนึ่งต่อไปนี้

1. นายเงินอนุญาตให้ทาสบวช (พระภิกษุ สามเณร นางชี) ก็ให้พ้นจากความเป็นทาส แม้ลาสิกขาบวชแล้วนายจะเอาคืนมาเป็นทาสก็ได้
2. นายเงินใช้ทาสไปรบในสงครามและถูกจับเป็นเชลย แต่สามารถหนีรอดมาได้ ก็ให้พ้นจากความเป็นทาส

3. ถ้าทาสฟ้องว่านายเป็นทาส และเมื่อสอบสวนแล้วเป็นความจริง ให้ทาสพ้นจากการเป็นทาส
4. นายเงินหรือครอบครัวของนายเงินเอาทาสเป็นภรรยา ให้ทาสนั้นเป็นไท และลูกที่เกิดมาก็ให้เป็นไทด้วย

การให้โอกาสทาสในการไถ่ตัวได้นี้ ทำให้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทาสส่วนใหญ่เป็นทาสชั่วคราวหรือทาสสินไถ่ ดังนั้นนายทาสจะลงโทษหรือให้ทาสทำงานหนักมักจะมีน้อย เพราะทาสมักจะหาเงินมาไถ่ตนเองได้ ทั้งนี้เพราะสภาพเศรษฐกิจที่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราเริ่มขยายลงสู่ระดับต่างมากขึ้น

5. พระสงฆ์ จัดได้ว่าเป็นคนกลุ่มพิเศษในสังคมสมัยอยุธยา พระสงฆ์ มีฐานะพิเศษเพราะไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่ต้องสังกัดเลข ไม่ต้องเป็นไพร่ ยกเว้นกรณีมาก่อนบวชพระสงฆ์เป็นไพร่ ดังนั้นเมื่อสึกออกจากความเป็นพระสงฆ์แล้วก็ให้กลับไปเป็นไพร่

พระสงฆ์จะมีไพร่ที่เป็นเลกวัด (เลก หมายถึง ครอบครัวของไพร่) ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอุทิศหรือเจ้านายและผู้อื่นอุทิศถวาย เลกวัด ประกอบด้วยข้าพระและโยมสงฆ์ที่จะช่วยทำงานให้กับวัดตลอดชีวิต ในลักษณะของการเข้าเดือน (ปีละ 3 เดือนสำหรับโยมสงฆ์ และ 4 เดือนสำหรับข้าพระ) ดังนั้นพระสงฆ์จึงเป็นชนชั้นพิเศษที่ทั้งชนชั้นเจ้านายและไพร่ทาสให้ความเคารพ ในฐานะผู้สืบทอดศาสนา เป็นผู้มีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แขนงต่างๆ ให้แก่คนในสังคมทั้งเจ้านาย ขุนนาง ไพร่และทาส พระสงฆ์จึงเป็นชนชั้นพิเศษในสังคมไทย

สังคมในสมัยอยุธยายังมีกลุ่มคนที่อยู่นอกเหนือระบบไพร่อีกกลุ่มหนึ่ง ได้แก่ ชาวต่างชาติ ส่วนหนึ่งของชาวต่างชาติจะถูกจัดเข้าอยู่ในระบบไพร่ ได้แก่ ลาว มอญ เขมร พม่า ญวน มลายู ทั้งที่อาศัยอยู่ในอยุธยาอยู่เดิมหรืออพยพหนีภัยมาจากที่อื่น ส่วนชาวต่างชาติที่ไม่ถูกจัดเข้าอยู่ในระบบไพร่ ได้แก่ ชาวตะวันตกและชาวจีน คนกลุ่มนี้จะมีบทบาททางการค้าและเป็นผู้นำวิทยาการใหม่ๆ เข้ามา จึงสันนิษฐานได้ว่า การมีบทบาททางการค้านี้ ทำให้ชาวตะวันตกและชาวจีนที่อพยพเข้ามาไม่ต้องสังกัดระบบไพร่ เพราะกิจกรรมการค้านี้ได้ยังประโยชน์ให้แก่เจ้านายและขุนนางแล้ว

กล่าวโดยสรุป ในสมัยอยุธยาสังคมไทยเป็นสังคมที่มีกฎหมายกำหนดฐานะและชนชั้นอย่างชัดเจน คนในแต่ละชนชั้นสามารถเลื่อนฐานะของตนได้ หากสภาพการเมืองหรือเศรษฐกิจมีการเปลี่ยนแปลง หรือเกิดเหตุการณ์สำคัญ เช่น สงคราม หรือการปราบดาภิเษก เป็นต้น โครงสร้างทางสังคมดังกล่าวดำรงอยู่เรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

6.5 การล่มสลายของอาณาจักร

ชนชั้นไพร่ในหัวเมืองชั้นนอกที่ห่างไกลเมืองหลวงก็มีโอกาสค้าขายและมั่งมีขึ้นเช่นกัน ไพร่จึงพากันหลบหนีการเข้ารับราชการ โดยใช้เงินติดสินบนข้าราชการ จากเดิมที่เคยส่งส่วยด้วยผลผลิตก็เปลี่ยนมาส่งเป็นเงินตราแทน แต่ในขณะเดียวกัน ไพร่ในบริเวณหัวเมืองชั้นนอกรอบๆ เมืองหลวงจะถูกเกณฑ์แรงงานอย่างหนักหน่วง เนื่องจากอำนาจพระมหากษัตริย์ในการเกณฑ์แรงงานมีมากกว่าหัวเมืองที่ห่างไกล ดังนั้นความไม่พอใจของไพร่ โดยเฉพาะชาวนาชาวไร่จึงแสดงออกมาในการก่อกบฏหลายครั้งในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา เช่น กบฏญวนพิเชียร กบฏธรรมเถียร และกบฏบุญกว้าง เป็นต้น

จากการที่ทั้งขุนนางและไพร่พากันละเมิดระเบียบแบบแผนและกฎเกณฑ์ทางสังคมเช่นนี้ ทำให้สภาพสังคมในปลายอยุธยามีความปั่นป่วนอย่างสูงในทุกระดับ ดังข้อเขียนของพระภิกษุรูปหนึ่งที่เขียนไว้ในสมัยนั้นว่า "...ในครั้งนั้น ชาวเมืองชาวชนบท ชาวนิคมทั้งหลาย มีเสนาบดีและอำมาตย์ เป็นต้น ก็ตั้งอยู่ในอสังจธรรมมีสันดานเต็มไปด้วยการทุจริตข่มเหงเบียดเบียนซึ่งกันและกันและย่ำยีชาวชนบทนิคมให้ได้รับความเดือดร้อน ชนชาวพระนครทั้งปวงเหล่านั้นมีความทุกข์มาก มีโรคอุปัทธ์อันตรายนาน และมากไปด้วยความโทมนัสคับแค้นใจ...แสดงให้เห็นว่ามหานครจะพินาศ"

นอกจากปัญหาด้านเศรษฐกิจและสังคมแล้ว ปลายสมัยอยุธยา การเมืองภายในก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อยุธยาเข้าสู่ยุคเสื่อม กล่าวคือ นับตั้งแต่พระเพทราชาได้แต่งตั้งตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นเป็นอุปราชแล้ว ต่อมาก็ก่อกบฏการแย่งชิงราชสมบัติระหว่างราชโอรสของพระมหากษัตริย์กับกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (ซึ่งส่วนมากมักเป็นพระอนุชาของพระมหากษัตริย์อยู่เสมอ)

การไร้ประสิทธิภาพด้านการรบของอาณาจักรอยุธยาแสดงให้เห็นถึงการล้มเหลวด้านการข่าว ทำให้มีการแยกกองทัพออกไปตั้งรับพม่าในหลายพื้นที่ ทั้งที่บางแห่งไม่มีพมามาทางนั้นเลย เช่น ที่ท่ากระดาน อีกทั้งการที่กำลังพลที่ออกไปตั้งรับทัพพม่านั้นมีจำนวนน้อย ทั้งนี้เพราะไพร่พลอยู่กับเจ้านายและขุนนางที่หลีกเลี่ยงไม่ยอมขึ้นทะเบียน

การเป็นอิสระของหัวเมืองต่างๆ จากศูนย์กลางอำนาจเดิม เห็นได้ในหัวเมืองต่างๆ เช่น

หัวเมืองเหนือ ตั้งแต่เหนือเมืองพิษณุโลกขึ้นไปดินแดนแถบนี้ตัดขาดจากอาณาจักรอยุธยา โดยรวมตัวกันภายใต้ผู้นำแบบกบฏไพร่ ซึ่งเชื่อในแนวคิดเรื่องผีบุญ มีพระภิกษุที่มีชื่อเสียง คือ สังฆราชาแห่งเมืองสวางคบุรี สามารถเรียกศรัทธาความนับถือจากประชาชนและตั้งตัวเป็นใหญ่ โดยมีเจ้าเมืองแพร่เข้าร่วม

ชายฝั่งทะเลตะวันออกและนครราชสีมา กรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จกลับจากถูกเนรเทศหลบหนีจากมะริดมารวบรวมผู้คนแถบหัวเมืองชายทะเลตะวันออกไว้ได้ และยกทัพมาที่ปราจีนพร้อมอาสาสู้กับพม่า แต่รัฐอยุธยาไม่ไว้วางใจจึงส่งทัพไปต่อสู้อีกหลายครั้ง ระหว่างทัพของ

กรมหมื่นเทพพิพิธกับทัพอยุธยาจึงเป็นการรบกันเองที่ทำให้ดินแดนหัวเมืองบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออกหลุดออกจากอำนาจของอยุธยา และเมื่ออยุธยาตกแก่พม่าแล้ว กรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จหนีไปอยู่กับหัวเมืองนครราชสีมา ซึ่งแยกตัวออกจากอาณาจักรอยุธยาเช่นเดียวกัน

หัวเมืองปักษ์ใต้ หัวเมืองปักษ์ใต้หลายเมืองถูกทัพพม่าตีแตกทั้งชุมพร ไชยา แสดงให้เห็นว่าจากเมืองนครศรีธรรมราชลงไปได้ตัดขาดจากอยุธยาตั้งแต่ก่อนหน้าจะเสียกรุงแล้ว

ปัจจัยเหล่านี้ทำให้การเมืองของอยุธยาในยุคหลังอ่อนแอลง เปิดโอกาสให้ศัตรูเข้ามารุกรานจนในที่สุดกรุงศรีอยุธยาก็ถึงแก่กาลอวสาน เมื่อพม่ายกทัพเข้ามาล้อมกรุงศรีอยุธยาในสมัยพระเจ้าเอกทัศน์ อยุธยาก็เสียแก่พม่าในปี พ.ศ. 2310

บทที่ 7
สมัยกรุงธนบุรี

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. การสถาปนาอำนาจของกรุงธนบุรีและการฟื้นฟูอาณาจักร
2. สภาพการเมืองการปกครองในสมัยธนบุรีที่มีลักษณะการเมืองแบบขุนนวม
3. สภาพทางเศรษฐกิจและปัญหาการเมืองภายในนำไปสู่การสถาปนาราชวงศ์จักรี

วิธีการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

7.1 สภาพการเมืองการปกครอง

ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียให้กับพม่าใน พ.ศ. 2310 นั้น สถานการณ์สงครามได้ทำให้เกิดสภาวะบ้านเมืองระส่ำระสายอย่างหนัก ระบบราชการในขณะนั้นไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะจัดการควบคุมกำลังพลเพื่อการสงคราม เห็นได้จากการจัดกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาออกไปตั้งรับข้าศึกในหลายแห่งทั้งราชบุรี, เพชรบุรี, ท่ากระดาน, นครสวรรค์ และชัยนาท เป็นต้น (พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม: 630) กองทัพที่ยกออกไปตั้งรับศึกพม่านั้นต่างประสบกับความพ่ายแพ้ทุกกองทัพ

กองทัพจากทางหัวเมืองที่เข้ามาช่วยกรุงศรีอยุธยาก็มีเพียงกองทัพจากพิษณุโลก, นครราชสีมา และ "ปากใต้" ซึ่งก็ปรากฏในเวลาต่อมาว่ากองทัพเหล่านี้ก็ไม่ได้ทุ่มเทในการช่วยกรุงศรีอยุธยา เช่น กองทัพจากพิษณุโลกที่อ้างเหตุต่างๆ ในการถอนทัพกลับไป ซึ่งทำให้ในเวลาต่อมาทัพทั้งจาก "ปากใต้" และทัพที่พระยานครราชสีมาคุมอยู่ต้องแตกพ่ายในเวลาไม่นานหลังจากทัพจากพิษณุโลกกลับไป (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2529 : 15)

นอกจากกองทัพที่แตกพ่ายแล้ว จะเห็นได้ว่ามีมูลนายจำนวนไม่น้อยได้หนีออกจากกรุงศรีอยุธยา ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะแตก แล้วออกไปตั้งกลุ่มอยู่เป็นชุมนุม ทำให้เกิดชุมนุมต่างๆ ซึ่งมีจุดมุ่งหมายในการป้องกันตนเองหรือรุกรานผู้อื่น ชุมนุมเหล่านี้มักอาศัยบารมีหรือลักษณะพิเศษของผู้นำโดยธรรมชาติที่ติดตัวมา ดังนั้นพื้นที่หลายแห่งจึงเกิดกลุ่มคนที่มีการรวมกลุ่มกันโดยแยกตัวออกจากอาณาจักรอยุธยาจำนวนมาก กลุ่มชุมนุมเหล่านี้บ้างก็อาศัยโครงสร้างการปกครองท้องถิ่นเก่าของตนเป็นฐานในการบริหารปกครองกลุ่มของตน เช่น กรณีเจ้าเมืองพิษณุโลก เจ้าเมืองนครราชสีมา และเจ้าเมืองพิมาย การตั้งกลุ่มเป็นอิสระจากอำนาจของอาณาจักรอยุธยานี้ รวมทั้งประเทศราช เช่น กัมพูชาและพม่าด้วย ดังนั้นหากจะสรุปลักษณะกลุ่มชุมนุมต่างๆ นี้จะพบว่ามีลักษณะ 2 แบบ คือ

1. กลุ่มที่เกิดจากผู้นำตามธรรมชาติ กลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มที่มีลักษณะการเกิดขึ้นของกลุ่มหรือชุมนุมจากผู้นำตามธรรมชาติ ท่ามกลางภาวะวิกฤตของสงครามที่จะมีการรวมตัวกัน ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัยในชีวิต จึงต้องมีการช่อกุศลทั้งกำลังคนและเสบียงอาหาร ผู้นำในสภาวะการดังกล่าวจึงมีฐานะเป็นนายชุมนุมที่ได้รับการยอมรับจากสมาชิก
2. กลุ่มผู้นำที่มีฐานะเป็นขุนนางในระบบราชการเดิม กลุ่มนี้มักจะมีฐานะเป็นขุนนางประจำหัวเมืองต่างๆ ที่มีความคิดที่จะแข็งเมืองหรือแยกตัวออกจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อประเมินสถานการณ์ของสงครามแล้วเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาจะต้องแตกแน่ ก็จะถอนตัวออกห่างจากราชการสงครามหรือตั้งอยู่ในที่มั่นของตนเอง เพื่อรอให้สงครามยุติลง

จะเห็นได้ว่า กลุ่มชุมนุมทั้งสองแบบนี้ล้วนมีเหตุผลในการชองสุมกำลัง และรวมกลุ่มอยู่ร่วมกัน ด้วยสถานการณ์เช่นนี้ ทำให้ตั้งแต่ก่อนกรุงศรีอยุธยาจะแตก ได้เกิดกลุ่มการเมืองหรือชุมนุมใหญ่ขึ้นมากมายกลายกลุ่ม เช่น

1. กลุ่มนายทองอยู่นกเล็กที่บางปลาสร้อย
2. กลุ่มนายกล่ำบ้านนาเกลือ
3. กลุ่มพระระยอง
4. กลุ่มพระยาจันทบูร

ซึ่งกลุ่มชุมนุมเหล่านี้จะมีบทบาทในเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองของกรุงธนบุรีต่อไป

7.2 การสถาปนาอำนาจใหม่และฟื้นฟูอาณาจักร

ก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่พม่าเป็นเวลากว่า 3 เดือน พระยาตากออกมาดำรงทัพที่ค่ายวัดพิชัยอยู่นอกกำแพงเมือง ได้พาพรรคพวกจำนวนไม่มากนักตีฝ่าพม่าออกมา ซึ่งเท่ากับเป็นการทิ้งหน้าที่หลบหนีออกจากกรุงศรีอยุธยา มีการประมาณไพร่พลในหลักฐานใกล้เคียงสมัยธนบุรีว่า กองทัพพระยาตากมีจำนวนประมาณ 500 คน และเมื่อตีฝ่าออกมาได้แล้วก็มุ่งหน้าไปยังหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก

การที่กองทัพของพระยาตากเดินทางมาทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกนั้น มีเหตุผลที่สามารถอธิบายพอสรุปได้ดังนี้

1. ด้านตะวันออกปลอดภัยจากกองทัพพมามากกว่าด้านอื่น
2. การเดินทางไปในทิศอื่นไม่มีผลประโยชน์ใดๆ แม้แต่เมืองตาก-ระแหงซึ่งเป็นฐานกำลังของพระยาตากเอง
3. หัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออกสามารถเดินทางไปยังเมืองอื่นๆ ได้สะดวก ซึ่งจะเป็นประโยชน์หากต้องเดินทางต่อไป
4. พระยาตากอาจได้ประโยชน์จากชาวจีนแต้จิ๋ว ซึ่งเป็นกลุ่มเชื้อสายเดียวกับพระยาตาก ที่มีอาศัยอยู่มากในหัวเมืองชายทะเลตะวันออก โดยเฉพาะบางปลาสร้อย

เมื่อนำทัพออกมากลุ่มของพระยาตากมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่ชัดเจนกว่าชุมนุมอื่นๆ ว่า จะริ่ฟื้นอาณาจักรหรือกรุงศรีอยุธยาขึ้นมาใหม่ นั่นคือการประกาศตนเป็นพระมหากษัตริย์ตั้งแต่แรก ดังนั้นชุมนุมของพระยาตากจึงมีเป้าหมายแตกต่างจากชุมนุมอื่นๆ แม้ว่าการปฏิบัติจะมีพฤติกรรมเช่นเดียวกับชุมนุมอื่นๆ ที่ต้องมีการปล้นสะดมเพื่อให้ได้กำลังคนและเสบียงอาหาร จะแตกต่างก็ตรงที่กลุ่มชุมนุมของพระยาตากจะเดินทางต่อไปเพื่อเป้าหมายในการสะสมกำลังและเสบียงอาหารเพื่อกลับมาสู้กรุงศรีอยุธยาคืนจากพม่า ในขณะที่ชุมนุมอื่นๆ มักจะอยู่ในแหล่งที่กลุ่มชุมนุมสามารถอยู่ได้อย่างปลอดภัย

พระยาตากนากองทัพที่ได้จากหัวเมืองชายทะเลตะวันออกมีไพร่พลประมาณ 5,000 คน โดยอาศัยการเดินทางทางทะเลเข้ามาตีเมืองธนบุรีที่เป็นชุมนุมใหญ่ได้ไพร่พลจำนวนหนึ่ง ก่อนที่จะเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้นได้ในเวลาต่อมาไม่นาน กรุงธนบุรีเกิดขึ้นเมื่อพระยาตากได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ (ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกพระยาตากว่า พระเจ้ากรุงธนบุรี) หลังจากที่สามารถขับไล่พม่าออกจากกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ โดยชุมชนของพระยาตากเป็นชุมชนที่รวบรวมอำนาจจากชุมนุมอื่นๆ ที่มีจำนวนมากในสมัยนั้นมาก ดังนั้นเมื่อสามารถขับไล่พม่าได้จึงทรงเริ่มที่จะฟื้นฟูอาณาจักรขึ้น

อย่างไรก็ตามพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งไม่มีฐานกำลังเดิมในอยุธยาและลุ่มน้ำเจ้าพระยาดีพอ ประกอบกับจำนวนไพร่พลของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ไม่ได้มีมากพอที่จะสถาปนาพระราชอำนาจปกครองดินแดนแถบอยุธยา เพราะดินแดนแถบนี้จะมีชุมนุมต่างๆ หลายชุมนุมที่เกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา สภาพดังกล่าวจึงไม่เหมาะที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจะตั้งศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่อยุธยา จึงตัดสินใจพระทัยที่จะเสด็จมาอยู่ ณ เมืองธนบุรี (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2529 : 74)

การเลือกเสด็จมาอยู่ที่กรุงธนบุรี นอกจากมีเหตุผลดังกล่าวมาแล้ว จะพบว่ากรุงธนบุรียังมีข้อได้เปรียบกว่าที่อื่นซึ่งเป็นเหตุผลช่วยสนับสนุนให้พระเจ้ากรุงธนบุรีเลือกมาอยู่ที่นั่นอีกหลายประการ คือ

1. กรุงธนบุรีเป็นเมืองหน้าด่านที่จะควบคุมการเดินทางเรือทะเลในอ่าวไทยได้
2. มีป้อมปราการทั้ง 2 ฟากแม่น้ำคือป้อมวิไชยประสิทธิ์และป้อมวิไชยเอนทร์
3. กรุงธนบุรีเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมในขณะนั้น
4. ที่ตั้งเหมาะสมในการทำการค้า
5. กรุงธนบุรีสามารถที่จะเข้าอยู่และขยับขยายได้ทันที

เมื่อสร้างราชธานีขึ้นที่กรุงธนบุรีแล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงขยายอำนาจของราชธานีออกไปทางหัวเมืองเหนือและด้านตะวันออก นอกจากนั้นยังต้องทำสงครามขับไล่ทัพพม่าอีกหลายครั้ง ทำให้พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทำสงครามอยู่เกือบตลอดรัชสมัย อย่างไรก็ตามกรุงธนบุรีก็สามารถขยายอำนาจออกไปยังดินแดนต่างๆ ได้ เช่น หัวเมืองเหนือได้เชียงใหม่ ลำปางเป็นประเทศราช รวมทั้งลำพูน แพร่ และน่าน ส่วนทางด้านตะวันออกก็ได้อาณาจักรเขมรและลาวมาเป็นประเทศราชด้วยเช่นกัน

สมัยธนบุรีเป็นช่วงเวลาของการฟื้นฟูอาณาจักรหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในสมัยนี้ยังคงใช้แนวคิดธรรมราชาและเทวราชาเป็นหลักในการปกครองเช่นเดียวกับในสมัยอยุธยาด้วย ในสมัยนี้เป็นช่วงเวลาสั้นๆ มีระยะเวลาเพียง 15 ปี ทำให้ยังไม่ปรากฏความเปลี่ยนแปลงใดที่เห็นได้ชัดในทางการปกครอง

สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยาระหว่าง พ.ศ. 2307-2310 ได้ทำให้เกิดสภาพกลางลไปทั่ว ทั้งนี้เพราะประชาชนย่อมต้องการความปลอดภัยจากสงครามที่อาจมีการกวาดต้อนผู้คนและความ

อดอยาก จึงมีการอพยพไปยังดินแดนต่างๆ ซึ่งการอพยพดังกล่าวนี้จำนวนไม่น้อยเป็นขุนนางข้าราชการที่ออกรบกับพม่าและพ่ายแพ้ จึงอพยพหนีออกจากอยุธยา การหลบหนีจากราชการนี้แสดงให้เห็นถึงความไม่มั่นใจว่ากรุงศรีอยุธยาจะสามารถต้านทานทัพของพม่าไว้ได้

การรื้อฟื้นราชอาณาจักรอยุธยาของพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องทำการปราบนายชุมนุมต่างๆ โดยเฉพาะชุมนุมที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งในช่วงระยะแรกของแผ่นดินพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องปราบชุมนุมต่างๆ ที่มีหลายชุมนุม โดยพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ปราบชุมนุมต่างๆ ดังนี้

1. ชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกมีเจ้าพระยาพิษณุโลกเป็นขุนนางปกครอง เป็นหัวเมืองเอกในสมัยอาณาจักรอยุธยา เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เจ้าพระยาพิษณุโลกได้ตั้งตัวเป็นใหญ่เพื่อจะมีอำนาจเหนือ หัวเมืองเหนือที่อยู่ใกล้เคียง เช่น สุโขทัย, สวรรคโลก, กำแพงเพชร การแย่งชิงอำนาจเหนือหัวเมืองฝ่ายเหนือเหล่านี้ทำให้ชุมนุมเจ้าพระยาพิษณุโลกมีความขัดแย้งกับชุมนุมใหญ่อีกชุมนุมหนึ่งของ หัวเมืองเหนือ คือชุมนุมเจ้าพระฝาง ซึ่งเป็นชุมนุมของกลุ่มกบฏไพร่ (รายละเอียดของชุมนุมนี้จะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า)

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตัดสินพระทัยที่จะปราบชุมนุมพิษณุโลกก่อนชุมนุมอื่นๆ แต่โชคร้ายที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงได้รับบาดเจ็บขณะนำกองทัพขึ้นไปปราบพิษณุโลก ทำให้ต้องถอนทัพกลับมา ทั้งที่ยังไม่สามารถตีพิษณุโลกได้ ในเวลาต่อมาเมื่อเจ้าพระยาพิษณุโลกถึงแก่พิราลัย น้องชายขึ้นมาสืบทอดอำนาจแต่ต้องเสียพิษณุโลกให้กับชุมนุมเจ้าพระฝางที่สามารถรวมเอาหัวเมืองเหนือไว้ในอำนาจเป็นชุมนุมใหญ่ชุมนุมเดียวในหัวเมืองเหนือ

2. ชุมนุมเจ้าพิมาย

ชุมนุมนี้เป็นชุมนุมเดียวที่มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ของอาณาจักรอยุธยาคือ กรมหมื่นเทพพิพิธเป็นนายชุมนุม ในสมัยอาณาจักรอยุธยากรมหมื่นเทพพิพิธเป็นเจ้านายที่เคยถูกเนรเทศไปอยู่ที่ลังกา สาเหตุเกิดจากการคิดก่อกบฏต่อพระเจ้าเอกทัศ และเมื่อกรมหมื่นเทพพิพิธเสด็จกลับมายังแถบหัวเมืองตะวันออกก็เป็นขณะที่อาณาจักรอยุธยาต้องอยู่ในสงครามกับพม่าที่ล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่ จึงมีขุนนางที่หลบหนีออกไปร่วมอยู่ด้วยจำนวนไม่น้อย แม้ว่ากรมหมื่นเทพพิพิธจะแสดงเจตนาที่จะช่วยกรุงศรีอยุธยา แต่ด้วยฐานะที่เคยเป็นกบฏจึงทำให้กรุงศรีอยุธยาที่ไม่ไว้วางใจและมองว่าเป็นศัตรู จึงทำให้กองกำลังของกรมหมื่นเทพพิพิธต้องรับศึกทั้งจากทัพพม่าและกรุงศรีอยุธยาพร้อมกัน ทัพของกรมหมื่นเทพพิพิธจึงถูกตีแตกไม่สามารถกุมกำลังกันได้ กรมหมื่นเทพพิพิธจึงหลบขึ้นมาทางแถบเมืองนครราชสีมาสามารถยึดเมืองนครราชสีมาได้ชั่วคราว ก่อนจะถูกหลวงแพ่งกลับมาแย่งเมืองคืนไปได้ ขณะเดียวกับที่เจ้าเมืองพิมายคิดตั้งตัวเป็นใหญ่ จึงเห็นประโยชน์ที่จะได้จากกรมหมื่นเทพพิพิธที่จะเชิดให้เป็นพระมหากษัตริย์เป็นนายชุมนุมทางการเมืองของหัวเมืองอีสาน โดยพระยาพิมายก็จะเป็นขุนนางในแผ่นดินในตำแหน่งพระยาศรีสุริยวงศ์

ดังนั้นด้วยสถานภาพเจ้านายของกรุงศรีอยุธยาของกรมหมื่นเทพพิพิธที่มีบทบาทในชุมนุมเจ้าพิมาย ทำให้เห็นได้ว่า ชุมนุมนี้เป็นชุมนุมที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจะต้องปราบอย่างรวดเร็ว เพราะหากทิ้งไว้จะเป็นอันตรายต่อแผ่นดินของพระเจ้ากรุงธนบุรี กองทัพของพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถยึดเอานครราชสีมาและพิมายได้อย่างไม่ยากนัก พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมอบความไว้วางใจให้กับกลุ่มชุมนุมท้องถิ่นกลุ่มอื่นที่เข้าสวามิภักดิ์กับพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่วนกรมหมื่นเทพพิพิธถูกจับตัวมากรุงธนบุรีและถูกประหารในเวลาต่อมา พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงสามารถขยายพระราชอำนาจไปยังหัวเมืองอีสานได้บางส่วน

3. ชุมนุมเมืองนครศรีธรรมราช

ผู้นำของชุมนุมนี้ คือ พระปลัดเมืองนคร ซึ่งเป็นขุนนางที่ได้รับแต่งตั้งในปลายสมัยอยุธยาให้มาเป็นพระปลัดเมืองนคร พร้อมกับพระยาราษฏ์ภวดี เป็นเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ในสงครามครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองแก่พม่านี้ พระยานครศรีธรรมราชหรือพระยาราษฏ์ภวดีได้รับคำสั่งให้ยกทัพมารบกับพม่าทางมะริดและตะนาวศรี ทำให้มาติดศึกอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาไม่ได้กลับไปนครศรีธรรมราชอีกเลย เพราะปรากฏว่าพระยาราษฏ์ภวดีนี้อยู่ในกรุงจนถึงปลายสมัยธนบุรี ตลอดเวลาที่พระยานครศรีธรรมราชหรือพระยาราษฏ์ภวดีติดอยู่ที่ส่วนกลางนั้น นครศรีธรรมราชอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของปลัดเมืองนคร หรือพระปลัด(หนู) ซึ่งต่อมาเรียก “เจ้านคร (หนู)”

การตั้งตัวเป็นใหญ่ของเจ้านคร (หนู) นั้นเกิดขึ้นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า ขณะที่หัวเมืองทางใต้ก็หัวนเกรงภัยจากรัฐมลายูและโจรสลัด ทำให้เมืองเช่น สงขลาและพัทลุงยินยอมที่จะรับเมื่อเจ้านคร (หนู) ตั้งตัวเป็นใหญ่เพื่อช่วยเหลือกันในการป้องกันภัยคุกคามจากมลายู อย่างไรก็ตามการเป็นนายชุมนุมหัวเมืองใต้ของเจ้านคร (หนู) ก็อยู่ได้ไม่นาน เพราะพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความประสงค์ที่จะรื้อฟื้นอำนาจของอาณาจักรอยุธยา ดังนั้นการที่เจ้านคร (หนู) ตั้งตนเป็นใหญ่แยกตัวออกจากอำนาจของส่วนกลางจึงต้องถูกปราบ

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงยกทัพมาปราบชุมนุมนครศรีธรรมราช โดยใช้เวลานานนักก็สามารถที่จะปราบชุมนุมเจ้านครลงได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถนำตัวเจ้านคร (หนู) และพวกกลับมายังกรุงธนบุรีและให้รับราชการอยู่ในส่วนกลาง การปราบชุมนุมนครศรีธรรมราชนี้นอกจากเป็นการขยายพระราชอำนาจทางการเมืองมายังหัวเมืองฝ่ายใต้แล้ว ผลประโยชน์ที่ได้จากการปราบชุมนุมเมืองนครศรีธรรมราชอีกด้านหนึ่งคือ การเชิญพระไตรปิฎกจากเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาจำลองไว้ในกรุงธนบุรีด้วย รวมทั้งมีการอาราธนาพระอาจารย์ศรีและสาธุศิษย์กลับมายังกรุงธนบุรีด้วย (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ : 45)

4. ชุมชนเจ้าพระฝาง

สภาพทางการเมืองของหัวเมืองเหนือเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าแล้ว ชุมชนใหญ่ที่มีอยู่ในหัวเมืองเหนือนอกจากชุมชนเจ้าพระยาพิษณุโลกแล้วก็มีชุมชนเจ้าพระฝางเป็นชุมชนใหญ่อีกชุมชนหนึ่ง เจ้าพระฝางมีตำแหน่งเป็นสังฆราชหรือพระครูของเมืองสวางคบุรี ตำแหน่งนี้ในสมัยอยุธยาได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง เจ้าพระฝางอาศัยช่วงเวลาที่ผู้ปกครองหัวเมืองเหนือติดพันสงครามอยู่กับส่วนกลาง จึงตั้งตัวเป็นใหญ่เป็นผู้นำของกบฏไพร่ แต่งตั้งญาติโยมและศิษย์ให้เป็นเจ้าเมืองและตุลาการทั่วหัวเมืองเหนือ อำนาจของเจ้าพระฝางนั้นเกิดจากความศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ของพระธาตุที่เมืองฝาง ประกอบกับอิทธิปาฏิหาริย์ของเจ้าพระฝาง ทำให้มีนายชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมด้วยจำนวนมาก เพราะเป็นชุมชนที่ปฏิเสธรอบอาณาจักรอยุธยา

ชุมชนเจ้าพระฝางจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่มีความขัดแย้งกับชุมชนเจ้าพระยาพิษณุโลก ทั้งนี้เพราะความเป็นชุมชนใหญ่ของชุมชนทั้งสองทำให้มีความขัดแย้งกันทั้งในเรื่องอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนหัวเมืองเหนืออื่นๆ ซึ่งในเวลาต่อมาชุมชนของเจ้าพระฝางสามารถกวาดล้างชุมชนของกรมการเมืองพิษณุโลกเข้าไว้ได้

การเป็นชุมชนใหญ่เช่นชุมชนเจ้าพระฝางนี้ได้รวบรวมเอาชุมชนเล็กๆ หรือนายช่องต่างๆ ไว้ด้วยกัน ซึ่งการปกครองดังกล่าวนี้ นายชุมชนใหญ่ไม่ได้มีอำนาจเหนือชุมชนเล็กๆ อย่างแท้จริง ประกอบกับชุมชนใหญ่เช่นชุมชนเจ้าพระฝางนั้นเป็นชุมชนที่ขาดระบบเช่นชุมชนที่เกิดจากขุนนางกลุ่มอื่นๆ ที่กล่าวมาแล้ว ทั้งนี้เพราะชุมชนเจ้าพระฝางเป็นชุมชนของกลุ่มไพร่ที่มีพื้นฐานมาจากความเลื่อมใสศรัทธาที่มีต่อเจ้าพระฝางและมีจุดประสงค์ที่จะแยกตัวจากอำนาจของอาณาจักร

การปล่อยให้ชุมชนเจ้าพระฝางเติบโตใหญ่ย่อมเป็นอันตรายต่อความมั่นคงและการยอมรับพระเจ้ากรุงธนบุรีของกลุ่มการเมืองต่างๆ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงต้องปราบชุมชนเจ้าพระฝางอย่างรวดเร็วภายหลังจากการปราบชุมชนเจ้าพิมายได้ ซึ่งในการปราบชุมชนเจ้าพระฝางนั้นก็สามารถทำได้อย่างรวดเร็ว ในพ.ศ.2313 เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรียกกองทัพไปยังหัวเมืองเหนือเพื่อปราบชุมชนเจ้าพระฝาง ทหารหลวงยังเดินทางขึ้นไปไม่ถึงเมืองฝางก็ปรากฏว่าทัพหน้าตีเมืองฝางได้แล้ว

ดังนั้น สรุปได้ว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถที่จะปราบชุมชนต่างๆ ที่ตั้งตนเป็นใหญ่ ปฏิเสธอำนาจจากศูนย์กลางอาณาจักร เท่ากับเป็นการปฏิเสธหรือไม่ให้การยอมรับฐานะพระมหากษัตริย์ของพระเจ้ากรุงธนบุรีได้สำเร็จในพ.ศ.2313 หัวเมืองต่างๆที่เคยเป็นของอาณาจักรอยุธยายกเว้นเมืองประเทศราชก็กลับมาอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้ากรุงธนบุรี

7.3 สภาพเศรษฐกิจกรุงธนบุรี

จากสภาวะสงครามที่อยุธยาทำกับพม่า ทำให้ไพร่ต้องหยุดทำไร่ทำนาเป็นเวลาหลายปี และเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าได้มีการกวาดต้อนผู้คนไป ทำให้ในสมัยธนบุรีต้องประสบปัญหาการขาดแคลนทั้งผลิตผลและแรงงานในการผลิต พระเจ้ากรุงธนบุรีต้องเกลี้ยกล่อมผู้คนให้เข้ามาอยู่

ในกรุงธนบุรี ทำให้เกิดภาวะขาดแคลนข้าวปลาอาหาร การขาดแคลนนี้เกิดขึ้นจนกระทั่งทำให้ผู้คนต้องสูญเสียชีวิต ดังที่มีจดหมายเหตุของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสได้บันทึกว่า “คำอาหารการรับประทานในเมืองนี้แพงอย่างที่สุด เวลานี้ข้าวสารขายกันทะนานละ 2 เหรียญครึ่ง...” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 : 84)

การแก้ไขปัญหารัฐกิจในสมัยนี้ พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงใช้วิธีหลากหลาย ทั้งระยะสั้นและระยะยาว ดังนี้

การแก้ไขปัญหาระยะสั้น

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงสละพระราชทรัพย์ซื้อข้าวสารที่พ่อค้าต่างเมืองเอามาขาย แล้วนำมาแจกจ่ายแก่ราษฎร แม้ว่าข้าวสารจะมีราคาสูงถึงถึงละ 4 - 5 บาท (ดำรงราชานุภาพ, 2515 : 408-409) และเนื่องจากปริมาณผลิตผลที่มีจำนวนน้อย ทรงสนับสนุนให้พ่อค้าต่างชาติเข้ามาค้าขายในกรุงธนบุรี พ่อค้าก็เข้ามาค้าขายกันมาก เพราะเห็นว่าสามารถขายได้ราคาดี ทำให้ในเวลาไม่นานภาวะการขาดแคลนก็หมดไป

การแก้ไขปัญหาระยะยาว

พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแก้ไขปัญหาระยะยาวเพื่อเป็นการเพิ่มผลิตผลด้วยวิธีการดังนี้

วิธีแรก ด้วยการเพิ่มทั้งแรงงานการทำงานและส่งเสริมการทำงาน โดยการเพิ่มแรงงานในการทำงาน จากสงครามขยายอาณาเขตและเพิ่มจำนวนไพร่พลด้วยการกวาดต้อนเชลยสงครามในครั้งต่างๆ เช่น พ.ศ. 2317 ได้เชลยลาวประมาณหมื่นคน พ.ศ. 2321 ได้เชลยเขมรหมื่นเศษ พ.ศ. 2322 ได้กวาดต้อนชาวลาวมาจำนวนมาก เชลยสงครามเหล่านี้ไปตั้งบ้านเมืองทำการเพาะปลูกที่เมืองเพชรบุรี สระบุรี ราชบุรี จันทบุรี และหัวเมืองตะวันตก นอกจากนี้ยังมีแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามา โดยเฉพาะชาวจีนแต้จิ๋ว ซึ่งได้รับการสนับสนุนให้เข้ามาประกอบอาชีพในอาณาจักร โดยเข้ามาทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่พริกไทย ตามหัวเมืองชายทะเลตะวันออกและทางภาคใต้

วิธีที่สอง ทรงให้การสนับสนุนเจ้านายและขุนนางทำงาน เช่น ในพ.ศ.2319 โปรดให้เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาธรรมมาคมไพร่พลทั้งปวงทำงาน ที่ฟากตะวันออกของกรุงธนบุรี ส่วนพระยามรราช พระยาราชสุภาวดี ให้ทำงานที่กระทุ่มแบน หนองบัว แขวงนครชัยศรี และเมื่อว่างจากสงครามก็ทรงโปรดให้ทหารกลับไปทำงานที่บ้านเกิด เช่นที่เมืองพิจิตร นครสวรรค์ ด้วย ดังปรากฏเช่น “โปรดให้เลิกคนรักษาหน้าที่เชิงเทินเสียไปทำไร่ทำนาตามภูมิลำเนา...และพม่ามิได้ตามลงมาติดพันแล้ว เป็นเทศกาลจะได้ทำนา ให้เลิกทัพเมืองพิจิตร นครสวรรค์” (ประชุมพงศาวดาร เล่ม 40 : 110)

7.4 ปัญหาการเมืองในปลายรัชสมัย

ภายหลังจากพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถปราบปรามชุมนุมต่างๆ และรวบรวมอาณาเขตที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรอยุธยาได้สำเร็จใน พ.ศ. 2313 อาจพิจารณาว่าเป็นส่วนหนึ่งของการ

รื้อฟื้นอาณาจักรอยุธยา แต่สภาพการเมืองการปกครองของพระเจ้ากรุงธนบุรีในขณะนั้นยังแตกต่างจากสมัยอยุธยา แม้ว่าจะมีรูปแบบของระบบราชการที่คล้ายคลึงกันก็ตาม ทั้งนี้เพราะสภาพการเมืองแบบชุมชนยังคงดำรงอยู่ต่อไป แม้ว่าชุมชนต่างๆ จะยอมรับพระราชอำนาจของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ตาม จะเห็นได้จากการที่พระเจ้ากรุงธนบุรีจัดสรรอำนาจในลักษณะที่ยกอำนาจในด้านการควบคุมกำลังคน ผลประโยชน์จากการค้าระหว่างประเทศและการควบคุมหัวเมืองให้แก่ขุนนางที่ใกล้ชิดกับบุคคลที่เป็นพระญาติหรือลูกน้องที่ไว้วางพระทัย ทำให้คนใกล้ชิดพระเจ้ากรุงธนบุรีสามารถที่จะมีบทบาทในการไปควบคุมหัวเมืองต่างๆ

ขณะเดียวกันรูปแบบของระบบราชการของอาณาจักรอยุธยา กล่าวคือ การบริหารกรมกองต่างๆ พระเจ้ากรุงธนบุรีจะ โปรดให้ขุนนางระดับรองลงมาที่ไม่ใช่คนใกล้ชิดหรือคนสนิทเป็นผู้บังคับบัญชากรมกอง ทำให้กรมกองเหล่านี้สูญเสียอำนาจจากที่เคยมีในสมัยอยุธยา ทั้งทางด้านกำลังคนสังกัดกรมกองก็จะมีน้อยกว่า เพราะขุนนางเหล่านี้ไม่สามารถที่จะออกไปชักชวนกลุ่มชุมชนที่อยู่ตามหัวเมืองเข้าเป็นพวก ส่วนทางด้านการค้ากับต่างประเทศก็ไม่มีโอกาส เพราะส่วนใหญ่จะติดอยู่กับพรรคพวกและคนใกล้ชิดของพระเจ้ากรุงธนบุรี ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ขุนนางในกรมกองต่างๆ ที่ไม่ใช่คนใกล้ชิดของพระเจ้ากรุงธนบุรีมีความไม่พอใจระบบการปกครองที่เป็นอยู่

ในปลายรัชสมัยเกิดการจลาจลขึ้นในกรุงธนบุรี ทั้งนี้เพราะเกิดความแตกสามัคคีขึ้นในกลุ่มขุนนางส่วนกลาง และพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงออกผนวช ขณะที่บ้านเมืองมีความตึงเครียดและเกิดการสู้รบกันขึ้น ทำให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกต้องรีบยกทัพจากเขมรกลับมายังกรุงธนบุรี ซึ่งขณะนั้นมีขุนนางจำนวนมากที่สนับสนุนสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ทำให้มีการสืบทอดพระเจ้ากรุงธนบุรีจากสมณเพศ และนำไปสำเร็จโทษที่ป้อมวิไชยประสิทธิ์ โดยให้เป็นไปตามราชประเพณีเช่นครั้งอยุธยา ทั้งนี้เพื่อรักษาความมั่นคงทางการเมือง และสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ต่อไป

บทที่ 8

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วัตถุประสงค์ประจำบท

1. อธิบายการฟื้นฟูระบบการปกครองและสังคมแบบอยุธยา
2. ศึกษาการขึ้นมีอำนาจทางการเมืองของกลุ่มขุนนาง
3. ศึกษาการเปลี่ยนแปลงการค้ากับต่างประเทศและผลกระทบด้านต่างๆ

วิธีการเรียนการสอน

1. บรรยาย
2. อภิปราย-ซักถาม

อุปกรณ์

1. แผ่นใส
2. เอกสารประกอบการสอน
3. แผนที่
4. เครื่องฉายภาพข้ามศีรษะ

การวัดและประเมินผล

1. การซักถามในขณะที่เรียน
2. การมีส่วนร่วมอภิปรายของนิสิต
3. การส่งงานย่อยประจำบทตามที่ผู้สอนกำหนดให้ไปศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม
4. การทดสอบท้ายชั่วโมง

8.1 การฟื้นฟูระบบการปกครองและสังคม

ใน พ.ศ. 2324 เกิดการจลาจลขึ้นที่เมืองเขมร พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงให้สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกพร้อมเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปปราบ แต่ขณะนั้น ได้เกิดการจลาจลและการกบฏขึ้นในกรุงธนบุรี สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกได้ยกทัพมาปราบการจลาจลจนเรียบร้อย และได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2325 ทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ภายหลังปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงโปรดให้ย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีมาอยู่ที่ปากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตรงข้ามกับกรุงธนบุรีทันที ด้วยเหตุผลว่ามีชัยภูมิที่ดีกว่าในการรับข้าศึกที่อาจยกมาตี เพราะมีลำน้ำล้อมรอบ มีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ เมื่อขุดคลองเป็นคูเมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกแล้ว เมืองหลวงใหม่จะมีชัยภูมิที่ดีกว่ากรุงธนบุรี อีกทั้งกรุงธนบุรีเดิมนั้นไม่สามารถขยายเขตพระราชวังได้ เพราะมีวัดขนานอยู่ทั้งสองข้างของพระราชวัง (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชกาลที่ 1-2 หน้า 304)

การสร้างพระนครใหม่ได้โปรดให้รื้อป้อมวิไชยรินทร์และกำแพงเมืองธนบุรีปากตะวันออกเสียเพื่อขยายพระนคร และให้ขุดคลองคูเมืองพระนครด้านตะวันออกจากบางลำพูออกแม่น้ำข้างใต้เหนือวัดสามปลื้ม พระราชทานชื่อว่า คลองรอบกรุง ขุดคลองด้านแม่น้ำตั้งแต่ปากคลองรอบกรุงข้างใต้ไปจนปากคลองด้านเหนือ ขุดคลองหลุดจากคลองคูเมืองเดิม 2 คลองไปบรรจบคลองรอบกรุง และให้ขุดคลองใหญ่เหนือวัดสระแก (พระราชทานนามใหม่ว่าวัดสระเกศ) อีกคลองหนึ่ง พระราชทานนามว่า คลองมหานาค นอกจากนี้ยังให้สร้างกำแพงพระนครและป้อมเป็นระยรอบพระนคร

สิ่งที่เกิดพร้อมการสร้างพระนครใหม่คือการก่อสร้างพระราชวัง และที่สำคัญคือเอาแบบอย่างจากกรุงศรีอยุธยาทั้งรูปแบบการก่อสร้างพระนครและการก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง กล่าวคือ พระราชวังหลวงตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีกำแพงด้านข้างแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นกำแพงพระราชวังชั้นนอก มีพระราชมณเฑียรสถานและพระที่นั่งต่างๆ คล้ายคลึงกับพระที่นั่งและพระราชมณเฑียรสถานในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสร้างหอกลอง บูรณะปฏิสังขรณ์ และสร้างวัดต่างๆ ให้เหมือนกับกรุงศรีอยุธยา การสร้างพระนครและพระราชวังแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2328 โปรดให้มีการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณี และจัดงานสมโภชพระนครเป็นเวลา 3 วัน พร้อมพระราชทานนามใหม่ให้คล้องกับนามพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร ว่า "กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบูรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมาน อวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์"

การฟื้นฟูระบบกฎหมายและการศาลในสมัยนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระกฎหมายเก่าสมัยอยุธยา โดยรวบรวมและเรียบเรียงพระราชกำหนด บทพระอัยการ รวมทั้งพระธรรมนูญและพระราชศาสตร์ที่เคยบัญญัติในสมัยอยุธยา รวมกับส่วนที่ตราขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้ ทั้งนี้เพราะกฎหมายดังกล่าวนี้ได้มีการประกาศใช้มาตั้งแต่อาณาจักรอยุธยา สมัยพระเจ้าอู่ทอง และมีการแก้ไขปรับปรุงในสมัยต่างๆ อีกหลายครั้ง ภายหลังพบว่ากฎหมายมีข้อบกพร่อง จากคดีของนายบุญศรีช่างเหล็กหลวงได้กล่าวโทษพระเกษมและนายราชาอรรด ว่า อำแดงป้อมภรรยาบุญศรีเป็นชู้กับนายราชาอรรดแล้วมาขอหย่า นายบุญศรีไม่ยอมหย่าให้ เนื่องจากตนไม่มีความผิด พระเกษมผู้พิพากษาอนุญาตให้อำแดงป้อมหย่าได้โดยอ้างกฎหมายว่า แม้ชายไม่มีความผิดฝ่ายหญิงขอหย่าก็ให้หย่าได้ จากกรณีดังกล่าวพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงเห็นว่าไม่เป็นธรรม ทรงให้ตรวจสอบกฎหมายดังกล่าวกับฉบับหลวงอีก 2 ฉบับที่เก็บในพระบรมมหาราชวัง ทรงพบว่ามีความตรงกัน ทรงมีพระราชดำริว่ากฎหมายกองพื้นเพื่อนวิปริต ทรงโปรดให้ราชบัณฑิต ลูกขุน และอาลักษณ์รวม 11 คนชำระตัวบทกฎหมายและโปรดเกล้าฯ ให้ประทับตราในฉบับหลวงของทางราชการ 3 ชุด โดยประทับตรา 3 ดวง คือ ตราราชสีห์ (ตราประจำตำแหน่งสมุหนายก) ตราคชสีห์ (ตราประจำตำแหน่งสมุหพระกลาโหม) และตราบัวแก้ว (ตราประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมพระคลัง) ทำให้ต่อมาจึงเรียกกฎหมายนี้ว่า กฎหมายตราสามดวง

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 บ้านเมืองยังคงมีศึกสงครามอยู่เป็นระยะ สงครามกับพม่าจะมีบ่อยครั้งที่สุดถึง 10 ครั้ง โดยเกิดขึ้นบ่อยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกถึง 7 ครั้ง สงครามครั้งที่ใหญ่และรู้จักกันดี คือ สงคราม 9 ทัฟ

สงคราม 9 ทัฟ เป็นสงครามที่เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2328 พระเจ้าปดุงทรงจัดกองทัพใหญ่มาตีสยามถึง 9 กองทัพ โดยใช้เส้นทางต่างๆ ในการเดินทัพ ดังนี้

กองทัพที่ 1 ตั้งกองทัพที่เมืองมะริดและยกเข้ามาทางหัวเมืองปักษ์ใต้ แบ่งเป็นกองทัพบกเข้าตีตั้งแต่ชุมพรถึงสงขลา ส่วนกองทัพเรือเข้าตีหัวเมืองชายทะเลตะวันตกตั้งแต่เมืองตะกั่วป่าถึงถลาง (ภูเก็ต)

กองทัพที่ 2 ตั้งกองทัพที่เมืองทวาย และเดินทัพมาตีเมืองราชบุรี เพชรบุรี ลงไปบรรจบกับกองทัพที่ 1 ที่ชุมพร

กองทัพที่ 3 เดินทัพเข้ามาทางเมืองเชียงแสน ตีเมืองลำปางและหัวเมืองทางริมแม่น้ำแควใหญ่และแม่น้ำยม ตั้งแต่เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย ลงมาบรรจบกับกองทัพหลวงที่กรุงเทพมหานคร

กองทัพที่ 4-8 ตั้งกองทัพที่เมืองเมาะตะมะ และเดินทัพเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ มีเป้าหมายเข้าตีกรุงเทพมหานคร โดยในกองทัพที่ 6 และกองทัพที่ 7 โอรสของพระเจ้าปดุงเป็นแม่ทัพ ส่วนพระเจ้าปดุงเป็นแม่ทัพในกองทัพที่ 8

กองทัพที่ 9 เดินทัพเข้ามาทางด่านแม่ละเมา เมืองตาก ตีหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำปิงตั้งแต่เมืองตาก กำแพงเพชร ลงมาบรรจบทัพหลวงที่กรุงเทพมหานคร

สงครามครั้งนี้เป็นสงครามครั้งใหญ่ที่สยามมีกับพม่า การรบที่สำคัญที่สุดในสงครามครั้งนี้คือ การรบที่ทุ่งลาดหญ้า ที่มีสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นแม่ทัพ เพราะเป็นการรบที่ทำให้สถานการณ์ของสงครามเป็นประโยชน์กับสยาม เพราะกองทัพที่ 4-8 จะเข้ามาทางนี้ ดังนั้นหากสามารถตีกองทัพหน้าที่ย้ำเข้ามาก่อนที่ทัพหลวงของพม่าจะเข้ามาได้ ก็จะได้เปรียบด้านขวัญและกำลังใจ ซึ่งก็สามารถทำได้สำเร็จและทำให้พระเจ้าปดุงตัดสินใจเลิกกองทัพทั้ง 5 กองทัพกลับพม่า ทำให้กองทัพส่วนอื่นๆ ของสยามสามารถที่จะเข้าช่วยเหลือเมืองต่างๆ ที่ถูกกองทัพอื่นๆ ของพม่าเข้าตีได้ ทั้งหัวเมืองทางเหนือ และหัวเมืองทางใต้ซึ่งเป็นสมรภูมิที่สำคัญอีกแห่งที่ทำให้เกิดวีรกรรมที่เมืองกลางเมื่อเจ้าเมืองกลางถึงแก่กรรมและยังไม่ได้มีการแต่งตั้งเจ้าเมืองคนใหม่ และเมื่อกองทัพพม่ายกมาถึงภรรยาของพระยาถลาง คือคุณหญิงจันทร์และนางมุกน้องสาวได้ตั้งค่ายขึ้นสู้กับกองทัพพม่าที่เข้าล้อมเมืองถลางถึงเดือนเศษ จนกองทัพพม่าขาดแคลนเสบียงอาหารจึงยกทัพกลับไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ทรงพระราชทานความดีความชอบครั้งนี้ให้คุณหญิงจันทร์เป็นท้าวเทพกระษัตรีและนางมุกเป็นท้าวศรีสุนทร สงคราม 9 ทัพที่ทำกับพม่าครั้งนี้ใช้เวลาเพียง 2 เดือนเศษก็สิ้นสุดลง

ภายหลังสงคราม 9 ทัพเพียงปีเดียว พม่าได้ยกทัพมาอีกครั้งใน พ.ศ.2329 ทั้งนี้เพราะพระเจ้าปดุงไม่ประสบความสำเร็จจากสงคราม 9 ทัพ พม่าจึงพยายามอีกครั้ง โดยพม่าได้มาตั้งค่ายที่สามสบและทำดินแดง เมืองกาญจนบุรี แต่สยาม โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทก็สามารถตีทัพพม่าแตกได้ จึงเรียกสงครามครั้งนี้ว่าสงครามที่ทาดินแดง

8.2 สภาพการเมืองการปกครองกับบทบาทของขุนนาง

การปกครองในสมัยนี้ยังคงเป็นระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดทางการปกครองภายใต้แนวคิดธรรมราชาในพุทธศาสนาและเทวราชาในศาสนาพราหมณ์ ในช่วงเวลานี้มีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะการลดบทบาทของความเชื่อตามแนวคิดเทวราชา ทำให้พระมหากษัตริย์มีความเป็นมนุษย์และเชื่อมั่นในความมีเหตุมีผลมากขึ้น อย่างไรก็ตามแนวคิดเทวราชาก็ยังคงอยู่แต่เป็นในเชิงสัญลักษณ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบเชิงพระราชพิธีเท่านั้น

ในขณะที่พระมหากษัตริย์ก็ทรงยึดแนวคิดธรรมราชาเป็นหลักในการปกครอง โดยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ เป็นต้นมา พระมหากษัตริย์จะไม่สนพระทัยในความศักดิ์สิทธิ์ ไม่อ้างพระองค์ว่ามีส่วนเกี่ยวพันกับเทพเจ้าเช่นในสมัยอยุธยา แต่กลับทรงยึดมั่นเช่นในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทที่ทรงเปรียบพระมหากษัตริย์ว่าเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งเมตตาต่อ

มนุษย์และจะนำความสุขทั้งทางโลกและทางธรรมมาสู่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ทรงปฏิบัติให้เห็นเป็นแบบอย่างด้วยการทรงศีล บำเพ็ญบุญแจกทานแก่ผู้ยาก ทั้งทรงสั่งให้ข้าราชการบริพารยึดมั่นในศีลธรรม นอกจากนั้นยังลดความเชื่อในแนวคิดเทวราชา เช่นทรงพระราชวินิจฉัยการกราบไหว้ศิวลึงค์ว่าเป็นการกระทำของคนถ้อย คนไม่มีความรู้ ทรงให้เก็บมาเผาทำลาย ส่วนการบูชาเทพารักษ์นั้นยังมีอ้างถึงในพระบาลีจึงยังให้คงไว้แต่ห้ามมิให้นับถือมากกว่าพระรัตนตรัยในพุทธศาสนา การเริ่มยึดมั่นในแนวคิดธรรมราชาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 นี้ทำให้ตลอดสมัยรัตนโกสินทร์แนวคิดธรรมราชาเป็นแนวคิดหลักที่พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงยึดมั่นตลอดมา

8.3 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

8.3.1 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความแตกต่างจากสมัยอยุธยาและธนบุรี กล่าวคือ ในสมัยนี้การค้าขายกับต่างประเทศมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการค้ากับจีน พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในสมัยนี้ทรงส่งเสริมการค้ากับจีนอย่างมาก เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงส่งเสริมการค้ากับจีนเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการค้ากับจีนเป็นแหล่งรายได้สำคัญในการฟื้นฟูประเทศ มีเรือสำเภากลาง คือ เรือหูสง และเรือทรงพระราชสาสน์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีเรือมาลาพระนครและเรือหราชำมสมุทร ในสมัยนี้มีพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ พระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เป็นผู้ดูแลกรมพระคลังและกรมท่า ทำหน้าที่ควบคุมสินค้าเข้าและสินค้าออก ตลอดจนดูแลการค้ากับต่างประเทศ ทรงส่งเสริมการค้ากับต่างประเทศให้ขยายตัวมากขึ้น โดยส่งเรือไปค้าขายเพิ่มเติมกับ เขมร ฉนวน และมลายู

ต่อมาเมื่อพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เสด็จขึ้นเป็น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยนี้การค้ากับต่างประเทศจึงเจริญมากขึ้น เพราะพื้นฐานความสนพระราชหฤทัยและความต้องการใช้พระราชทรัพย์ในการทำนุบำรุงประเทศ และทำสงครามกับฉนวน ตลอดจนปราบหัวเมืองมลายู ลาว เขมร รวมทั้งพวกอั้งยี่ภายในประเทศด้วย

การค้ากับจีนที่มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นในสมัยนี้ นอกจากการค้าของหลวงแล้วในส่วนการค้าของเอกชนก็มีความสะดวกขึ้น เพราะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จีนอนุญาตให้สยามแต่งตั้งผู้แทนทางการค้าไปประจำอยู่ในจีน เพื่อเป็นตัวแทนคอยติดต่อกับรัฐบาลจีนและรับรองสัญชาติเรือที่มาจากสยามโดยไม่ต้องใช้ทูตบรรณาการ ประกอบกับการที่จีนเรียกเก็บภาษีเรือที่มาค้าขาย เรือที่เป็นเรือสำเภากว่าเรือสินค้าแบบอื่น ซึ่งสยามใช้เรือสำเภาทั้งหมด จึงทำให้ได้กำไรมาก การค้าระหว่างสยามกับจีนจึงมีทั้งเรือสำเภากลางและเอกชน

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การค้ากับจีนมีมากขึ้น เรือสำเภาของหลวงไปค้าขายกับจีนเป็นประจำแล้ว ยังมีเรือของเอกชน ได้แก่ เรือของเจ้านายและขุนนาง

รวมทั้งเรือสินค้าจากจีนเข้ามาค้าขายกับสยามก็มามากขึ้นด้วย ทำให้ประเภทสินค้ามีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะสินค้าจากจีนที่นำเข้ามาขาย ได้แก่ สินค้าประเภทเครื่องถ้วย เครื่องลายคราม เครื่องเคลือบ ใบชา ไหมดิบ ผ้าแพร กระดาษ ส่วนสินค้าออกของสยามนอกจากสินค้าที่ได้จากธรรมชาติ ได้แก่ ไม้ฝาง ครั่ง หมาก งาช้าง หนังสัตว์ เขาสัตว์ ปลาเค็ม รังนก ยังเริ่มปรากฏสินค้าที่ต้องผ่านกระบวนการผลิต เช่น น้ำตาล ดีบุก พริกไทยดำ เป็นต้น

การค้าสำเภากับจีนมีการขยายตัวอย่างมาก เห็นได้จากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเรือสำเภานาคนาใหญ่จากจีนมาค้าขายกับกรุงเทพฯ มีจำนวนมากในแต่ละปี

8.3.2 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการเปลี่ยนแปลงทั้งเรื่องการค้าภายใน และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้เป็นผลมาจากการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศที่มีปริมาณสูงขึ้น ดังกล่าวมาแล้ว ทำให้สินค้าที่เคยได้จากระบบส่วยมีไม่เพียงพอกับความต้องการของตลาดต่างประเทศ พระคลังสินค้าจึงต้องซื้อหาเพิ่มจากตลาดการค้าภายใน ขณะเดียวกันก็เริ่มมีการนำเข้สินค้าอุปโภคบริโภคจากต่างประเทศมาขายยังชุมชนชาวจีนอพยพ ชาวจีนเหล่านี้อาศัยสิทธิที่สามารถเดินทางได้อย่างเสรี เพราะไม่สังกัดระบบไพร่ทำให้เข้ามามีบทบาททางการค้าภายในมากขึ้น โดยเฉพาะหัวเมืองในแถบภาคกลางและชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก การขยายตัวของการค้ากับต่างประเทศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้จึงมีส่วนกระตุ้นทำให้การค้าภายในขยายตัวตามไปด้วย

การมีบทบาททางการค้าของชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้พวกเขาเลื่อนฐานะทางสังคม โดยได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษีนายอากรตามหัวเมืองต่างๆ หรืออีกนัยหนึ่งคือ ได้เลื่อนเป็นขุนนางนั่นเอง และเมื่อทำความดีความชอบ ต่อมาก็คจะสามารถเลื่อนฐานะจากเจ้าภาษีนายอากรเป็นเจ้าเมือง เช่น สงขลา ภูเก็ต และระนอง เป็นต้น นอกจากกลุ่มคนจีนที่เป็นหัวหน้ากลุ่มหรือนายทุนแล้ว กลุ่มแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ที่มีจำนวนมากก็เข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างให้กับรัฐในราคาถูก ทำให้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการลดจำนวนเดือนการเกณฑ์แรงงานลง โดยรัฐจะใช้การจ้างแรงงานชาวจีนแทน

8.4 การเข้ามาของชาติตะวันตกและผลกระทบ

8.4.1 ผลกระทบด้านการเมืองและการค้า

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อังกฤษได้เริ่มส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม เพราะต้องการหาเมืองท่าค้าขายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เพิ่มเติม ความต้องการเมืองท่าของอังกฤษนี้เห็นได้จากการที่อังกฤษได้เช่าพื้นที่หลายแห่งในแถบนี้ เช่น ใน พ.ศ.2334 อังกฤษโดยฟรานซิส ไลท์ (Francis Light) ได้ทำสัญญาเช่าเกาะหมาก (เกาะปีนัง) จากเมืองไทรบุรีเมืองขึ้นของสยาม และสนับสนุนให้ไทรบุรีเป็นอิสระจากสยาม และได้เช่าดินแดนตรงข้ามกับเกาะปีนัง ที่เรียกว่า โปรวิ้นซ์เวลลีสีย์ หรือต่อมา พ.ศ.2362 ทอมัส สแตมฟอร์ด แรฟเฟิลล์

(Thomas Stamford Raffles) ได้เข้าเกาะสิงคโปร์จากสุลต่านรัฐยะโฮร์ เป็นเมืองท่าปลอดภาษีของอังกฤษ แสดงให้เห็นว่าอังกฤษมีความสนใจในการค้าขายในภูมิภาคนี้อย่างมาก จึงสนใจที่จะฟื้นฟูความสัมพันธ์กับสยามอีก

พ.ศ. 2364 จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawfurd) ได้รับแต่งตั้งจากมาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hastings) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียที่เบงกอล ให้จอห์น ครอว์เฟิร์ดเป็นทูตมาสยาม ทูลเกล้าถวายสาสน์และเครื่องบรรณาการแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเจรจาเรื่องการค้าและการเมือง จอห์น ครอว์เฟิร์ด ใช้เวลา 4 เดือนเจรจากับสยามแต่ไม่ประสบความสำเร็จ สยามอนุญาตให้เพียงทำหน้าที่อนุญาตให้พ่อค้าอังกฤษค้าขายได้ตามธรรมเนียมเดิม

ต่อมา พ.ศ. 2368 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษประจำอินเดีย คือ ลอร์ด แอมเฮิสต์ (Lord Amhearst) ได้แต่งตั้งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เป็นทูตมาสยามเพื่อเจรจาเรื่องการค้าและการเมือง ปัญหาในแหลมมลายู รวมทั้งขอทำสนธิสัญญากับสยามอีกครั้งหนึ่ง หลังจากการเจรจานาน 5 เดือน สยามกับอังกฤษได้ตกลงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ต่อกันเมื่อ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2369 ที่เรียกกันว่าสนธิสัญญาเบอร์นี

สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบอร์นี ด้านการเมือง มีดังนี้ คือ

1. สยามและอังกฤษจะเป็นมิตรไมตรีต่อกัน จะไม่แย่งชิงเอาบ้านเมืองหรือดินแดนซึ่งกันและกัน
2. ถ้ามีคดีเกิดขึ้นภายในเขตสยาม ให้สยามตัดสินตามขนบธรรมเนียมประเพณีของสยาม คนของอีกฝ่ายหนึ่งที่อยู่ใต้อาณาเขตของอีกฝ่ายหนึ่ง จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายของอาณาเขตนั้น
3. อังกฤษยอมรับอำนาจอธิปไตยของสยามที่มีเหนือไทรบุรี จะจัดการให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ปะแง๋ง) ออกจากเกาะหมาก(ปีนัง) ไปอยู่ที่เมืองอื่น และจะช่วยกีดกันมิให้เจ้าพระยาไทรบุรีกลับไปบูรณสยามได้อีก ฝ่ายสยามยินยอมให้ไทรบุรีค้าขายกับปีนัง และให้ปีนังซื้อเสบียงอาหารจากไทรบุรี เช่น ข้าว และเนื้อสัตว์ต่างๆ โดยไม่เสียภาษีขาออก
4. อังกฤษยอมรับสิทธิและอธิปไตยของสยามที่มีเหนือกลันตันและตรังกานู
5. อังกฤษและสยามรับประกันความเป็นอิสระของเประและสลังงอ สยามรับรองว่าจะไม่ใช้กำลังเข้ารุกรานเบียดเบียนรัฐทั้งสอง

สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบอร์นี ด้านการค้า มีดังนี้ คือ

1. พ่อค้าอังกฤษสามารถเข้ามาค้าขายได้อย่างเสรีและเสียภาษีในอัตราที่แน่นอน
2. อังกฤษยอมรับเรื่องการผูกขาดการค้าของรัฐบาลสยาม
3. อังกฤษยอมรับการห้ามนำเข้าฝิ่นและอาวุธปืนเข้ามาในสยาม

การทำสนธิสัญญาเบอร์นี้อย่างนี้ เป็นเพราะสถานการณ์ในขณะนั้นอังกฤษได้ทำสงครามชนะพม่า สยามตระหนักในอิทธิพลของอังกฤษในภูมิภาคนี้ จึงยินยอมทำสนธิสัญญาดังกล่าว และสำหรับอังกฤษ สนธิสัญญาฉบับนี้เป็นการเริ่มต้นการเข้ามาบทบาททางการค้าในสยามอย่างเป็นทางการอีกครั้งหนึ่ง

สนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ระหว่างสยามกับอังกฤษมีผลบังคับใช้อยู่ระยะหนึ่ง อังกฤษมีความเห็นว่าสนธิสัญญาดังกล่าวอังกฤษไม่มีความได้เปรียบ ใน พ.ศ. 2393 กระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษจึงส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เข้ามาเจรจาเพื่อขอแก้ไขสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่กับฝ่ายสยาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษารับฟังความคิดเห็นของขุนนางผู้ใหญ่ และสรุปผลการเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญาว่า สนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่มีความเหมาะสมคืออยู่แล้ว ทรงปฏิเสธข้อเสนองของอังกฤษ เพราะร่างสนธิสัญญาที่แก้ไขใหม่นั้นอังกฤษได้ประโยชน์ฝ่ายเดียว การเข้ามาเจรจาของเซอร์ เจมส์ บรูค จึงล้มเหลว

8.4.2 ผลกระทบด้านวิทยาการและการศึกษา

สยามได้ประโยชน์จากการเข้ามาของตะวันตกอย่างมากในเรื่องวิทยาการและการศึกษา โดยเฉพาะภายหลังจากที่มีการติดต่อทางการค้ากับสหรัฐอเมริกาและได้มีการเข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของมิชชันนารี เห็นได้จากการที่สยามได้มีโอกาสในการเรียนรู้เรื่องการศึกษาสมัยใหม่ การแพทย์ และการพิมพ์

ด้านการศึกษา การเข้ามาของมิชชันนารี ทำให้คนไทยเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระมงกุฎและกำลังทรงผนวช พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะดำรงพระอิสริยยศสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขณะเป็นหลวงนายสิทธิมหาดเล็ก เป็นต้น

ด้านการแพทย์ มิชชันนารีชาวอเมริกันได้นำความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ในสยาม โดยนายแพทย์แดน บีช แบรดลีย์ (Dan Beach Bradley) หรือที่รู้จักกันในชื่อ หมอบรัดเลย์ ความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่หลายเรื่อง เช่น วิธีการป้องกันและรักษาโรคที่ทันสมัยคือ การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ หมอบรัดเลย์เป็นแพทย์ที่เริ่มการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษใน พ.ศ. 2383 ซึ่งต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าให้หมอลหลวงมาหัดปลูกฝีไข้ทรพิษกับหมอบรัดเลย์ด้วย นอกจากนี้หมอบรัดเลย์ยังเป็นผู้นำวัคซีนป้องกันอหิวาตกโรคมายเผยแพร่ในสยามอีกด้วย

หมอบรัดเลย์ได้เริ่มการผ่าตัดขึ้นเป็นครั้งแรกในสยาม เริ่มจากการผ่าฝี และการผ่าตัดครั้งสำคัญที่สุด คือ การตัดแขนพระภิกษุวัดประยุรวงศาวาสที่ถูกพลูแตกใส่ รวมทั้งหมอบรัดเลย์ได้ทำการผ่าตัดรักษาต่อกระดูกให้คนไข้เป็นจำนวนมากด้วย

ส่วนการผดุงครรภ์ หมอบรัดเลย์ได้แนะนำให้คนไทยเลิกธรรมเนียมการอยู่ไฟ พร้อมทั้งได้เรียบเรียงตำราสูติกรรมแผนปัจจุบันขึ้นเป็นภาษาไทยออกเผยแพร่ในพ.ศ. 2385 เรียกว่า คัมภีร์ครรภ์รักษา

สำหรับด้านการพิมพ์ หมอบรัดเลย์ก็เป็นผู้นำแท่นพิมพ์และตัวหนังสือไทยเข้ามากรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2378 เป็นเครื่องพิมพ์ภาษาไทยชุดแรก การพิมพ์หนังสือในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนใหญ่ใช้พิมพ์หนังสือสอนศาสนา การมีเครื่องพิมพ์ภาษาไทยนี้ทำให้เกิดหนังสือพิมพ์ภาษาไทยฉบับแรกที่หมอบรัดเลย์เป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้น โดยออกฉบับแรกในปี พ.ศ. 2387 คือ หนังสือจดหมายเหตุ หรือบางกอกกรีคอร์ดเดอร์ (Bangkok Recorder)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ต้องเผชิญกับลัทธิล่าอาณานิคม มีการปฏิรูปประเทศทั้งทางด้านการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม กล่าวได้ว่าสมัยนี้สยามเจริญขึ้นอย่างมาก

บรรณานุกรม

กาญจณี ละอองศรี. "ถิ่นกำเนิดของคนไทย : พรหมแดนแห่งความรู้" วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 2 มิถุนายน 2524.

กวอริช เวลส์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กาญจณี ละอองศรี และ युพา ชุมจันทร์. มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. 2527.

จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์ 2514.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484 สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 2527.

เฉลิม ขงบุญเกิด. "เมืองไทยในจดหมายเหตุจีน" ศิลปากร 7 : 2 กรกฎาคม 2506.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยด้านเศรษฐกิจแต่โบราณ- พ.ศ. 2399. ต้นอ้อ 2533.

ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 : ด้านสังคม. สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์. 2519.

ชาลววิทย์ เกษตรศิริ. อยุธยา : Discovering Ayutthaya. มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.

ชาร์ลส ไฮแอม และรัชนี ทศรัตน์. สยามดึกดำบรรพ์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : ริเวอร์ บุ๊คส์ 2542.

จิน อยู่ดี. สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร 2510.

ธิดา สาระยา. (ศรี) ทวารวดี ประวัติศาสตร์ยุคต้นของสยามประเทศ กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ 2532.

ธิดา สาระยา. รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2537.

ธิดา สาระยา. อารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2539.

นางพงา สุขวนิช. การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บุรพาสาส์น 2527.

นาฏวิภา ชลิตานนท์. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2524.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ, 2528.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527.

นิธิ เอียวศรีวงศ์และอาคม พัตติยะ. หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. บรรณกิจ, 2525.

- นิธิ เอียวศรีวงศ์ “ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ : พื้นฐานทางเศรษฐกิจ” ในชาคริต ชุ่ม
 วัฒนะ และอุกฤษฏ์ ปัทมานันท์ (บรรณาธิการ) สายธารแห่งความคิด : รวมบทความทาง
 วิชาการ คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการฉลองครบ 60 ปีอาจารย์कुณวรุณยุพา สนิทวงศ์
 ณ อุรุทยา 2532.
- บังอร ปิยะพันธุ์. ประวัติศาสตร์ไทย การปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และความสัมพันธ์กับ
 ต่างประเทศก่อนสมัยสุโขทัยจนถึง พ.ศ. 2475. โอเดียนสโตร์ 2538.
- พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม พระนคร ก้าวหน้า 2507.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. สุโขทัย มรดกโลกทางวัฒนธรรม คุรุสภา ลาดพร้าว 2538.
- มานพ ถาวรวัฒน์สกุล. ขุนนางอยุธยา สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2536.
- วิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), ขุน. หลักไทย. พระนคร : โอเดียนสโตร์, 2506.
- วิวัฒน์ พันธวิธานนท์. 2541. โฮโมอีเรกต์สในเมืองไทย : การค้นหาปรีศนามมนุษย์. นิตยสาร
 สารคดี. ปีที่ 14 ฉบับที่ 162.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. สยามประเทศ ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ 2533.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. แอ่งอารยธรรมอีสาน ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ 2534.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสสมเด็จพระ
 เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์มานุษยวิทยา
 สิรินคร 9 มีนาคม 2542.
- ศรีสวัสดิ์ อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. อมรินทร์พริ้นติ้ง 2539.
- สายชล วรรณรัตน์. เศรษฐกิจและสังคมไทยในสมัยปลายอยุธยา. สถาบันไทยคดีศึกษา
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2525.
- สายชล วรรณรัตน์. "ละโว้ก่อนสมัยอยุธยา" รวมบทความประวัติศาสตร์. ฉบับที่ 2 มกราคม 2524.
- สุโขทัยธรรมาธิราช, มหาวิทยาลัย. เอกสารการสอนชุดวิชา ประวัติศาสตร์ไทย หน่วยที่ 1-8
 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2532.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). พลิกประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัย. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ 2540.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. คนไทยอยู่ที่นี้. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ 2529.
- สุด แสงวิเชียร. ปัญหาการเคลื่อนย้ายของคนไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2526.
- สุมิตร ปิติพัฒน์ ความเป็นคนไทย. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.
- สุรพล นานะพินธุ “พัฒนาการของวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทย”
 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 2539.
- สุวิทย์ ธีรศาสตร์. “สภาพเศรษฐกิจสมัยกรุงธนบุรี” วารสารประวัติศาสตร์ ปีที่ 7 ฉบับที่ 2
 พฤษภาคม-สิงหาคม 2525.

อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2416. ม.ร.ว.ประกายทอง
สิริสุข และพรรณี ฉัตรพลรักษ์ (แปล) พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.

อาคม พัฒนิยะ และนิธิ เอียวศรีวงศ์. ศรีรามเทพนคร รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยา
ตอนต้น. ศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ. 2527.

ภาคผนวก ก.

พระนามพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย

1. พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ (ครองราชย์ พ.ศ. 1762-1781 ปีสวรรคตไม่ปรากฏหลักฐาน)
2. พ่อขุนบานเมือง (ปีที่ครองราชย์ไม่ปรากฏหลักฐาน สวรรคตปี พ.ศ. 1822)
3. พ่อขุนรามคำแหงมหาราช (ครองราชย์ พ.ศ. 1822-1842)
4. สมัยปู่ใสสงคราม (ครองราชย์ พ.ศ. 1842)
5. พญาเลอไท (ครองราชย์ พ.ศ. 1866-1884)
6. พญาจันทน์งาม (ครองราชย์ พ.ศ. 1884-1890)
7. พระมหาธรรมราชาที่ 1 หรือพญาลิไท (ครองราชย์ พ.ศ. 1890-ประมาณ พ.ศ. 1911-1917)
8. พระมหาธรรมราชาที่ 2 (ครองราชย์ พ.ศ. 1911-1917 จนถึง 1942 สมัยนี้ได้เสียดิสรภาพให้แก่กรุงศรีอยุธยาแล้ว)
9. พระมหาธรรมราชาที่ 3 หรือพญาใสลิอไท (ครองราชย์ พ.ศ. 1942-1962)
10. พระมหาธรรมราชาที่ 4 หรือบรมपालเมืององค์ที่ 2 (ครองราชย์ พ.ศ. 1962-1981)

ภาคผนวก ข.

พระนามพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา

1. พ.ศ. 1893-1912	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง)	ราชวงศ์อู่ทอง
2. พ.ศ. 1912-1913	สมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ 1)	ราชวงศ์อู่ทอง
3. พ.ศ. 1913-1931	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
4. พ.ศ. 1931(7 วัน)	พระเจ้าทองตัน (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
5. พ.ศ. 1931-1938	สมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ 2)	ราชวงศ์อู่ทอง
6. พ.ศ. 1938-1952	สมเด็จพระรามราชาธิราช (ถูกถอดจากราชสมบัติ)	ราชวงศ์อู่ทอง
7. พ.ศ. 1952-1967	สมเด็จพระอินทราชาธิราช (เจ้านครอินทร์)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
8. พ.ศ. 1967-1991	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
9. พ.ศ. 1991-2031	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
10. พ.ศ. 2031-2034	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 3	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
11. พ.ศ. 2034-2072	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
12. พ.ศ. 2072-2076	สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 (หน่อพุทธางกูร)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
13. พ.ศ. 2076-2077	พระรัษฎาธิราช (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
14. พ.ศ. 2077-2089	สมเด็จพระชัยราชาธิราช	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
15. พ.ศ. 2089-2091	พระยอดฟ้าหรือพระแก้วฟ้า (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
16. พ.ศ. 2091	ขุนวรวงศาธิราช (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
17. พ.ศ. 2091-2111	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
18. พ.ศ. 2111-2112	สมเด็จพระมหินทราธิราช	ราชวงศ์สุพรรณภูมิ
19. พ.ศ. 2112-2133	สมเด็จพระมหาธรรมราชา	ราชวงศ์สุโขทัย
20. พ.ศ. 2133-2148	สมเด็จพระนเรศวร	ราชวงศ์สุโขทัย
21. พ.ศ. 2148-2153	สมเด็จพระเอกาทศรถ	ราชวงศ์สุโขทัย
22. พ.ศ. 2153	พระศรีเสาวภาคย์ (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์สุโขทัย
23. พ.ศ. 2153-2171	สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม	ราชวงศ์สุโขทัย
24. พ.ศ. 2171-2172	สมเด็จพระเชษฐาธิราช (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์สุโขทัย
25. พ.ศ. 2172	พระอาทิตย์วงศ์ (ถูกถอดจากราชสมบัติ และถูกปลงพระชนม์ในภายหลัง)	ราชวงศ์สุโขทัย
26. พ.ศ. 2172-2199	สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง	ราชวงศ์ปราสาททอง
27. พ.ศ. 2199	สมเด็จพระเจ้าฟ้าไชย (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์ปราสาททอง

28. พ.ศ. 2199	สมเด็จพระศรีสุธรรมราชา (ถูกปลงพระชนม์)	ราชวงศ์ปราสาททอง
29. พ.ศ. 2199-2231	สมเด็จพระนารายณ์	ราชวงศ์ปราสาททอง
30. พ.ศ. 2231-2246	สมเด็จพระเพทราชา	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง
31. พ.ศ. 2246-2251	สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ)	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง
32. พ.ศ. 2251-2275	สมเด็จพระเจ้าท้ายสระ	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง
33. พ.ศ. 2275-2301	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง
34. พ.ศ. 2301	สมเด็จพระเจ้าอุทุมพร (สละราชสมบัติออกผนวช)	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง
35. พ.ศ. 2301-2310	สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พระที่นั่งสุริยามรินทร์ หรือพระบรมราชาที่ 3)	ราชวงศ์บ้านพลูหลวง